

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
Faculty of Economics and Administrative Science

YOZGAT BOZOK UNIVERSITÄT
Fakultät für Wirtschafts- und Verwaltungswissenschaften

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

ISSN: 2587-2346 E-ISSN: 2667-775X
Cilt 6 Sayı 1 Mart 2023 • Volume 6 Number 1 March 2023

Sahibi / Owner

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Tansel HACIHASANOĞLU

Editör / Editor

Doç. Dr. Hülya TOKER

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Hülya TOKER

Editör Yardımcısı / Sub Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

İngilizce Editör / English Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

Almanca Editör / German Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ

Yayın Koordinatörü / Publication Coordinator

Arş. Gör. Emre EZİN

Kurucular / Founders

Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ

Doç. Dr. Özlem BECERİK YOLDAŞ

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Management

Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

Doç. Dr. Uğur SADIOĞLU

Doç. Dr. Hülya TOKER

Doç. Dr. Mustafa ÖZALP

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Gökberk YÜCEL

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi; Index Copernicus International, ASOS Index, Acar Index, CiteFactor ve Academic Resource Index tarafından taranmaktadır.

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Tayyar ARI	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AKIN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Ali ARSLAN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi Başkanı
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
JProf. Dr. Jameleddine BEN BDELJEL	Ludwigsburg Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Baran DURAL	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup ECEVİT	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Erol ESEN	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Hans Georg HEINRICH	Viyana Üniversitesi, Avusturya
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	Onursal Üye, Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Cem KARADELİ	Ufuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekhruz KHASHMATULLA	Ulusal Üniversite Odessa Hukuk Akademisi, Ukrayna
Prof. Dr. Olaf LEISSE	Jena Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Gerhard MANGOTT	Innsbruck Üniversitesi, Avusturya
Prof. Dr. Mehmet ÖCAL	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfü TOKATLIOĞLU	Harvard Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. O. Can ÜNVER	İstanbul İstinye Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin YAVUZ	Güvenlik Politikaları Uzmanı/Ankara
Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Kutluhan BOZKURT	Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi, KKTC
Doç. Dr. Ejder ÇELİK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim DOĞAN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Esra GEDİK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail PIRLANTA	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Erjada PROGONATI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur SADIÖĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Recep TEMEL	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya TOKER	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KARAASLAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Karol KUJAWA	Illinois Üniversitesi, ABD; İşletme Üniversitesi, Polonya
Dr. Öğr. Üyesi Valeriy MORKVA	Kapadokya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökberk YÜCEL	Amasya Üniversitesi
Dr. Tural BAHADIR	Bremen, Almanya
Dr. Gürsel DÖNMEZ	T.C. Cumhurbaşkanlığı
Dr. Farid HAFEZ	Georgetown Üniversitesi, ABD
Dr. Christian Johannes HENRICH	Siegen Üniversitesi, Almanya

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Bu Sayının Hakem Kurulu / Reviewer Board of This Issue

Prof. Dr. Ali AYATA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ERCAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali SELÇUK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat YILDIRIM	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri AVŞARLIGİL	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin İDİKUT ÖZPENÇE	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL	Kars Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ÜNAL	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sema DALKILIÇ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak GÜNEŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökberk YÜCEL	Amasya Üniversitesi

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE

TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi (TSBD), Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez Mart ve Eylül aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergiye gönderilecek yazılar derginin biçim kurallarına uygunluğu incelendikten sonra, iki kör hakem değerlendirmesine gönderilir. Hakem raporlarına göre dergi yayın kurulu çalışmayı yayınlarsa veya yayınlamaz. Dergide intihale (kendinden intihal dâhil) karşı sıkı bir politika izlenmektedir. Yazılar intihale karşı yayından önce, yayın aşamasında ve sonrasında denetlemeye tabi tutulur ve intihal bulgusu durumunda değerlendirme sürecinin herhangi bir aşamasında reddedilir. Dergide yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yalnızca yazarların kendisine aittir, yayınlanan kurumun görüşlerini yansıtmaz. Yayıncılar bu görüşler için herhangi bir yasal sorumluluğu kabul etmez.

Turkish Journal of Political Science (TSBD), is an international peer-reviewed journal published twice a year, in March and September by Yozgat Bozok University Faculty of Economics and Administrative Sciences. After a preliminary inspection, manuscripts meeting the format requirements undergo a double-blind peer review process. According to the outcome of peer review reports editorial board publish or do not publish the article. A strict policy towards plagiarism (including self-plagiarism) is followed in the journal. Manuscripts are screened for plagiarism before, during, and after publication, and if found they are rejected at any stage of processing. The opinions expressed in the published articles are the author's own and do not reflect the view of the publisher institution. Publishers do not accept any legal responsibility for these opinions

İletişim Bilgileri / Contact Information:

Adres: Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Atatürk Yolu 10. km. 66200 YOZGAT

Telefon: (354) 242 10 42

E-mail: siyasetdergisi@yobu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editöryal / Editorial	IX
Araştırma Makaleleri / Research Articles	
Türkiye Yüzyılında Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri İlişkisi: VAR Analizi <i>The Relationship of Public Expenditure and Public Revenues in The Century of Turkey: VAR Analysis</i> Muhammed Samancı & Emrah Noyan	1
II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Çabaları <i>Germany's Pressure on Turkey in the Years of World War II and Attempts to Pull It into the War</i> Osman Akandere	13
Türkiye'de Komünizm Karşıtlığının Üniversitelerdeki İlk Tezahürü: 1948 Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Olayları <i>The First Appearance of Anti-Communism in Universities in Turkey: Events of 1948 Faculty of Language, History and Geography</i> Mehmet Koca	23
Türkiye Cumhuriyeti İstihbarat Örgütlerinin Kurumsallaşmasında Osmanlı Devleti'nin Etkisi <i>The Effect of the Ottoman State on the Institutionalization of the Intelligence Organizations of the Republic of Turkey</i> Andaç Karabulut	35
DEAŞ Terör Örgütünün Dini İdeolojik Alt Yapısı ve Örgütsel Üyelik Stratejileri <i>Ideological Infra-Structure and Organizational Membership Strategies of ISIS</i> Muammer Doğaner & Yunus Yoldaş	47
Yeni Güvenlik Yaklaşımları Çerçevesinde Sağlık Güvenliği <i>Health Security within the Framework of New Security Approaches</i> Ogün Burhan Aydın	65
Diğer Konular / Other Issues	
Tolerance for Unity: A Deceptive Call <i>Birlik İçin Hoşgörü: Yanıltıcı Bir Çağrı</i> Murat İnan	81
Bir Devlet Adamı Olarak Nizâmülmülk ve Onun Siyasetnamesi <i>Nizâmülmülk as a Statesman and His Political Book</i> Avni Özalp	95

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

*Sadık Erdaş - Hükümet Programlarında ve Program Müzakerelerinde Dış Politika
(1920-1980)*

Zerrin Karakavak..... 111

Makale Çağrısı / Call for Articles..... 119

EDİTÖRYAL

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren dünyada meydana gelen olaylara paralel olarak, farklı dönemlerde farklı aktörlerin yer aldığı gerek iç gerekse dış tehditlerin merkezinde yer almıştır. Yüz yıllık süreçte başta savaş olmak üzere dünyada meydana gelen terör, salgın hastalık, ekonomik ve siyasal krizler gibi pek çok tehditle karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyetin ilanının ilk yıllarında içerde ulus kimlik inşası yönünde çaba sarf edilirken dışarda da Lozan'dan kalan problemler halledilmeye çalışılmıştır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı bitiminde Batının yaratmış olduğu güvenlik endişesinin, Lozan Barış Antlaşması sonrası yavaş yavaş giderilmesiyle yönünü yeniden Batıya dönmüştür. Bu süreçte çok partili hayata geçiş denemelerinin yanı sıra ekonomik olarak da güçlü bir Türkiye yaratılmaya çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı'nda aktif tarafsızlık politikası uygulayan Türkiye, savaş sonrası oluşan küresel düzende Batıyla özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere ve Almanya ile başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda daha iyi ilişkiler kurma yönünde adımlar atmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dünyanın içinde bulunduğu istikrarsız ortam Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. 1989'da Berlin Duvarı yıkılmış ve bir yıl sonra iki Almanya birleşmiştir. Doğu Blokunda birçok ülkenin ekonomik ve siyasal açıdan Batı tarzı modeli benimsemeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Paktının fesih olması, sonrasında Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın parçalanması gibi değişimler sonucu yeni bir dünya düzeni oluşmuştur. Avrupa'da özellikle Balkanlar ve Kafkaslarda yeni ülkelerin oluşması dünya siyasi haritasını değiştirdiği gibi güç dengesini iki kutuptan farklı alanlara kaydırmıştır. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin etki alanını genişletirken güvenlik riskleri ve tehdit algılamalarını da önemli değişime uğratmıştır. Bu değişim Türkiye'ye yönelik tehdit algısının çeşitlenmesine ve daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Kafkaslar, Ortadoğu ve Balkanlar gibi yakın coğrafyada yaşanan olaylar ve savaşlarda, Türkiye'nin zaman zaman müdahil aktör olarak hareket ettiği durumlar da olmuştur.

Türkiye'nin gerek doğu sınırının kontrolünde güçlük yaşanması, gerekse Akdeniz ve Ege sahillerinin geçişe uygun bir coğrafi yapıya sahip olması, komşu ülkelerde yaşanan çatışma ve istikrarsızlıklar sonucu bu bölgeden kaçarak, Avrupa Birliği ülkelerine gitmek isteyen düzenli ve düzensiz göçmenler için bir geçiş güzergâhı olmasına yol açmıştır. Türkiye, yalnız geçiş güzergâhı değil çok fazla göçmene de ev sahipliği yapmış ve yapmaktadır. Bu anlamda 1922-1938 yıllarında Yunanistan, 1923-1945 yıllarında Balkanlar, 1933-1945 yılları arasında Almanya, 1988 yılında Irak, 1989 yılında Bulgaristan, 1991 yılında I. Körfez Savaşı'ndan sonra Irak, 1992-1998 yıllarında Bosna, 2001 yılında Makedonya, Nisan 2011-Mart 2019 arasında Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle Türkiye'ye yapılan göçler sonucu, 1922 yılından günümüze yaklaşık 6,5 milyondan fazla göçmen gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin ekonomisini olduğu gibi demografik ve sosyo-kültürel yapısının yanı sıra kamu güvenliğini de derinden etkilemiştir. (<https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi>)

Türkiye'yi yakından etkileyen önemli bir konu da son dönemde Doğu Akdeniz'de yaşanan büyük rekabet ve Türkiye'nin Akdeniz'deki gücünün azaltılmasına yönelik uygulanan politikalarıdır. Son yıllarda ülkelerin dikkati zengin hidrokarbon rezervleri ve dünya ticaretinin önemli bir merkezi olan Doğu Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmış ve başta kıyıdaş ülkeler olmak üzere doğrudan veya dolaylı olarak çok sayıda aktör bölgedeki enerji ve deniz hâkimiyeti meselesine dâhil olmuşlardır. Kıyıdaş ülkelerin bölgedeki enerji kaynaklarından faydalanmak için *Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma* anlaşmaları imzalamaları, bu ülkelerin anlaşmalarla belirlenen sınırlar dâhilinde petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetleri gerçekleştirebilecekleri belirtilmiştir. Türkiye de Doğu Akdeniz'de en uzun kıyısı olması nedeniyle bölgedeki hidrokarbon rezervlerinden yararlanmak için politikalar üretmeye başlamıştır. Türkiye'nin Libya ile *Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Mutabakatı* imzalaması ve

NAVTEX ilan etmesi, Yunanistan ile arasında yeniden kıta sahanlığı tartışmasını gündeme getirmiştir.

Türkiye, *Arap Baharı* olarak nitelendirilen olaylardan başta Suriye olmak üzere Mısır ve Libya'daki gelişmeler nedeniyle hem ekonomik hem de siyasi ilişkiler açısından büyük zarar görmüştür. Yakın zamanda Rusya-Ukrayna savaşındaki arabuluculuk girişimleri ve gıda tedariki konusundaki girişimleri Türkiye'nin bölge ülkelerine bakışı ve rolünü ortaya koymaktadır.

Yüzyıllık süreç içerisinde pek çok sorunla karşı karşıya gelen Türkiye, denge politikası çerçevesinde bir diplomasi uygulayarak, Misak-ı Millî sınırları içerisinde muasır medeniyetler seviyesinde bir yaşam sürdürmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Bu süreç içerisinde Türkiye'nin yaşamış olduğu tüm değişimler *Cumhuriyetin 100. Yılında Savaşlar, Tehditler ve Fırsatlar* başlığı altında dergimizin 2023/1 sayısının konusunu oluşturmuştur. Bu çerçevede altı tema, iki tema dışı makale diğer konu kapsamında dergiye dâhil edilmiştir.

Muhammed Samancı ve Emrah Noyan tarafından kaleme alınan *Türkiye Yüzyılında Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri İlişkisi: VAR Analizi* başlıklı çalışmada; 1924-2022 dönemine ilişkin çeyreklik kamu harcamaları ve kamu gelirleri verisi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiş ve analiz sonucu kamu harcamalarındaki değişimin neredeyse tamamının kendi dinamiklerinden etkilendiği, kamu gelirlerinin yaklaşık %90'ının kamu harcamalarına bağlı gelişim ve değişim gösterdiği, Türkiye'de kamu gelirlerinin kamu harcamalarındaki değişime karşı esnek olduğu ve uyum sağlayabildiği, kamu harcamalarında meydana gelecek bir şokun kamu gelirlerini yaklaşık üç dönem etkilerken, kamu gelirlerinde meydana gelecek bir şokun kamu harcamaları üzerindeki etkisinin daha düşük düzeyde olduğu, kamu gelirlerinde önemli bir değişim yaşansa bile etkisinin kısa sürede giderildiği belirtilerek, Türkiye'de kamu mali disiplinin sağlandığı ve kamu gelirlerinin kamu harcamalarındaki şoklara karşı esnek olduğu sonucuna varıldığı ifade edilmiştir.

Osman Akandere'nin hazırlamış olduğu *II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Çabaları* başlıklı makalede; dünya tarihi için önemli bir dönüm noktası olan II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin savaşa girip girmeme konusundaki tavrı ele alınmıştır. Makalede, Mihver ve Müttefik devletler tarafından Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde yaptığı baskılar ve Türkiye'nin bu baskılara rağmen savaşı dışı kalmaya yönelik izlediği politikaya yer verilmiştir. Bu süreçte İngiliz, Fransız, Alman ve Sovyetler Birliği ile anlaşmalar imzalandığı böylece Türkiye'nin kendini güven altına almaya çalıştığı, sınırların yeniden düzenlenmesi teklifinde bulunulmasına rağmen Türkiye'nin savaşan devlet olmama yönündeki temel politikasını devam ettirdiği belirtilmiştir.

Mehmet Koca'nın hazırlamış olduğu makalede ise *Türkiye'de Komünizm Karşıtlığının Üniversitelerdeki İlk Tezahürü: 1948 Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Olayları* incelenmiştir. Makalede; Türkiye'de komünizm karşıtlığının tarihi alt yapısı ele alınmış, Osmanlı Devleti'nde komünizmin ilk izleri sonrasında Mustafa Kemal'in Sovyetlerle kurulan olumlu ilişkiye rağmen komünizm konusunda olumsuz bir tavır sergilediği, Mustafa Kemal'den sonra yerine gelen diğer devlet adamlarının da aynı çizgide hareket ettiği, II. Dünya Savaşı sonrası komünizmin iç ve dış tehdit algısında ilk sırayı aldığı, bu sırada komünizm karşıtı hareketlerden etkilenen kurumların başında üniversitelerin geldiği belirtildikten sonra, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin sol görüşlü öğretim üyelerinin önce öğrencilerle ardından üniversite yönetimi ve siyasi iktidarla yaşadıkları ideolojik çatışmalara yer verilmiştir. Makalede ayrıca komünizmin üniversitedeki ilk tezahürü ve sonrasında akademi, siyaset ve basın üçgeninde yaşanan çatışmaların nedenleri ve sonuçlarının incelendiği görülmektedir.

Andaç Karabulut'un *Türkiye Cumhuriyeti İstihbarat Örgütlerinin Kurumsallaşmasında Osmanlı Devleti'nin Etkisi* başlıklı makalesinde; Türkiye'de istihbarat örgütünün

kurumsallaşmasının temellerinin Osmanlı Devleti döneminde atıldığı, Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de istihbarat faaliyetlerinin kurumsallaşmasına devam edildiği, II. Dünya Savaşıyla birlikte uluslararası alanda ideolojilerin baskın olması, savaş teknolojilerinin hızla gelişmesi, bilim ve teknolojinin toplum, devlet ve güvenlik alanlarına çok fazla girmesinin istihbarat servislerini de yeni yapılanmalara yönelttiği üzerinde durulmuştur. Makalede ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti’nin istihbarat anlayışını daha kurumsal bir yapı içerisine sokma yönünde 1965 yılında önemli bir adım atıldığı, böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin istihbarat faaliyetlerinin de etkinlik kazandığı konusuna vurgu yapılmıştır.

Muammer Doğaner, Yunus Yoldaş tarafından hazırlanan *DEAŞ Terör Örgütünün Dini İdeolojik Alt Yapısı ve Örgütsel Üyelik Stratejileri* başlıklı çalışmada; dini-referanslı terör ve radikalleşme süreçlerinin nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Makalede ayrıca terör saldırılarına maruz kalan günümüz devletleri ve terör sorunuyla profesyonel olarak ilgilenenlerin *İnsanlar nasıl radikalleşirler ve niçin terör örgütüne katılırlar? Gerçekleştirilen terör eylemlerini nasıl kendi vicdanlarında meşrulaştırabilmektedirler? Terör örgütlerine katılımların önüne geçmek için neler yapılmalıdır?* gibi sorulara cevap aradığı vurgusu yapılırken devletin aynı zamanda, farklı ideolojilere sahip terör örgütlerine katılan kişilerin radikalleşme süreçlerini analiz ederek bu yönde bir mücadele stratejisinin belirlenmesi gerektiği ortaya koyulmuştur. Makalede küresel bir terör örgütü olan DEAŞ’ın ideolojik alt yapısı ve örgütsel stratejilerine ait detaylar yer almaktadır.

Ogün Burhan Aydın’ın kaleme aldığı *Yeni Güvenlik Yaklaşımları Çerçevesinde Sağlık Güvenliği* adlı çalışmada; yeni güvenlik yaklaşımları çerçevesinde Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik anlayışının genişleyip derinleştiği, sağlık güvenliği tehditlerinin ciddi bir risk faktörü olarak ortaya çıktığı, benzer risk faktörlerinin devlet dışı aktörlerin terör saldırılarında sağlık güvenliği anlamında ülkeleri ciddi anlamda tehdit ettiği belirtildikten sonra, devletlerin bu tehditlere karşı işbirliği, ekonomik yeterlilik, sınır güvenliği, gıda güvenliği, aşı çalışmaları gibi konularda sürekli olarak hazırlıklı olmalarının önemine vurgu yapılmıştır. Çalışmada geçmişte yaşanan sağlık güvenliği tehditlerinin günümüzde var olduğu gibi gelecekte de var olacağı, oluşabilecek riski en aza indirmek, bireyin güvenliğini yerel/bölgesel veya ülke çapında sağlayabilmenin devletlerin önceliği olması gerektiği, sağlık güvenliğinin en az diğer güvenlik konuları kadar önem arz ettiği belirtilmiştir.

Diğer konular başlığı altında Murat İnan tarafından incelenen *Tolerance for Unity: A Deceptive Call* başlıklı makalede; Batılı demokratik ülkeler arasından ekonomik olarak gelişmiş, tolerans değerleri yüksek ve ciddi bir iç savaş tehdidi olmayan ülkelerin seçilerek, bu ülkelerdeki toplumun hoşgörü düzeyinin seçmenin ve yasama organının ayrışmasının azaltıp azaltmadığı sorusuna cevap arandığı, bunun için Karşılaştırmalı Politik Veri Kümesinden elde edilen sistem düzeyindeki veriler ve 12 Batılı demokratik ülke için Dünya Değerler Araştırmasından çıkarılan toplu bireysel düzeydeki verilerden oluşan birleştirilmiş bir veriseti kullanıldığı belirtilmiştir. Sonuçta grup dışı hoşgörü ve siyasi parti sisteminin hem oy hem de sandalye düzeylerinde ayrışmanın, istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir şekilde ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur.

Yine diğer konular başlığı altında yer alan ikinci makale Avni Özalp’in hazırladığı *Bir Devlet Adamı Olarak Nizâmülmülk ve Onun Siyasetnâmesi* adlı çalışmadır. Çalışmada; çok iyi eğitim almış, uzun yıllar devletin her kademesinde görevde bulunmuş olan Nizâmülmülk’ün hayatı, Selçuklu Devleti’ne verdiği üstün hizmetleri ele alınmıştır. Çalışmada, Nizâmülmülk’ün hayatı ile eseri olan siyasetnamesinin konusunun özdeş olduğu sonucuna ulaşıldığı belirtilmiştir.

TÜRKİYE SİYASET BİLİMİ DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE

TÜRKISCHE ZEITSCHRIFT FÜR POLITIKWISSENSCHAFT

Derginin son bölümünde Zerrin Karakavak tarafından hazırlanan Sadık Erdaş'ın *Hükümet Programlarında ve Program Müzakerelerinde Dış Politika 1920-1980* isimli kitabının incelemesi bulunmaktadır. İncelemede, Kurtuluş Savaşı ve sonrası görev yapan hükümetler ve bu hükümetlerin programlarında dış politikaya ait tartışmaların yer aldığı eserle ilgili ayrıntılar ele alınmıştır.

Yüzyıllık süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamış olduğu savaşlar, tehditler ve fırsatlar karşısında alınan tavır ve bu tavırlardan çıkarılacak dersler anlamında, dergimizin bu sayısının geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması temennisiyle yayın sürecinde özverili katkılarından dolayı Dergi Editör Yardımcısı Dr. Öğr. Üyesi Y. Pınar Özmen ve Yayın Koordinatörü Arş. Gör. Emre Ezin'e, yazarlara ve hakemlik yapan kıymetli meslektaşlarıma teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Hülya TOKER
Yozgat Bozok Üniversitesi

TÜRKİYE YÜZYILINDA KAMU HARCAMALARI VE KAMU GELİRLERİ İLİŞKİSİ: VAR ANALİZİ

THE RELATIONSHIP OF PUBLIC EXPENDITURE AND PUBLIC REVENUES IN THE CENTURY OF TURKEY: VAR ANALYSIS

Öz

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri bir ekonomideki mali senkronizasyonun belirleyicileridir. Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki uyum kamu mali disiplini göstermektedir. Kamu gelirleri, kamu harcamalarındaki değişimlere uyum sağlayamazsa başta finansman sorunu sonra da bütçe açığı meydana gelmektedir. Kamu harcamaları ve kamu gelirleri karşılıklı bağlam içerdiği için aralarında ilişki ve etkileşim beklenen değişkenlerdir. Çalışma, Türkiye’de bu sorunları ve kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 1924-2022 dönemine ilişkin çeyreklik kamu harcamaları ve kamu gelirleri verisi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için birim kök testi gerçekleştirilmiş ve ardından VAR analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda kamu harcamalarının neredeyse tamamının kendi dinamiklerine göre şekillendiği ve kamu gelirlerinin yaklaşık %90’ının kamu harcamalarına göre şekillendiği tespit edilmiştir. Diğer bir bulgu ise kamu harcamalarındaki bir şokun kamu gelirlerini yaklaşık üç dönem ve kamu gelirlerindeki bir şokun kamu harcamalarını yaklaşık iki dönem etkilediğidir. Bulgulara göre, Türkiye’de mali senkronizasyonun olduğu ve kamu mali disiplininin sağlandığı ifade edilebilir.

Muhammed SAMANCI*

Emrah NOYAN**

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü

E-posta/E-mail:

muhammed.samanci@bozok.edu.tr

Orcid: 0000-0003-3185-5477

** Dr. Öğr. Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü

E-posta/E-mail:

enoyan@pau.edu.tr

Orcid: 0000-0002-4482-0110

Başvuru/Submitted: 15.02.2023

Kabul/Accepted : 03.03.2023

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri, Bütçe Dengesi.

Abstract

Public expenditures and public revenues are determinants of financial synchronization in an economy. The harmony between public expenditures and public revenues shows public fiscal discipline. If public revenues do not adapt to the changes in public expenditures, firstly the financing problem and then the budget deficit occurs. Since public expenditures and public revenues contain a mutual context, the relationship and interaction between them are expected variables. The study aimed to identify these problems and the relationship between public expenditures and public revenues in Türkiye. For this purpose, quarterly public expenditures, and public revenues data for the period 1924-2022 were used in the study. In order to determine the relationship between the variables, unit root test was carried out and then VAR analysis was applied. As a result of the analysis, it has been determined that almost all of the public expenditures are shaped according to their own dynamics and that approximately 90% of public revenues are shaped by public expenditures. Another finding is that a shock in public expenditures affects public revenues for about three periods, and a shock in public revenues affects public expenditures about two periods. According to the findings, it can be stated that there is fiscal synchronization, and public fiscal discipline is ensured in Türkiye.

Keywords: Public Expenditures, Public Revenues, Budget Balance.

Giriş

Kamu kesiminin ekonomik yaşamda yer almasının doğal sonucu kamu harcamalarıdır. Ekonomide bir aktör olarak kamu kesiminin yer alması, üretimde bulunması ya da regülasyonlar gerçekleştirmesi kamu harcamaları ile mümkündür. Kamu harcamalarının varlığı ise doğal olarak finansmanını gündeme getirmektedir ve bu noktada vergi, resim, harç gibi kamu gelirleri devreye girmektedir. Doğal olarak birbirlerine karşılıklı bağlam içeren bu iki değişken kamu maliyesinin temel konusu olmakla birlikte akademik literatürde de yaygın çalışma alanı bulunmaktadır. Bu çalışma alanlarından biri de kamu harcamalarının finansman düzeyine ilişkindir.

Kamu harcamalarının finansmanında önemli bir paya sahip olan kamu geliri şüphesiz vergilerdir. Fakat vergilerin kamu finansmanı açısından yetersiz kaldığı dönemlerde alternatif finansman yollarına başvurulabilmektedir. Borçlanma, para basma ya da ilave vergi gibi uygulamalar alternatif finansman yöntemlerine örnek gösterilebilir. Kamu harcamalarının finansmanına yeterli olacak düzeyde kamu geliri elde edilemediğinde bütçe açıkları meydana gelmekte ve kamu mali dengesinde bozulmalar yaşanabilmektedir. Kronik hale gelen bütçe açıkları finansman sorununa işaret etmekte ve makroekonomik değişkenler bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir.

Çalışma, Türkiye’de kamu harcamalarının finansman düzeyini tespit etmeyi ve bütçe dengesi özelinde değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren verilerle analiz gerçekleştirilmiştir. Bir asırlık kamu maliyesi verileri analiz edilerek geleceğe ışık tutması açısından literatüre katkı sağlayacak çalışmada, teorik çerçeve aktarıldıktan sonra alana ilişkin ekonometrik uygulamalara yer verilmiştir. Ardından VAR analizi yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Teorik Çerçeve

Kamu kesimi finansmanı, bir ekonominin çeşitli gelir kalemlerinden meydana gelen bir bütünü ifade etmektedir. Bu olay uygulamada gelir sistemi olarak adlandırılmaktadır. Kamu finansman sistemi ülkelerin iktisadi ve sosyal yapılarına ve milli özelliklerine uygun olarak ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Topluluk halinde yaşayan bireylerin kamusal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olan devletin, kendinden beklenen temel görev ve fonksiyonları yerine getirebilmesi için sağlam ve yeterli gelir kaynaklarına ihtiyaç vardır. Devlet, gelirlerini iki şekilde elde edebilir. Birincisi, egemenlik hakkını kullanarak kamu kurum ve kuruluşlar aracılığıyla elde edilebilir. Vergiler buna bir örnek olarak gösterilebilir. İkincisi egemenlik hakkını kullanmadan elde edilen gelirlerdir. Devletin kendisine ait gayrimenkullerin kiralanması ve satılması neticesinde elde edilen gelirler buna örnek gösterilebilir (Eker, 2000:115).

Devlet, bireylerin güvenliği, yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretiminde bulunur. Bazı hizmetler özel sektör veya işletmeler tarafından üstlenilse de yetersiz kaldığı durumlarda devlet bu hizmet veya ihtiyaçları tamamlayıcı rol üstlenerek yürütür. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda vergiler, kamu gelirleri içerisinde önemli paya sahip olmasına rağmen, hizmetlerin yerine getirilmesi konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bu dönemlerde bütçede açıklar meydana gelmektedir ve devlet bu açığı finanse etmek için harç, parafiskal gelirler, para basımı ve borçlanma gibi kaynakları kullanarak açığı kapatma çabası içerisinde girecektir (Şener, 1998:189).

Yirmi birinci yüzyılda kamu kesiminin büyümesi, ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi ve nicel olarak artması neticesinde yürütülen kamu hizmetleri de hacimsel olarak artmıştır. Klasik iktisatçıların savunduğu tarafsız devlet anlayışından, yaşanan gelişmelerle birlikte meydana gelen ekonomik krizler neticesinde müdahaleci ve sosyal devlet anlayışına doğru bir geçiş yapılmıştır. Sosyal devlet anlayışı gereği, devletin yerine getirmesi gereken hizmetler artmış ve özellikle

Avrupa’da refah devleti anlayışı hâkim olmuştur (Özpençe ve Özpençe, 2013:199; Sezer ve Vural, 2010:204). Örneğin; devletin ekonomik hayata müdahalesi sonucu yatırımlarda artış yaşanmış, yeni harcamalar yapılmış ve teşebbüsler kurulmuştur. Sosyal anlamda yer alan eğitim ya da sağlık gibi çeşitli kamu hizmetlerine yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiş ve tüm bu faaliyetler neticesinde kamu kesimi tarafından sunulan mal ve hizmetler miktar ve nicelik olarak artış göstermiştir (Kalenderoğlu, 2005:35).

Devlete bakış açısında meydana gelen bu değişim, devletin temel görevlerini ve fonksiyonlarını arttırarak kamu gelirleri ve harcamalarının miktarında ve bileşenlerinde değişimler meydana getirmiştir. Büyük Ekonomik Buhran sonrası Keynesyen yaklaşımının yaygın kullanıldığı dönemde devlete ekonomik istikrar, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması gibi fonksiyonlar yüklenmiştir. Gelişmiş ülkeler açısından Keynesyen bakış açısının benimsenmesi; gelişmekte olan ülkelerde de kalkınmanın gerçekleştirilmesi hedefi gereği müdahaleci devletin yaygınlaşması nedeniyle bütçe açıkları hızla artmış ve ekonomideki dengeleri ya da yapıyı bozan önemli bir probleme dönüşmüştür. Bu problem başta işsizlik, yatırım, tasarruf ve yüksek faiz oranları gibi birçok makroekonomik değişkeni etkilemiştir. Dolayısıyla ilgili dönemde meydana gelen bütçe açıkları siyasi aktörlerin ve araştırmacıların ilgisini çekmiştir (Dökmen, 2012:116).

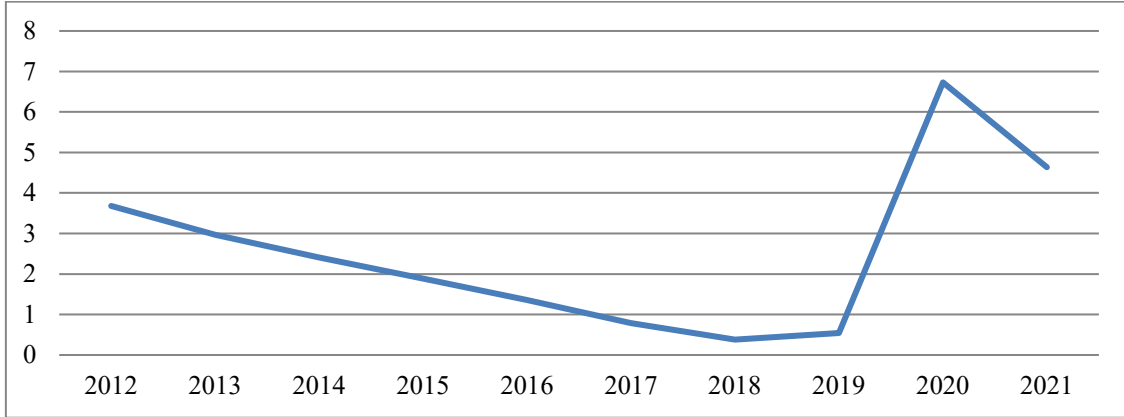
Özellikle 1970’li ve 1980’li yıllarda bütçe açıkları konusu gündeme gelmiş ve bütçe açıkları hükümetlerin önemli konuları arasında yerini almıştır. Türkiye’nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler için bütçe açıkları dikkate alınmadığında ekonomi açısından ağır sonuçları olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde meydana gelecek bütçe açıkları sorunu, gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Gelişmiş ülkelerdeki teknoloji seviyesinin yüksek olması, dış borçların düşük olması, ihracat kazanımları nedeniyle döviz rezervi sıkıntısının olmaması, sermaye birikimlerine sahip olmaları ve düşük enflasyon gibi faktörlerin, bütçede meydana gelen açıkların ekonomide meydana getireceği olumsuz etkileri azaltması da söz konusu olabilmektedir.

Bununa birlikte, gelişmiş ülkeler bütçe açıklarına hızlı çözümler üretilmesi konusunda başarılı oldukları kadar iç ve dış kaynaklarını etkin kullanmaları sonucunda meydana gelecek bir bütçe açığının ekonomik ve mali dengeler üzerine olumsuz etkilerini kontrol etme ve tekrar ekonomik dengenin sağlanması olanaklarına sahiptir. Ancak gelişmekte olan ekonomilerde mevcut ve kronikleşmiş hale gelen yüksek enflasyon, dış ödemeler dengesindeki bozulmalar, kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü, kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama konusunda yetersiz kalması gibi yapısal bozukluklar nedeniyle bütçe açıkları kontrol altına alınamamaktadır. Dolayısıyla makroekonomik değişkenler olumsuz etkilenebilmekte ve bütçe açıkları kronik hale gelebilmektedir (Doğan, 2005:48).

Bütçe açıkları gelişmekte olan ülkelerde kronikleşmiş bir sorun olduğundan, bu sorunu ortadan kaldırmak için, devletlerin ekonomiye müdahalelerinde artış gözlemlenmektedir. Bu durum beraberinde enflasyon baskısını arttırmakta ve süreklilik arz eden bütçe açıklarının oluşmasına yol açabilmektedir. Günümüz ekonomilerinde gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülkelerde de açık finansman politikasına sıklıkla başvurmaktadır. Bu durumun sebeplerinden birisi, kamu gelirlerinin yetersiz olmasıdır. Bütçe açıkları neticesinde meydana gelebilecek etkiler ülkelerin ekonomik ve siyasal oluşumlarındaki farklılıklar bakımından değişkenlik göstermektedir (Doğan, 2005:48). Bütçede meydana gelen açığın finansmanına yönelik ülkeler farklı politikalar izlemektedir. Gelişmiş ülkelerdeki açık finansman uygulamaları ekonomide canlanma meydana getirirken, gelişmekte olan ülkelerde birincil finansman aracı olarak kullanılabilir (Karadeniz, 2017:51). Dolayısıyla kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin arasındaki harmonizasyon da ülkelere göre farklılık içerebilecektir ve bütçe açıklarının gelişimini etkileyecektir. Aşağıda Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’ndeki (OECD) ülkelerindeki bütçe açıklarının milli gelire oranı sunulmuş ve ardından Türkiye’deki

kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin milli gelire oranı ile beraber bütçe açığı verileri sunulmuştur.

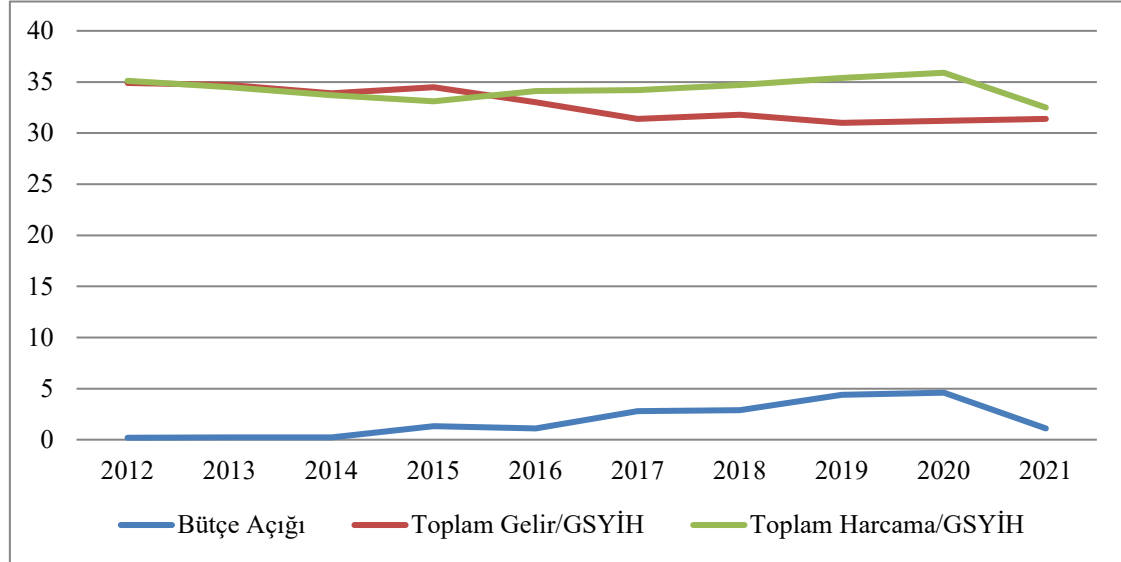
Grafik 1: OECD Ülkelerinde Bütçe Açıklarının Gelişimi

Kaynak: OECD, *National Accounts at a Glance*, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=NAAG>.

Grafik 1’de OECD ülkelerindeki bütçe açıkları verilerine yer verilmiştir. Buna göre Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde 2019 yılı sonuna kadar bütçe açıklarının giderek azalma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Ancak temel kırılma noktası 2020 yılı başında koronavirüs pandemisi nedeniyle kamu harcamalarında ciddi bir artış yaşanması sonucunda bütçe açıkları Avrupa Birliği ülkelerinde neredeyse birkaç kat artmıştır.

Grafik 2: Türkiye’de Bütçe Açıkları, Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).

Grafik 2’de Türkiye’nin son on yıl içerisinde kamu harcamaları, kamu gelirleri ve bütçe açıklarının gelişimine yer verilmiştir. Görüldüğü gibi kamu gelir ve giderleri istikrarlı bir seyir izlemiştir. Fakat 2016-2020 yılları arasında kamu harcamaları giderek artmıştır. 2016 ve 2017 yıllarında bütçe açıkları GSYİH içindeki payları %-1,2 ve %-2,8 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday ülke konumunda olduğundan ESA-2010 metodolojisi esas alınarak hesaplanan GSYİH’ye göre azami %3 bütçe açığıyla Maastricht kriterini sağladığı görülmektedir. 2018 yılında da %2,9 oranla bu kriter sağlanmıştır. Ancak 2019 ve 2020 yıllarında

bütçe açıklarının GSYİH oranı içindeki payları sırasıyla %4,5 ve %4,6 gerçekleşerek belirtilen kriterin üzerine çıkmıştır.

2. Literatür Taraması

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri ampirik olarak nedensellik, korelasyon ya da eşik değer gibi sınamalara tabi tutulabilir. Çalışma, değişkenler arasındaki nedenselliğe odaklandığı için ampirik literatürdeki nedensellik sınaması yapan analizlere yer verilmiştir. Ampirik literatürde kamu harcamalarından kamu gelirlerine ve kamu gelirlerinden kamu harcamalarına nedensellik olabileceği gibi nedensellik karşılıklı da olabilmektedir. Anderson ve diğerleri (1986), Amerika için 1946-1983 dönemi verilerine ilişkin granger nedensellik sınamasıyla, Furstenberg ve diğerleri (1986), Amerika için 1954-1982 dönemi verilerine ilişkin VAR analiziyle, Akçoraoğlu (1999), Türkiye için 1955-1995 dönemi verilerine ilişkin granger nedensellik sınamasıyla, Narayan (2005), dokuz farklı Asya ülkesine yönelik 1960-2000 dönemi verilerine ilişkin Pesaran, Shin ve Smith eş-bütünleşme testiyle Sri Lanka için ve Terzi ve Oltular (2006), Türkiye için 1984-2003 dönemi verilerine ilişkin granger, engle-granger ve johansen nedensellik sınamalarıyla kamu harcamalarından kamu gelirlerine bir nedensellik tespit etmiştir.

Darrat (1998), Türkiye için 1967-1964 dönemi verilerine ilişkin engle-granger ve johansen nedensellik sınamalarıyla Cheng (1999), sekiz Latin Amerika ülkesi için 1949-1995 dönemi verilerine ilişkin hsiao nedensellik sınamasıyla Owoye (1995), G7 ülkeleri için 1961-1990 dönemi verilerine ilişkin engle-granger nedensellik sınamasıyla Japonya ve İtalya için ve Chen (2008), Tayvan için 1955-2005 dönemi verilerine ilişkin toda-yamamoto nedensellik sınamasıyla, kamu gelirlerinden kamu harcamalarına tek yönlü nedenselliği kanıtlayan bulgular elde etmiştir. Khalid ve Qudair (2005), Suudi Arabistan için granger nedensellik sınamasıyla, Zanella (2008), Brezilya için johansen nedensellik sınamasıyla, Aslan ve Taşdemir (2009), Türkiye için engle-granger ve gregory-hansen nedensellik sınamalarıyla ve Mehrera ve Rezaei (2014), İran için toda-yamamoto nedensellik sınamasıyla kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında karşılıklı nedensellik ve etkileşim olduğunu destekler sonuçlar bulmuşlardır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, 1924-2022 dönemine ilişkin yıllık kamu harcamaları ve kamu gelirleri verilerinin yüzdelerle artışları kullanılmıştır. Teori ve uygulamada aralarında güçlü bir etkileşim bulunan bu değişkenler EViews programında öncelikle durağanlık sınamasına tabi tutulmuştur. Sonrasında durağanlık sınaması bulgularına göre karar verilen VAR modeli oluşturulmuştur. VAR modelinin varsayımları sınanmış ve varyans ayrıştırması bulguları çalışmada sunulmuştur. Çalışmada yer verilen değişkenler, tanımlamaları ve kaynakları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Veri Tanımlamaları ve Kaynakları

Veri Tanımı	Veri Kısaltmaları	Kaynağı
Kamu Harcamaları	Kh	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Kamu Gelirleri	Kg	Hazine ve Maliye Bakanlığı

Değişkenler arasında ilişkiyi doğru tespit edebilmek için öncelikle durağanlık sınaması yapılmıştır. Bir zaman serisi analizinin doğru ve tutarlı sonuçlar içermesi için en önemli koşullardan birisi serinin durağan olmasıdır. Durağanlık, zaman serisinin ortalama ve varyansında sapma meydana gelmemesi olarak da ifade edilebilir. Ekonometrik ölçümlerin birçoğu durağanlık varsayımını temel almaktadır. Diğer taraftan serilerin durağanlık içermeyen analiz edilmesi test

istatistiklerinin yanlış çıkmasına yol açmaktadır. Bu hususlar göz önüne alındığında değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekmektedir (Akdi, 2003:2-3).

Literatürde en çok kullanılan durağanlık testleri Dickey ve Fuller'in geliştirdiği ADF testi ve Philips Perron'un geliştirdiği PP testidir. Durağanlık sınaması çalışmada aşağıdaki yöntemle gerçekleştirilmiştir;

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Denklemden yer verilen y simgesi durağanlık sınaması yapılmak istenilen değişkeni göstermektedir. Δ fark parametresinin, i , p ve δ katsayıların, t ise zaman boyutunun göstergesidir. Son olarak ε_t simgesi ise en küçük kareler yöntemi varsayımına uygun hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 2: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Olasılık Değerleri	
Kh	Düzye Değeri	0,0003
Kg	Düzye Değeri	0,0020

Tablo 2'de birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir. Birim kök sınamasında ADF birim kök sınaması yapılmış olmakla birlikte test sonuçları ele alındığında değişkenlerin her ikisinin de olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu, bir diğer ifadeyle durağan olduğu gözlemlenmiştir.

Vektör Otoregresyon (VAR) analizinin temeli nedensellik testlerine dayanmaktadır. VAR analizinin bu alandaki avantajı oluşturulan modele kısıtlama getirmemesidir. Değişkenlerin içsel ya da dışsal olduğuna bakmaksızın analize olanak sağlayan bu model zaman serilerinin analizinde yaygın kullanım alanına sahiptir. Öte yandan bağımlı değişkene gecikmeli değerde yer verilmesinden ötürü güçlü tahminlemeye olanak sağlamaktadır. Bu hususlardan dolayı katsayıların yorumlanması zor olan bu analizde etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması ile istatistik bulgular elde edilir (Gültekin ve Hayat, 2016:615). VAR modelinin doğru kurulması uygun gecikme uzunluğuna bağlıdır ve uygun gecikme uzunluğu aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

Tablo 3: Gecikme Uzunluğu Tespit Bulgusu

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	67,31244	NA	0,000829	-1,419836	-1,365014	-1,397709
1	101,1701	65,50725	0,000433	-2,068916	-1,904451*	-2,002536
2	109,0897	14,97839*	0,000398*	-2,154125*	-1,880017	-2,043492*
3	110,4961	2,598681	0,000421	-2,097741	-1,713990	-1,942856
4	114,3540	6,961009	0,000423	-2,094652	-1,601258	-1,895514
5	119,6463	9,318993	0,000411	-2,122745	-1,519708	-1,879354
6	120,8058	1,991424	0,000438	-2,060996	-1,348317	-1,773353

Tablo 3 incelendiğinde uygun gecikme uzunluğunun iki olduğu tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğu iki olarak tespit edildikten sonra VAR modeli kurulmuştur ve oluşturulan VAR modeli, modelin diğer varsayımları olan otokorelasyon ve değişen varyans sınamasına tabi tutulmuştur. Bu varsayımların test sonuçlarına ilişkin bulgular aşağıdaki şekildedir;

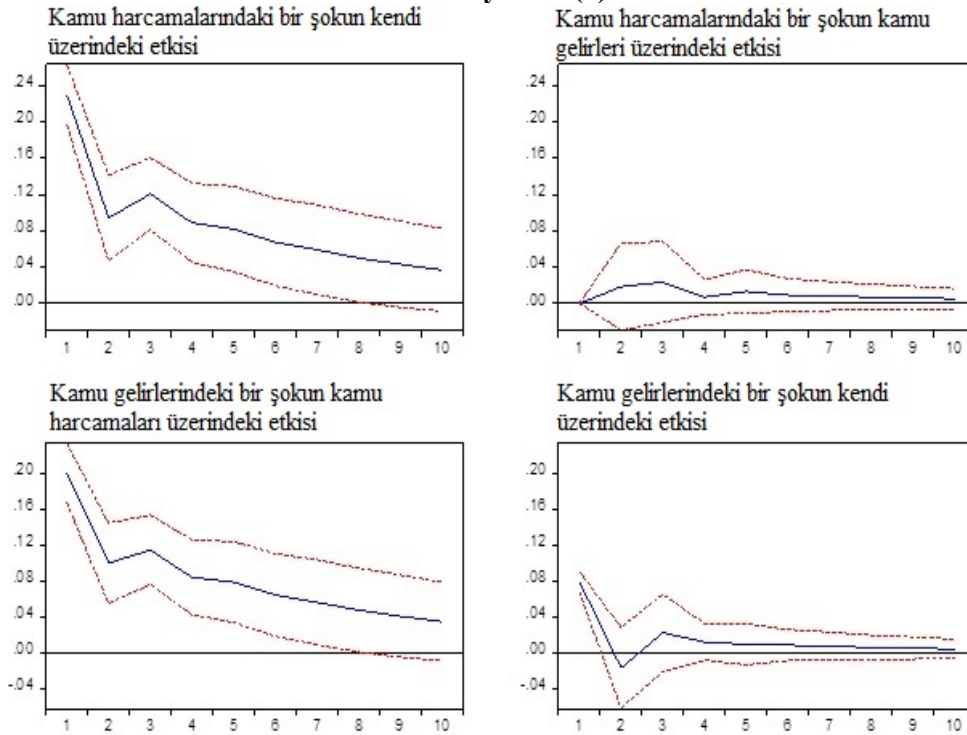
Tablo 4: Otokorelasyon ve Değişen Varyans Test Sonuçları

Otokorelasyon Bulguları (Autocorrolation LM Test)			
Gecikme	Serbestlik derecesi	F istatistiği	Olasılık.
1	4	0,6149	0,6524
2	4	1,6007	0,1762

Değişen Varyans Bulguları (White Heteroskedasticity Tests)		
Ki-Kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
30,2291	21	0,1773

Tablo 4 incelendiğinde kamu harcamaları ve kamu gelirleri değişkenleri özelinde oluşturulan modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermediği görülmektedir. Değişkenlere ilişkin etki tepki fonksiyonları aşağıdaki şekildedir;

Şekil 1: Kamu Harcamaları – Kamu Gelirleri Yüzdellik Değişim Etki-Tepki Fonksiyonları(*)

(*) Şekil 1’de yer alan grafikler analiz programından temin edilerek tarafımızca düzenlenmiştir.

Şekil 1’de değişkenlerin kendi üzerindeki etkileri yorumlanmamaktadır. Diğer taraftan kamu harcamalarındaki bir şokun kamu gelirleri üzerindeki etkisi yaklaşık üç dönem sürmektedir. Benzer şekilde kamu gelirlerindeki bir şokun da kamu harcamaları üzerinde etkisi bulunmaktadır ve yaklaşık iki dönem sürmektedir. Değişkenlerden herhangi birisinde meydana gelen değişimin diğer değişkene etkisinin tespiti için varyans ayrıştırması yapılmıştır ve bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 5: Kamu Harcamalarının Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Periyot	Standart Hata	Kh	Kg
1	0,229455	100,0000	0,000000
2	0,248699	99,45209	0,547907
3	0,277339	98,85242	1,147580
4	0,291280	98,90194	1,098056
5	0,302768	98,79998	1,200022
6	0,310293	98,76908	1,230920
7	0,315927	98,74894	1,251064
8	0,319908	98,73309	1,266910
9	0,322825	98,72184	1,278161
10	0,324937	98,71440	1,285599

Tablo 5 incelendiğinde kamu harcamalarındaki değişimin neredeyse tamamının kendi dinamiklerinden etkilendiği görülmektedir. Kamu gelirleri kamu harcamalarının finansmanı olmasına karşın kamu gelirlerinden bağımsız şekil almaktadır.

Tablo 6: Kamu Gelirlerinin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Periyot	Standart Hata	Kh	Kg
1	0,216617	86,40202	13,59798
2	0,239356	88,40832	11,59168
3	0,266679	89,92111	10,07889
4	0,280065	90,66020	9,339802
5	0,291255	91,24798	8,752024
6	0,298544	91,57875	8,421254
7	0,303994	91,80707	8,192928

8	0,307855	91,96682	8,033178
9	0,310680	92,07785	7,922149
10	0,312725	92,15669	7,843306

Tablo 6 incelendiğinde kamu gelirlerinin yaklaşık %90'ının kamu harcamalarına göre şekillendiği görülmektedir. Kamu gelirlerinin yaklaşık %10'u kendi dinamikleri ile şekillenmektedir. Dolayısıyla kamu gelirleri kamu harcamalarına bağlı şekilde değişim ve gelişim göstermektedir.

Bulgular tümüyle ele alındığında kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin uzun dönemde etkileşim içerdikleri görülmektedir. Kamu harcamaları hemen hemen kendi dinamiklerinden etkilenmekte iken kamu gelirleri açısından bu durum oldukça düşük düzeydedir. Kamu gelirlerinin yaklaşık %90'ı kamu harcamalarına göre şekil almakta ve değişim göstermektedir. Bu bütçe uygulamaları açısından beklenen bir sonuçtur. Kamu bütçesi oluşturulurken önce harcamalar belirlendiği için kamu gelirleri, harcamalara göre şekil almaktadır. Elde edilen bulgu bütçe süreci açısından uygun olmasına karşın kamu harcamalarının ekonomik büyüme ya da enflasyon gibi iktisadi etkilerinin harcamaların belirlenmesi sürecinde çok etkin olup olmadığı sorusunu da ortaya çıkarmaktadır ve bu konu çalışmanın gelişmeye açık kısmıdır.

Sonuç

Kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin etkileşimi, uyum içerisinde hareket etmesi ve kamu gelirlerinin kamu harcamalarını finanse etmede yeterli olması kamu mali disiplininin en önemli göstergeleridir. Kamu bütçesinin doğası gereği kamu harcamaları öncelikli olarak belirlenmektedir ve kamu gelirleri ihtiyaç duyulan finansman düzeyine göre şekil almaktadır. Teori ve uygulamada genel kabul gören bu sistemde mali senkronizasyon için kamu gelirlerinin yıllara göre farklılık içeren kamu harcamalarına göre şekil alabilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle kamu gelirleri kamu harcama miktarındaki yekûn değişimlere esnek olmalıdır. Aksi takdirde bütçe açıkları ya da kamu finansman sorunu gibi olumsuz koşullar ortaya çıkacaktır.

Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren kamu harcamaları ve kamu gelirleri verileri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular incelendiğinde kamu harcamalarındaki değişimin neredeyse tamamının kendi dinamiklerinden etkilendiği tespit edilirken, kamu gelirlerinin yaklaşık %90'ının kamu harcamalarına bağlı gelişim ve değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Türkiye'de kamu gelirlerinin kamu harcamalarındaki değişime karşı esnek olduğu ve uyum sağlayabildiği söylenebilir. Diğer taraftan kamu harcamalarında meydana gelecek bir şok kamu gelirlerini yaklaşık üç dönem etkilerken, kamu gelirlerinde meydana gelecek bir şokun kamu harcamaları üzerindeki etkisi daha düşük düzeydedir. Kamu gelirlerinde önemli bir değişim yaşansa bile etkisi kısa sürede giderilmektedir.

Varyans ayrıştırması ile elde edilen bulgular ele alındığında kamu harcamalarından kamu gelirlerine bir nedensellik olduğu görülmektedir. Tespit edilen bu bulgu Anderson ve diğerleri (1986), Narayan (2005) ve Terzi ve Oltulular'ın (2006) çalışmalarındaki bulgularla aynıdır. Diğer taraftan etki-tepki fonksiyonlarında, değişkenlerden herhangi birisinde meydana gelecek bir şokun diğer değişkeni belirli bir dönem etkilediği tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu Zanella (2008), Aslan ve Taşdemir (2009) ve Mehrara ve Rezaei (2014) çalışmalarındaki bulgularla aynıdır ve değişkenler arasında karşılıklı bir etkileşim tespit edilmiştir.

Bulgular tümüyle ele alındığında Türkiye’de kamu mali disiplinin sağlandığı ve kamu gelirlerinin kamu harcamalarındaki şoklara karşı esnek olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla mevcut yapının korunması gelecek yüzyıl açısından mali senkronizasyon açısından son derece önemlidir. Kamu harcamalarında köklü bir değişim meydana gelecek olursa kamu gelirlerinin önceden planlanması ve esnekliğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Nitekim belirli bir düzeydeki şoklara kadar esnekliğe sahip olan kamu gelirlerinin eşik değerinin belirlenmesi ve köklü değişimlerin bu eşik değere göre yapılması gerekmektedir. Kamu gelirlerindeki bu eşik değer ise çalışmanın gelişime açık yönüdür.

Kaynakça

- Akçoraoğlu, A. (1999). Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Keynesçi Politikalar: Bir Nedensellik Analizi. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 51-65.
- Akdi, Y. (2003). *Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Anderson, W., Wallace, M. S. ve Warner, J. T. (1986). Government Spending and Taxation: What Causes What? *Southern Economic Association*, 52(3), 630-639.
- Aslan, M. ve Taşdemir, M. (2009). Is Fiscal Synchronization Hypothesis Relevant for Turkey? Evidence from Cointegration and Causality Tests with Endogenous Structural Breaks. *Journal of Money*, 12, 14-25.
- Chen, S. (2008). Untangling the Web of Causalities among Four Disaggregate Government Expenditures, Government Revenue and Output in Taiwan. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 6(1), 99-107.
- Cheng, B.S. (1999). Causality Between Taxes and Expenditures: Evidence from Latin American Countries. *Journal of Economics and Finance*, 23(2), 184-192.
- Darrat, A.F. (1998). Tax and Spend, or Spend and Tax? An Inquiry into the Turkish Budgetary Process. *Southern Economic Journal*, 64(4), 940-956.
- Doğan İ. (2005). *Bütçe Açıklarının Enflasyon Üzerindeki Etkisinin Analizi: Teori ve Uygulamaları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dökmen, G. (2012). Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Panel Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 115-143.
- Eker, A. & Meriç, M. (2000). *Devlet Borçları (Kamu Kredisi)*. İzmir: Anadolu Matbaası.
- Furstenberg, G. M., Green, R. J. ve Jeong, J. (1986). Tax and Spend, or Spend and Tax? *The Review of Economics and Statistics*, 68(2), 179-188.
- Gültekin, Ö. Elmastaş, A. ve Hayat, E. (2016). Analysis of Factors Affecting the Gold Prices Through Var Model: 2005-2015 Period. *Ege Academic Review*, 16(4), 611-625.
- Kalenderoğlu, M. (2005). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*. Ankara: Seçkin yayınevi.
- Karadeniz, F. (2017). *Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz: Türkiye Örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Khalid, H. A. ve Qudair, A. (2005). The Relationship Between Government Expenditure and Revenues In The Kingdom of Saudi Arabia: Testing for Cointegration and Causality. *Journal Of King Abdul Aziz University*.
- Mehrara, M. ve Rezae, A. A. (2014). The Relationship Between Government Revenue and Government Expenditure in Iran. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(3), 171-182.
- Narayan, P. K. (2005). The Government Revenue and Government Expenditure Nexus: Empirical Evidence from Nine Asian Countries. *Journal of Asian Economics*, 15(6), 1203-1216.
- Owoye, O. (1995). The Causal Relationship Between Taxes and Expenditures in the G7 Countries: Cointegration and Error-Correction Models. *Applied Economics Letters*, 2(1), 19-22.
- Özpençe, Ö. & Özpençe, A. (2013). Yeni Kamu Mali Yönetimi Anlayışı ile AB Üyelik Sürecinin Uyum Yasası, Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 197-220.
- Sezer, Ö. ve Vural, T. (2010). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı. *Maliye Dergisi*, (159), 203-219.
- Şener, O. (1998). *Kamu Maliyesi*. Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Terzi, H. & Oltulular, S. (2006). Harcama-Vergi Geliri Hipotezi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 1-18.
- Zanella, F. (2008). The Spend-And-Tax or Tax-And-Spend: Further Evidence for The Brazilian Imperial Period. *Historical Social Research*, 33.

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ALMANYA'NIN TÜRKİYE'YE BASKISI VE SAVAŞIN İÇERİSİNE ÇEKME ÇABALARI

GERMANY'S PRESSURE ON TURKEY IN THE YEARS OF WORLD WAR II AND ATTEMPTS TO PULL IT INTO THE WAR

Öz

II. Dünya Savaşı sırasında hem Mihver Devletler hem de Müttefik Devletler Türkiye'yi savaşın içine çekmeye çalışmıştır. Müttefik Devletleri savaşın başında Türkiye'yi kendi saflarına sokmak için çok uğraşmıştır. O dönemde Almanya, Türkiye'nin tarafsız kalmasını istemiş ancak Türkiye, kendini güvende hissetmek için Fransa ve İngiltere ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalayarak Müttefik Devletleri'nden gelebilecek herhangi bir tehdidi önlemeyi amaçlamıştır.

Osman AKANDERE*

* Prof.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü

E-posta/E-mail:

oakandere.@erbakan.edu.tr

Orcid: 0000-0001-7875-4214

Başvuru/Submitted: 09.03.2023

Kabul/Accepted : 20.03.2023

II. Dünya Savaşı sırasında 6 Nisan 1941'de Yunanistan ve Yugoslavya'ya savaş ilan eden Almanya, Yunanistan'ı tamamıyla işgal ettikten sonra kısa sürede Türkiye ve Yunanistan sınırına gelmiştir. Almanya'nın savaş başladıktan kısa bir süre içinde Balkanlar'a, Akdeniz'e ve Ege'deki Yunan Adaları'na hâkim olması Türkiye'yi büyük ölçüde rahatsız etmiştir. Türkiye sınırına gelen Almanya bu durumu fırsat bilerek Türkiye'yi kendi saflarında savaşa katılmaya zorlamaya başlamıştır. Bu günlerde Reşit Ali Geylani darbe ile Irak'ta iktidara geldikten sonra Almanya'dan gücünü pekiştirmek için yardım istemiştir. Almanya, Irak'taki yeni hükümete askerî yardım sağlamak için Türkiye'yi bir köprü olarak kullanmayı amaçlamıştır. Buna karşılık Almanya, Türkiye'nin olası toprak taleplerini kabul edeceğini bildirmiştir. Ayrıca Almanya, 18 Nisan 1941'de Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nı imzalayarak Türkiye'yi savaşa çekmeye çalışmıştır. Müttefik Devletler, Almanya'nın Türkiye'yi savaşa çekme çabalarının sürdüğü bu dönemde Türkiye'nin tarafsız kalmasını istemiştir. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere hem Mihver Devletleri'nin hem de Müttefik Devletleri'nin Türkiye'nin savaşa dâhil olup olmayacağına ilişkin görüşleri farklılaşmaktadır.

Neticede Türkiye savaşa katılmamak için bir denge politikası izlemeye çalışmıştır. Bu politikanın temel amacı, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve tam bağımsız bir Türkiye'yi sürdürmektir. Sonuç olarak Türkiye amacı doğrultusunda başarılı olmuş, savaşa katılmaması ve mümkün olduğu kadar tarafsız kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Almanya, Almanya Baskısı, Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Müttefikler.

Abstract

During World War II, both the Axis Powers and Allied Powers tried to draw Turkey into the war. The Allied Powers tried very hard at the beginning of the war to bring Turkey into their ranks. At that time, Germany wanted Turkey to remain neutral. However, Turkey aimed to prevent any threat from the Allied Powers by signing the Triple Alliance Treaty with France and England to feel safe.

Germany, which declared war on Greece and Yugoslavia on April 6th, 1941, during World War II, came to the border of Turkey and Greece

in a short time after completely occupying Greece. Germany's domination of the Balkans, the Mediterranean and the Greek Islands in the Aegean in a short time after the war started, greatly disturbed Turkey. Germany, which came to the Turkish border, took advantage of this situation, and began to force Turkey to join the war on its own side. These days, after Reşit Ali Geylani came to power in Iraq with a coup, he asked Germany for help to consolidate his power. Germany intended to use Turkey as a bridge to provide military aid to the new government in Iraq. In response, Germany declared that it would accept Turkey's possible territorial claims. In addition, Germany tried to draw Turkey into the war by signing the Turkish-German Friendship Treaty on April 18th, 1941. The Allied Powers wanted Turkey to remain neutral during this period as Germany's efforts to draw Turkey into the war continued. As it can be understood from this event, the views of both the Axis Powers and the Allied Powers on whether Turkey will be involved in the war differ.

As a result, Turkey tried to follow a policy of balance in order not to participate in the war. The main purpose of this policy is to protect the territorial integrity of Turkey and to maintain a fully independent Turkey. As a result, Turkey succeeded in its aim, did not participate in the war and remained neutral as much as possible.

Keywords: Turkey, Germany, the Compulsion of Germany, Turkish-German Treaty of Amity and Nonaggression, The Allies.

Giriş

II. Dünya Savaşı esnasında Mihver ve Müttefik devletleri, coğrafi mevkiinin önemi dolayısıyla Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun çaba harcamışlar, bu yönde Türkiye'yi baskı altında tutmaya çalışmışlardır. Türkiye, bu baskılar karşısında çelişkilerle dolu bir dış politika takip etmiş, takip ettiği dış politikanın temel amacı da Türkiye'yi savaş dışı tutmak, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden muhafaza etmek olmuştur (Sarınay, 1988:20; Timur, 199:28).

Savaş yılları boyunca “savaşın dışında kalmayı başarmak” ilkesine dayanan Türk dış politikasının stratejik hedefi de yine “ülkenin savaştan uzak kalmasını” sağlamak olmuştur (Koçak, 1986:398). Bu stratejik hedefe ulaşmak noktasında da değişik taktikler uygulamış, ama temel taktik hiç değişmemiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı boyunca takip edilen temel politika, dengeleri gözetmek üzerine kurulu bir siyasî manevralar bütünü olarak karşımıza çıkmıştır: Takip edilen denge politikası; Mihver devletlerini oluşturan Almanya ve İtalya ile Müttefik devletlerini oluşturan İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki güç ilişkilerini ve çatışmalarını kullanarak savaş dışı kalmayı sağlamak olmuştur (Deringil, 1986:24; Yeşil 1988:17-18; Burçak, 1954:43-44). Dış politikadaki bu denge siyasetinin sürdürülmesinde ise savaşın seyri önemli rol oynamıştır. Mihver ve Müttefik devletlerinin savaş süresince elde ettikleri askerî konum, Türk dış politikasının şekillenmesinde ve değişiklik göstermesinde tamamıyla etkili olmuştur (Koçak, 1986:398).

1. Türkiye'nin Savaş Yıllarında Takip Ettiği Denge Politikasının Bir Ayağı: Müttefiklerle Münasebetleri

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, konjonktür karşısında kendi stratejik hedefi dâhilinde bir politika gütmenin gayreti içerisinde olmaya özen göstermiştir. Meselâ, Mihver devletlerinden İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırmasını, “Türkiye'nin güvenlik bölgesine” karşı girişilen bir tecavüz olarak değerlendirmiş ve derhal kendi stratejik hedefi doğrultusunda Müttefik devletlerinden İngiltere ile savaş öncesi var olan görüşmelerini daha da hızlandırmış (Önder, 1977:17; Koçak, 1991:153-163; Koçak, 1986:84-90; Us, 1966:361; Goloğlu, 1974:21) ve bu

görüşmeleri bir deklarasyonla neticelendirmiştir. Türkiye, 12 Mayıs 1939 tarihinde yayınlanan Türk-İngiliz ortak deklarasyonu ile kendisini emniyet altına almaya çalışmıştır. Bu deklarasyonun 3. maddesine bakıldığında bu durum rahatlıkla görülmektedir: buna göre taraflar, Akdeniz'de bir savaş çıkması halinde “yekdiğeriyle bilfiil iş birliği yapmağa” söz vermişlerdir (Gönlübol-Sar, 1974:149; Deringil, 1979:73-75; Önder, 1977:19-20; Jaeschke, 1990:9; TBMM ZC, 1939).

Nitekim Millî Şef İnönü, CHP'nin 5. Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında Türk-İngiliz ittifakı hakkında şunları söylemiştir:

...Bütün Avrupa'yı kaplayan son emniyet buhranı içinde Türk-İngiliz ittifakı, hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetimiz ve müşterek sulh içinde ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüttür. Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden de çekilmeyeceğiz (...) Komşularımıza gelecek tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek tehlikeler gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız (Kop, 1945:36-37).

Türkiye İngilizlerle görüşme halinde iken bunun yanında Fransa ile de temas halinde olmuş, nihayetinde “Hatay Meselesinin” halli üzerine 23 Haziran 1939'da Türkiye-Fransa deklarasyonu imzalanmıştır. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan bu deklarasyon, Türkiye-İngiltere deklarasyonunda yer alan hükümlerin aynısının Fransa'ya uyarlanmış şeklini ihtiva etmektedir (Koçak, 1986:91; Özdağ, 1991:129; Armaoğlu, 1984:356; Gönlübol-Sar, 1974:356; Çelik, 1969:103; Jaeschke, 1990:12; Kurat, 1975:271; TBMM ZC, 1939). Bu durum da göstermektedir ki Türkiye, İtalya'dan gelmesini ihtimal dâhilinde gördüğü saldırılara karşı-saldırı vaki olursa- Müttefik devletlerinin yardımını sağlamaya çalışmaktadır. Buradan hareketle Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı deklarasyonlarla Almanya ve İtalya'ya karşı bir askerî ittifaka doğru giderken Sovyetler Birliği'ni de bu ittifakın içinde düşünmüştür. Fakat Batılı devletlerle Sovyetler arasındaki görüşmelerin kesilmesi ve hemen akabinde de Almanya ile Sovyetler arasında bir “Saldırmazlık Paktı”nın imzalanması Türkiye'de “derin bir hayretle” karşılanmıştır (Koçak, 1986:34, 91). Sovyetlerle Almanya'nın bir “Saldırmazlık Paktı” imzalaması Türkiye'nin dış politikadaki manevra kabiliyetini azaltmıştır. Yeni durum karşısında Türkiye'nin önündeki üç seçenek ise şunlardır:

- Batılı devletlerden kopup Mihver devletlerine yanaşmak,
- İmzaladığı deklarasyonlara sadık kalarak temkinli hareket etmek,
- Hem Batılı devletler hem de Sovyetlerle anlaşarak her ikisiyle de iyi ilişkiler içerisine girmek (Koçak, 1986: 91; Gönlübol-Sar, 1974:146-147; Önder, 1977:25-26)

Türkiye, zikredilen üç seçenektan üçüncüsünü hedefleri doğrultusunda daha münasip görerek Türk-Sovyet ilişkilerini geliştirmek ve bir antlaşma yapmak amacıyla Sovyetlerle görüşmelere başlamayı kararlaştırmıştır. Nihayetinde Sovyetlerle görüşülmüş fakat görüşmeler, Sovyetlerin; Boğazların ortak savunulması, Bulgaristan ve Romanya'ya yönelik talepleri karşısında Türkiye'nin tarafsız kalması ve Karadeniz'de kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine Boğazların kapatılması gibi talepleri yüzünden olumsuz neticelenmiştir (Önder, 1977:25-27; Gürün, 1991:197-208; Bilge, 1992:129-148; Gönlübol-Sar, 1974:151-154; Goloğlu, 1974:43).

Türkiye Sovyetlerle yapılan görüşmelerin olumsuzlukla neticelenmesi üzerine bir süredir devam eden “Türk-İngiliz ve Fransız” görüşmelerini mutabakatla sonuçlandırmış ve 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında “Üçlü İttifak Antlaşması” imzalanmıştır (Karakoç, 1939:1149-1152; Deringil, 1974:88-89; Önder, 1977:32-33). Bu antlaşmaya göre, şayet Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, Fransa ve İngiltere, Türkiye'ye her türlü yardımı yapacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu taahhüde karşılık Türkiye de Akdeniz'de savaşa yol açacak şekilde, İngiltere ve Fransa'ya bir Avrupa devletinin saldırısının olması durumunda yardımda bulunacağını taahhüt etmiştir (Karakoç, 1939:1150-1152; Soysal, 1983:603-609;

Önder, 1977:32-33; Gönlübol-Sar, 1974:149-151). Böylelikle Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı güven ortamının temini için önemli bir adım atılmıştır. Fakat bu antlaşma Sovyetler Birliği tarafından tepki ile karşılanmıştır. Sovyetler, Türkiye'nin bu "Üçlü İttifak Antlaşması'nı bir "aptallık" olarak nitelemiş, nihayetinde Türkiye'ye yaptıkları petrol sevkiyatını da durdurmuşlardır (Gürün, 1991:208-209; Önder, 1977:33-34; Erkin, 1968:128-130). Sovyetlere göre bu antlaşma ile Türkiye tarafsızlığını kaybetmiş, savaşan devletler arasına karışmıştır. Hâlbuki Türkiye bu dönemde, "savaşan devletler" arasında yer almak istemediğini "herkesle anlaşma yapmanın" gayreti içerisinde olmasıyla göstermiştir (Oran, 1981:205-206): bir yandan İngiltere, bir yandan Fransa, bir yandan da Sovyetlerle anlaşabilmek için çaba sarf etmiş olması bunun en açık göstergesidir. Nitekim Millî Şef İnönü 1 Kasım 1939'da TBMM'yi açış konuşmasında "Üçlü İttifak Antlaşması'nı" hiçbir devletin aleyhine olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yettiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek sureti ile kendi emniyetimizi masum tutmak gayretine matuftur" diyerek değerlendirmiş (TBMM ZC, 1939), anlaşmanın nihai amacını Türkiye'nin emniyetini sağlamaktan başka bir şey ifade etmediğini belirtmiştir. Nihayetinde "Üçlü ittifak Antlaşması" TBMM'de görüşülüp, 8 Kasım 1939'da onaylanmıştır (TBMM ZC, 1939).

Türkiye bütün bu girişimlerinin yanında, Mihver devletlerinin Balkanlara yapacakları bir saldırı tehlikesi karşısında 1934 yılında öncülük ederek kurulmasını sağladığı Balkan Antantı'na dâhil devletler arasında ortak bir tutum sağlamak noktasında da hummalı bir çalışmanın içerisine girmiştir. Neticede, Türkiye'nin gayretleri ile 2 Şubat 1940'ta yapılan Balkan Antantı Konseyi toplantısında; Balkanlara yapılabilecek bir saldırı ihtimaline karşı, bir "savunma ve karşı koyma planının yapılması konusunda anlaşmaya varılmış fakat Türkiye'nin; Yunanistan ve Bulgaristan'ın katılacağı ve ABD'nin de destekleyeceği, Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Türkiye'den oluşacak bir Balkan Paketi yapılmasını sağlama teşebbüslerinden sonuç alınamamış, nihayetinde bu teşebbüs başarısız olmuştur (Koçak, 1986:100-101; Deringil, 1986; Önder, 1977:75-76).

Türkiye, Müttefik devletlerle yaptığı antlaşmalarla kendini güven altında hissetmeye çalıştığı bu dönemde, meselâ 10 Haziran 1940'ta İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. İtalya'nın bu savaş ilanı üzerine İngiltere ve Fransa "Üçlü İttifak Antlaşması" sebebiyle (Koçak, 1986:103; Sarıay, 1988:21; Erkin, 1968:162) Türkiye'ye baskı uygulamaya başlamışlardır. İngiltere ve Fransa'ya göre, İtalya'nın savaşa girmesiyle birlikte savaş Akdeniz'e de sirayet etmişti ve bu durumda Türkiye, antlaşmanın ikinci maddesi gereğince bütün gücüyle Müttefiklere yardım etmeliydi. Nitekim bunu sağlayabilmek adına İtalya'nın savaşa girişinin hemen ertesi günü, İngiltere ve Fransa'nın Ankara Büyükelçileri, Türk hariciyesinden, "Üçlü İttifak Antlaşması'nın ikinci maddesinin derhal uygulanmasını istemişlerdir (Karakuş, 1939:1150). Ayrıca Müttefikler, Türkiye'den; İtalya ile ilişkilerini derhal kesmesini, genel seferberlik ilan etmesini, deniz ve hava üstlerini Müttefiklere açmasını ve İtalya'ya savaş ilan etmesini istemişlerdir (Koçak 1986:104; Önder, 1977:57; Deringil,1986:102-103; Gönlübol-Sar, 1974:157-159; Savaş Yılları, 1973:8). Türkiye, 13 Haziran 1940'ta Müttefik taleplerine resmen cevap vermiştir: Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine, İtalya'nın savaşa girmesi ile ortaya çıkan durumun Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile çatışmaya sevk edebileceğini belirtmiş, bu nedenle "İttifak Antlaşması'nın" ikinci protokol hükmüne dayanarak "Üçlü İttifak Antlaşması'nın ikinci maddesine Türkiye'nin uymayacağını ve Müttefik taleplerinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir (Savaş Yılları,1973:9-12; Gönlübol-Sar,1974:158; Timur, 1991:38; Yeşil, 1988:18).

Sonuçta Türkiye, 14 Haziran 1940'ta yaptığı açıklama ile de "savaş dışı" durumunu resmen açıklamıştır (Savaş Yılları, 1973:12; Goloğlu,1974:93). Türkiye'nin almış olduğu bu kararda, Sovyetler Birliği'nin savaşta hala belirsiz olan durumu ve Almanya'nın Fransa'yı kısa sürede mağlup ederek kesin bir zafer kazanmasının rolü büyüktür (Koçak,1986:105).

Türkiye'nin "savaş dışı" durumu ile ilgili olarak İnönü, Türkiye'nin İngiltere ile bir pakt imzaladığını, kendi güvenliğini İngiltere'nin garantisi altında gördüğünü, fakat bu paktın Fransa'nın Almanya karşısında çöküşüyle birlikte artık uygulanamayacağını belirtmiş ve Türkiye'nin ancak kendisine saldırıldığı takdirde, gerekirse Müttefik yardımı olmaksızın da savaşa girmeye hazır olduğunu söylemiştir (Önder, 1977:59). İngiltere ise Türkiye'nin "savaş dışı" tutumunu istemeyerek de olsa kabul etmiş ve bunun ittifak antlaşmasına uygun bulunduğunu belirtmiştir (Savaş Yılları, 1973:86; Önder, 1977:59; Gönlübol-Sar, 1974:153).

Görüldüğü gibi II. Dünya Savaşı'nın bu noktasında Türkiye'nin dış politikasında önemli bir değişiklik olmuştur. Türkiye, Almanya ile savaş halinde olan İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması yapmış ve "hukuken tarafsız bir devlet" olmaktan çıkmıştır. Türkiye "hukuken tarafsız bir devlet" olmaktan çıkmasına rağmen savaşın içerisine girmemekte de ısrarlı olmuş, hukuken tarafsızlıktan azade olmuş ise de fiilen tarafsızlığını muhafaza etmek için gayret göstermiştir. Meselâ Türk yetkililer, "İttifak Antlaşması" hükümlerini ileri sürmek suretiyle Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirecek şartların tahakkuk etmediğini, bu yüzden de savaşan bir devlet değil "harp harici" bir devlet olduklarını savunmuşlardır (Koçak, 1986:103). Denilebilir ki Türkiye, "Üçlü İttifak Antlaşması" ile dış politikasında geleneksel tarafsızlık politikasına hukuken son vermiş, ancak savaşa girmedikleri sürece de bir müttefik olarak fiilen "harp harici" tavrını-politikasını sürdürmüştür (Koçak, 1986:108).

Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirecek diğer bir hadise İtalya'nın 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırması olmuştur. Fakat İngiltere "İttifak Antlaşması'nın üçüncü maddesine göre yükümlülüklerini yerine getirme noktasında Türkiye'ye bir baskı yapmamış, bu münasebetle de Türkiye, yine savaşın dışarısında kalmayı başarmıştır (Karakuş, 1939:1151; Koçak, 1986:108). Türkiye, Yunanistan'a askerî bir yardımda bulunmamakla birlikte Alman işgal yıllarında sivil amaçlı yardımlar yapmıştır.

2. Türkiye'nin Savaşan Devlet Olması Yönünde Almanya'nın Baskıları

Almanya'nın, Romanya'ya askerlerini sokarak Bulgaristan'a girmeye hazırlanması, Türkiye ile İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni de telaşlandırmıştır (Gönlübol-Sar, 1974:165; Sarınoy, 1988:23-24; Savaş Yılları, 1973:47-57; Koçak, 1986:140-142). Bu durum, aralarında bir saldırmazlık paktı bulunan Almanya ile Sovyetler Birliği arasında gittikçe şiddetlenen bir nüfuz çatışmasına yol açmıştır. Bu nüfuz çatışmasının şiddetlenmesi Türk-Sovyet münasebetlerinin düzelmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Balkanlar'da Alman tehlikesi artıp bütün Balkan devletlerinin Alman işgaline uğraması ihtimali kuvvetlenince, İngiltere'nin yanında, halen savaş dışı bulunan ABD'de Balkanların kaderi ile ilgilenmeye başlamıştır (Gönlübol-Sar, 1974:165; Savaş Yılları, 1973:44; Koçak, 1986:148). Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull tarafından 9 ve 14 Şubat 1941'de Türk hükümetine gönderilen notalarda Amerika, İngiltere'nin savaşı kazanacağından emin olduğunu, İngiltere'ye ihtiyacı olan her türlü savaş malzemesi yardımının yapılacağını ve aynı yardımın Almanya'ya direnecek bütün devletlere de yapılacağını bildirmiştir (Gönlübol-Sar, 1974:165-166; Savaş Yılları, 1973:44; Koçak, 1986:142). Buna cevap olarak Türk Hükümeti, ABD ve İngiltere'nin ideallerini tam olarak desteklediğini, fakat buna rağmen herhangi bir taahhüde girişmeyeceğini bildirmiştir (Savaş Yılları, 1973:44-45; Gönlübol-Sar, 1974:166; Ülman, 1979:31).

Alman-Sovyet münasebetlerinin açıkça bir çatışma ortamına sürüklenmesi, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı izlediği politikanın değişmesine yol açmıştır. Sovyetler, Balkanlar'a yerleşen Almanya karşısında mukavemete teşvik için Türkiye ile daha dostça bir tavır içerisine girmiştir. Bir süre sonra da İngiltere'nin de çabalarıyla Türk-Sovyet görüşmeleri başlamış, iki ülke arasında bir yumuşama olmuştur (Koçak, 1986:151). 25 Mart 1941'de de Türk-Sovyet ortak deklarasyonu yayınlamıştır (Gürün, 1991:223; Bilge, 1992:159-160; Savaş Yılları, 1973:73-74; Sarınoy, 1988:27). Bu deklarasyonla, her iki ülkeden birinin saldırıya uğraması durumunda, diğerinin

tarafsız kalması kararlaştırılmıştır (Gürün, 1991:223-224; Bilge, 1992:159-160; Savaş Yılları, 1973:73). Bu ortak deklarasyonla Sovyetlerin Türkiye üzerindeki tehdidi büyük ölçüde kalkmış, Türkiye, dış politikasını belirlemede hareket alanını daha da genişletmiştir (Koçak, 1986:151). Türkiye, Sovyetlerle yaptığı karşılıklı tarafsızlık teminatı ile “Kuzeydeki Güçlü Komşusunun” kendisi üzerindeki tehdidini ortadan kaldırmış, fakat bir süre sonra Türkiye üzerinde gittikçe artan bir Alman baskısı söz konusu olmaya başlamıştır.

Almanya, 6 Nisan 1941’de Yugoslavya ve Yunanistan’a savaş ilan edip, bu ülkeleri kısa zamanda işgal etmiştir. Bunun üzerine Müttefik devletlerin büyükelçileri Dışişleri Bakanı Saraçoğlu’na başvurarak Türkiye’nin savaşa girmesini talep etmişlerdir. Gelişen bu durumun Türkiye’yi de tehdit eder noktasına geldiğini bir an önce Almanya’ya harp ilan etmesinin kendi menfaatine olacağını bildirmişlerdi. Buna rağmen Türkiye, yine de savaşa girmeye yanaşmamış, Müttefikler lehine herhangi bir açıklama da yapmamıştır. Nihayetinde Türkiye’nin bu tutumu, İngiltere ve ABD tarafından da onaylanmıştır (Koçak, 1986:153).

Almanya, Yunanistan’ı tamamen işgal ederek Türk-Yunan sınırına dayandığında, Türkiye’nin müttefiklerden tamamen koparak kendi yanında savaşa girmesini sağlamak istemiş, bu yönde birtakım vaatlerde de bulunmuştur. Meselâ Türkiye lehine bazı sınır düzenlemeleri önermiş, takip edeceği böylesi politikaların Türkiye’yi kendisine yaklaştıracığını hesaplamıştır (Savaş Yılları, 1973:104). Fakat Türk-Yunan sınırına kadar ilerleyen Almanya’nın Türkiye’yi tehdit eder bir vaziyet alması dahi Türkiye’nin “savaş dışı” olmasını engelleyememiş, Türkiye, yine dengeler üzerine kurulu politikasını başarıyla uygulamaya koymaya devam etmiştir.

Türkiye, Balkanlar’da devam eden, hatta Türk sınırının tehdit edildiği savaş günlerinde dahi savaşa katılmamış ve savaşa girmek için gerek Müttefik gerekse de Mihver devletlerinin kendisine yaptıkları baskılara da karşı koymuştur. Türkiye’nin savaşın seyrinde “savaş dışı” politikasını devam ettirebilmesi, iki büyük gücü, yani İngiltere ve Almanya’yı birbirine karşı oyalayabilmesine bağlıdır ve Türkiye bu noktada her iki büyük devletle de iyi ilişkiler içerisinde olmanın hesabını yapmaktadır. Türkiye’nin bu dönemdeki temel arzusu ne tam bir İngiliz zaferi ne de tam bir Alman zaferidir (Koçak, 1986:155).

Türk-Alman ilişkilerinin, karmaşık ve gergin olmasına yol açan bir diğer hadise de Türkiye’nin güneyinde meydana gelen bir hükümet değişikliğidir. Irak’ta 3 Nisan 1941’de Mihver yanlısı bir hükümet darbesi olmuş ve Reşit Ali Geylani bu darbe ile Irak’taki yönetimi ele geçirmiştir. Bir süre sonra da Irak’taki yeni yönetimin tek başına ayakta duramayacağı anlaşılmış ve Reşit Ali Geylani, iktidarını sağlam temeller üzerine oturtabilme için Almanya’dan yardım istemiştir. Almanya da Irak’taki Mihver yanlısı hükümete yardım edebilmek için bir plan hazırlanmıştır. Bu plana göre, Alman askerlerinin ve savaş malzemelerinin Türkiye’den geçirilerek Irak’a ulaştırılması hedeflenmiştir. Almanya, transit geçiş iznine karşılık olarak Türkiye’den gelecek toprak taleplerini kabul edeceğini bildirmiştir (Koçak, 1986:156). Bu durum, Türkiye’yi dış politika konusunda oldukça sıkıntılı bir konuma getirmiştir. Meselâ İngiltere, son zamanlardaki Türk-Alman yakınlaşmasını protesto etmiştir. Türkiye ise Almanya ile iyi ilişkiler kurmak ve fakat Türk-Alman yakınlaşmasında endişe duyan İngilizleri de memnun etmek için, Almanya ile yapılacak bir anlaşmanın Türk-İngiliz ilişkilerinin sonu demek olmayacağını ve ittifaka sadık kalacağını Müttefik devletlere anlatmaya çalışmıştır (Koçak, 1986:157).

Türk dış politikasında kararsızlığın hâkim olduğu bu günlerde Türk Hükümeti bir karar vermek durumundaydı. Çünkü Türkiye, bir taraftan Müttefiklerle olan ilişkilerini sürdürmeyi ve ittifaka bağlı kalmayı, diğer taraftan da Almanya ile iyi ilişkiler içinde bulunmayı, hatta bir antlaşma yapmayı istiyordu. Bu durum, Türkiye’nin savaş yılları boyunca uyguladığı ve uygulayacağı dış politikasının temel esasını oluşturmaktaydı. Çünkü dengeler üzerine kurulu, zor bir dış politika takip etmekteydi. Nitekim bu politikanın temel hedefi savaşan taraflar arasındaki zaafı kullanmak ve böylelikle bir denge politikası oluşturarak Türkiye’yi savaş dışı tutmaktır.

Koçak'a göre, "bu politika Türkiye'nin gereksiz baskı yüzünden diğer tarafa kaymasını önlemek isteyen her iki grup tarafından da aslında üstü kapalı olarak onaylanıyordu (Koçak, 1986:157)". Gerçekten de savaşın başında Türkiye'nin savaşa girmesi Müttefikler tarafından istenmiştir. Ama aynı Müttefikler, Almanya'nın Balkanlar'a, Akdeniz'e ve Ege'deki Yunan adalarına hâkim olduğu bir dönemde Türkiye'nin savaş dışı kalmasını uygun görmüşler, bu yönde tavsiyelerde bulunmuşlardır. Aynı şekilde Almanya, savaşın başında Türkiye'nin tarafsız kalmasını onaylamış, ancak kendisinin güçlenmesinden sonra Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini istemiştir.

Avrupa savaşlarında Almanya'nın mutlak üstünlüğünün ortaya çıkışı, devam eden Türk-Alman ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. İnönü bile, artık Almanlarla iyi ilişkiler kurma zamanının geldiğini açıklamıştır (Koçak, 1986:159). Olası bir Türk-Alman antlaşmasında Almanların önerileri, Ankara Büyükelçisi Papen tarafından açıklanmıştır. Buna göre; Almanya Türkiye'ye karşı bir saldırıda bulunmayacak ve antlaşma imzalamayacak; buna karşılık Türkiye de Alman çıkarlarına karşı her türlü girişimden kaçınacak ve Üçlü İttifak Antlaşmasının kendisini Almanya ile bir çatışmaya sürüklemeyeceğini ilan edecekti (Savaş Yılları, 1973:112-113; Koçak, 1986:162-163). Türk-Alman görüşmeleri bir süre daha devam etmiş ve nihayet bir uzlaşma sağlanmıştır. Bu esaslar, 17 Haziran 1941'de Almanya tarafından kabul edilmiş ve 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır (Karakoç, 1941:470-471). Bu antlaşma ile her iki devlet de mevcut yükümlülüklerini saklı tutmak kaydıyla karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüğünü kabul etmişlerdir. Yine birbirleri aleyhine herhangi bir faaliyet içerisinde bulunmayacaklarını da taahhüt etmişlerdir. Tarafların ortak çıkarlarını ilgilendiren konu ve meselelerde ise uzlaşma ve ortak görüşü sağlamak için, dostça görüşmeler yapılacağı antlaşmada ifade edilmiştir. Ayrıca antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren 10 yıl yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır (Karakoç, 1941:470-471; Savaş Yılları, 1973:120, 163-164; Önder, 1977:123-124; Deringil 1986:121-122; Jaeschke, 1990:51).

Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Türk basınında olumlu karşılandığı gibi (Koçak, 1986:168-169), Almanya ve İtalya tarafından da memnurlukla karşılanmıştır (Önder, 1977:25-126). Müttefik devletler ise Türk- Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı bir Alman zaferi olarak görmüşlerdir. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, 25 Haziran 1941'de TBMM'de görüşülmüş ve kabul edilmiştir (TBMM ZC, 1941; Jaeschke, 1990:52-53). Dışişleri Bakanı Saraçoğlu mecliste yaptığı konuşmada antlaşmayı "Türk ve Alman milletleri için hatta bütün insanlık için güzel ve mutlu bir barış" olarak gördüğünü söylemiştir. Dışişleri Komisyonu Başkanı Ali Muzaffer Göker ve Feridun Fikri Düşünsel de yaptıkları konuşmalarda, bu antlaşmanın bir "dostluk ve barış belgesi" olduğunu belirtmişlerdir (TBMM ZC, 1941; Goloğlu, 1974:111-119; Barutçu, 1977:209).

Almanya, esasında yapacağı bir dostluk ve saldırmazlık antlaşmasıyla, Türkiye'yi İngiliz ittifakından kopararak kendi yanına çekmeyi amaçlamıştır. Fakat Türkiye'nin kararlı tutumu sonunda, yalnızca bir saldırmazlık antlaşması yapmak durumunda kalmıştır. Almanya bu aşamada, Türkiye'nin savaş dışı kalmasını bir anlamda yeterli görmüş, uzun vadede, kazanacağı başarılar ve Mihver devletlerinin baskılarıyla Türkiye'nin takındığı bu "tarafsızlık politikasının" kendi lehine değişeceğini hesaplamıştır. Türkiye ise Almanya ile yaptığı bu antlaşmayla dış politikada hareket alanını daha da genişletmiş, güvenliğini sağlama almayı başarmıştır. Bu anlaşma ile artık hem İngiltere hem de Almanya ile rahatça ticaret yapabileceği gibi, her iki ülkeden de silah yardımı ve savaş malzemesi alabilecekti. Gerek Almanya gerekse de İngiltere tarafından kendisine yapılacak baskıları, diğerine yaklaşmakla engelleyebilecek ve savaşa girmemek için zaman kazanabilecekti (Koçak, 1986:171). Fakat böyle olmamış ve Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı dostluk ve saldırmazlık paktı Müttefik devletler tarafından tepki ile karşılanmıştır. Nitekim İngiltere o zamana kadar Türkiye'ye yapılan askerî malzeme sevkini

anlamsız hale geleceğini belirtmiş, ABD ise “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu” gereğince İngiltere üzerinden Türkiye’ye yaptığı yardımı kesmek suretiyle tepkisini göstermiştir (Ülman, 1979:35-36; Savaş Yılları 1973:119, Gönlübol-Sar, 1974:170).

Almanya, Türkiye ile yaptığı “Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması” ile Türkiye’nin kendisi karşısında tarafsızlığını sağladıktan sonra 22 Haziran 1941’de Sovyetler Birliği’ne savaş ilan etmiştir. Türkiye ise bu savaşla, üzerinden hem Alman baskısını hem de Rus baskısını kaldırmıştır. Nitekim Türkiye, Alman-Sovyet savaşında derhal tarafsızlığını ilan etmiştir (Savaş Yılları, 1973:123; Gürün, 1991:239; Bilge, 1992:161; Jaeschke, 1990:52). Diğer taraftan Almanya, Türkiye’yi yeniden kendi yanında savaşa sokmak için harekete geçmiş, fakat Türkiye, Almanya’nın bu çabalarını çekingenlikle karşılamıştır. Ama gerek Türk Hükümeti gerekse de Türk kamuoyu, Sovyetlere karşı Alman zaferlerini sempati ile karşılamışlardır (Barutçu, 1977: 206-207).

Alman-Sovyet savaşı devam ederken Türkiye üzerindeki Alman propaganda faaliyetleri ve baskısı artırılmış, hatta Türkiye’nin önereceği yeni toprak taleplerinin kabul edileceği Alman yetkililer tarafından belirtilmiştir. Hakikatte Alman yetkililer, özellikle de Hitler, Almanya’nın savaşı kazanacağı kesinlikle belli olmadan Türkiye’nin Almanya tarafına geçmeyeceğini biliyorlardı (Koçak, 1986:178). Almanya, İngiliz ve Sovyet ittifakıyla İran’ın işgal edilmesi üzerine Türkiye’yi kendi saflarında savaşın içerisine çekmek maksadıyla yeni bir teşebbüste daha bulunmuş, bu maksatla Türkiye’ye yeni öneriler sunmuş, fakat buna rağmen Türkiye’nin Almanya’nın yanında savaşın içerisinde yer alması sağlanamamıştır. Nihayetinde, Almanya’nın Türkiye üzerindeki bu baskı ve savaşa sokma girişimleri 1942 yılı boyunca devam etmiştir. Türk Hükümeti, Alman askeri başarılarının arka arkaya geldiği 1942 yılı başlarında ve hatta 1942 yılı yaz aylarında bile muhtemel bir Alman zaferine inanmamış, bu nedenle de kesin olarak Alman yanlısı bir tutum sergilemekten kaçınmıştır.

Sonuç

Türkiye, II. Dünya Savaşı yıllarında denge üzerine kurulu bir siyaset takip edebilmek için büyük gayret sarf etmiştir. Gerek Müttefik gerekse de Mihver devletleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmanın, “savaş dışı politikası” ile örtüştüğü inancıyla hareket etmiştir. Bu maksatla İngilizler, Fransızlar, Sovyetler Birliği ve Almanya ile antlaşmalar imzalamış, böylelikle de kendini güven altına almaya çalışmıştır. Türkiye, savaşın seyri boyunca gerek Müttefik gerekse de Mihver devletleri tarafından baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Müttefikler ve Mihver devletleri dönem dönem Türkiye’yi kendi yanlarında savaşın içerisine çekebilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Özellikle Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan’a savaş ilan ettikten ve hızla ilerleyip Türk-Yunan sınırına kadar dayandıktan sonra Türkiye’yi kendi saflarında savaşın içerisine çekmeye çalışmıştır. Hatta Irak’ta yönetimi ele geçiren Mihver yanlısı Reşit Ali Geylani iktidarına yardım etmek maksadıyla da Türkiye’den transit geçiş izni istemiştir. Yine Alman-Sovyet savaşı esnasında da Türkiye üzerindeki baskılarını sürdürmüştür. Almanya, Türkiye’yi kendi safında savaşın içerisine çekebilmek adına Türkiye’ye çeşitli önerilerde bulunmuştur. Meselâ sınırların yeniden düzenlenmesini teklif etmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen Türkiye “savaştan devlet olmama” yönündeki temel politikasını devam ettirmiş, netice itibarıyla da savaşın içerisinde yer almamayı başarmıştır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (1984). 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980), İkinci Basım. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barutçu, A. F. (1977). *Siyasî Anılar (1939-1954)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Baskın O. (1981). Atatürk'te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜ SBF D)*. Atatürk Özel Sayısı, Cilt: (XXXVI). 194 (Ocak-Aralık 1981).
- Bilge, A. S. (1992). *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Burçak, R. S. (1954). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*. Ankara: Olgaç Matbaası.
- Çelik, E. (1969). *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*. I. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Deringil S. (1986). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Deringil, S. (1979). *Turkish Foreign Policy During the Second World War*. Norwich: Cambridge Universty Press.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Goloğlu, M. (1974). *Millî Şef Dönemi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jaeschke, G. (1990). *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*. (Çev. G. Koçak). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koçak, C. (1986). *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Koçak, C. (1991). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kop, K. K. (1945). *Millî Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları*. İstanbul: Akay Kitabevi.
- Kurat, Y. T. (1975) "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", *Belleten*, C. XXXIX, 153-156.
- Önder, Z. (1977). *Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Welt-Krieg*, Münschen.
- Özdağ, Ü. (1991). *Ordu, Siyaset İlişkisi (İnönü ve Atatürk Dönemleri)*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sarınay, Y. (1988). *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarkis, K. (1939). *Sicilli Kavanini*. C.XX, Cihan Kitaphanesi.
- Soysal, İ. (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Timur, T. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Us, A. (1966). *1930-1950 Hatıra Notları, Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Ülman, H. (1979). *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, İkinci Cihan Harbi Başından Truman Doktrinine Kadar*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Yeşil, A. (1988). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TÜRKİYE'DE KOMÜNİZM KARŞITLIĞININ ÜNİVERSİTELERDEKİ İLK TEZAHÜRÜ: 1948 DİL TARİH VE COĞRAFYA FAKÜLTESİ OLAYLARI

THE FIRST APPEARANCE OF ANTI-COMMUNISM IN UNIVERSITIES IN TURKEY: EVENTS OF 1948 FACULTY OF LANGUAGE, HISTORY AND GEOGRAPHY

Öz

Türkiye’de komünizm karşıtlığının geçmişi, Osmanlı’nın son demlerini yaşadığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Sosyalist düşüncenin Osmanlıdaki ilk teşekkülü sayılan Ameleperver Cemiyeti’nin 1876’dan sonra polis nizamnamesi gereğince kapatılmasından itibaren başlayıp, devletin yıkılması ve ardından Cumhuriyetin kuruluşuyla devam eden süreç boyunca komünizm karşıtlığı artarak devam etmiştir. Mustafa Kemal, Milli Mücadele dönemi ve sonrasında Sovyetlerle kurulan ilişkilere olumlu yaklaşırken, konu komünizme geldiğinde tamamen farklı düşünmüş ve bu ideolojiye açıkça tavır almıştır. Mustafa Kemal’den sonra yerine gelen diğer devlet adamları da onun bu komünizm karşıtı çizgisini devam ettirmişlerdir. II. Dünya Savaşı sonrası iki ülke arasında yaşanan gerginliklerin ardından Türkiye, Sovyetleri ve dolayısıyla komünizmi iç ve dış tehdit algısında ilk sıraya almıştır. Bu maksatla komünizm tehdidinin ülke içerisindeki gelişimini durdurmak ve mümkünse ortadan kaldırmak amacıyla ülke içinde siyasetin, basın ve halkın dâhil olduğu bir karşı harekât başlamıştır. Komünizmin en fazla gençler arasında taraftar bulması dolayısıyla komünizmden ve komünizm karşıtı hareketlerden etkilenen kurumların başında da üniversiteler gelmektedir. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nin sol görüşlü öğretim üyelerinin önce öğrencilerle ardından üniversite yönetimi ve siyasi iktidarla yaşadıkları bu ideolojik çatışmalar Türk siyasetinin dönüm noktası sayılan 1940’lı yıllar boyunca gündemin önemli konuları arasında yer almıştır. Bu çalışmada uzun yıllardan beri Türk siyasetinde ve düşünce dünyasında var olmaya çalışan komünizm ideolojisinin üniversitedeki ilk tezahürü ve sonrasında akademi, siyaset ve basın üçgeninde yaşanan çatışmaların nedenleri ve sonuçları incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Komünizm, Anti-Komünizm, Milliyetçilik, Üniversite.

Abstract

The history of anti-communism in Turkey dates back to the second half of the 19th century, the last period of the Ottoman Empire. The Ameleperver Society, which is considered the first emergence of socialist thought in the Ottoman Empire, was closed in accordance with the police regulations after 1876. From this date onwards, the opposition to communism continued increasingly during the process that continued with the collapse of the state and then the establishment of the republic. While Mustafa Kemal approached the relations with the Soviets positively during and after the National Struggle, he thought completely differently when it came to communism and took a clear stand against this ideology. Other statesmen who succeeded Mustafa Kemal also continued this anti-communist attitude. After the tensions between the two countries after World War II, Turkey put the Soviets and communism in the first place in the perception of internal and external threats. Thus, in order to stop the development of the communist threat within the country and to eliminate

Mehmet KOCA*

* Dr., Bağımsız araştırmacı

E-posta/E-mail:

mehmetkoca4x4@gmail.com

Orcid: 0000-0002-1218-7007

Başvuru/Submitted: 07.01.2023

Kabul/Accepted: 03.03.2023

it if possible, a counter-operation started in the country, involving politics, the press, and the public. Universities were the first institution to be affected by communism and anti-communist movements, as communism found more supporters among the youth. These ideological conflicts experienced by the left-wing faculty members of the Ankara University Faculty of Language, History and Geography, first with the students and then with the university administration and political power, were among the important topics of the agenda throughout the 1940s. In this study, the first emergence of the communist ideology, which has been trying to exist in Turkish politics for many years, in the university, and then the causes and consequences of the conflicts in the triangle of academia, politics, and press have been tried to be revealed.

Keywords: Cold War, Communism, Anti-Communism, Nationalism, University.

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın cephe alanı genişleyip, savaşın şiddeti ve süresi artınca gerek Almanya gerekse İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği Müttefik kuvvetler, birtakım siyasi ve maddi destek vaatleriyle Türkiye'yi kendi saflarında savaşa girmesi yönünde yoğun baskı altına almışlardır. Türkiye ise savaş süresince birtakım oyalama manevralarıyla bu savaşın dışında kalmayı kendi siyasetine uygun bulmuştur. Fakat ne Almanlar ne de müttefik devletler savaş süresince Türkiye'nin bu savaş dışı kalma politikasını değiştirme arzusundan vazgeçmemişlerdir. Almanya, 18 Haziran 1941 tarihinde imzaladığı Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasından sonra Türkiye'deki Türkçü/Turancı akımları desteklemek suretiyle Türk hükümetini kendi yanında savaşa girmesi yönünde harekete geçirmeye çalışmıştır (Yetkin, 2003:62-63; Ertekin, 2008:36). Bu Türkçü/Turancı çevreler Almanya'nın desteğini alarak Sovyet egemenliğindeki Türklerin bağımsızlıklarına kavuşturulabileceğini ve bir gün onlarla birleşebileceklerini umut ediyorlardı. Almanya bu çevrelerle el altından ilişki kurarak bu umudu desteklemekteydi. Bu amaçla hükümette ve orduda, Almanlarla işbirliği yapılması gerektiği yönünde birtakım düşünceler gelişmişti (Oran, 1969:264-265; Berkes, 1997:195). 1941-1943 yılları arasındaki dönem, Türkiye'de yoğun bir Alman propagandasının yürütüldüğü ve Pan-Türkçülük faaliyetlerinin iki ülke arasında önemli bir diplomatik konu haline geldiği bir dönem olmuştur. Uluslararası siyaset ve savaş şartları, Türkiye'nin iç siyasetini şekillendirmiş, Türkçü/Turancı akımların yükselişine zemin hazırlamıştır. Alman propaganda baskısı, Türk yetkililerin, Türkçü/Turancı hareketlere olumlu yaklaşmasına sebep olmuştur. Hükümet ise karşı karşıya kaldığı bu durumu dış siyasetteki dengeleri göz önünde bulundurarak, kontrol altında tutmayı tercih etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyetçi fikirleriyle siyasi ve toplumsal alanda etkili olan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet gibi Türkçü entelektüellerin ölümü ve 1931'de Türk Ocağının da kapatılmasıyla bu alanda önemli bir fikri boşluk oluşmuştur. 1941 yılına gelindiğinde yaşanan siyasi gelişmelerin bir sonucu olarak bu fikri boşluğu dolduracak bazı isimler ve yayınlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan her türlü gelişme, ülke içerisindeki Türkçü/Turancı çevrelere ve yayınlarına yansımakta gecikmemiştir. Bu yayınlara yansıyan bir başka konu da Sovyetlere ve onun siyasi ideolojisi olan komünizme karşı besledikleri öfke ve düşmanlıktır. Bu dönem Türkçü/Turancı kesimin komünizm karşıtlığı, kaynağını geçmişe dayanan Rus düşmanlığından alan, tarihi bir düşmanlığın farklı bir biçimde yansımaları olmuştur. Tarihi temelleri olan bu Rus karşıtlığının birtakım gerekçeleri bulunmaktadır. Bu gerekçeler; bir gün kurulması arzu edilen büyük Turan ülkesine ait Türk coğrafyasının ve Türk halklarının Rus esareti altında olması, Türkçülüğün ortaya çıktığı XIX. yüzyılda Osmanlı'nın en fazla savaştığı ve Panslavizm politikaları sebebiyle Balkan topraklarının kaybedilmesine sebep olan ülkenin Rusya olması dolayısıyla Rusya'nın baş düşman haline gelmesi, son olarak Rus baskısından kaçıp Türkiye'ye gelen Türk, Azererbaycanlı, Tatar entelektüellerin Rus karşıtlığını alevlendirmesi gibi

sebepler bir araya geldiğinde geçmişten gelen klasik Rus düşmanlığının komünizm düşmanlığı olarak yeniden biçim kazanmasına yol açmıştır (Koca, 2021:61).

II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. 1945 yılında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’i dışişlerine davet edip, Rus hükümeti adına kendisine bir nota vermiştir (Roberts, 2016:108; Sander, 2004:252). Bu notada 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Muahedesi kastederek anlaşmanın tek taraflı olarak feshedildiğini bildirmiştir. Sovyetler, 7 Haziran 1945 tarihinde Bakan M. Molotov aracılığıyla S. Sarper’e üç maddelik ikinci bir nota daha vermiştir (Toker, 1971:25). Bu notada Kars ve Ardahan’ın Sovyetlere bırakılması, Türk Boğazlarından Sovyetlere üsler verilmesi, 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin tadili ve ilgili devletlerin katılacağı bir konferansın tespiti olarak tanımlanmıştır. Dışişleri Bakanlığınca yayımlanmış olan Sarper’in, 7 Haziran günü Molotov’la yaptığı görüşmeye ait telgrafında, Molotov’un dördüncü bir madde hakkında bir imada bulunduğu telgrafın neşredilmemiş kısmında yer almıştır. Bu kapsamda Türk siyasi rejiminin Romanya ve Bulgaristan gibi yeniden yön alabilmesini sağlayabilecek şekilde değişmesini yani komünizme doğru evrilmesinin istendiği anlaşıyordu¹ (Gürün, 1983:152). Sovyetlerin savaş sonrası kendi kutbunu oluşturmaya başlaması ve Türk-Sovyet hükümetleri arasında yaşanan gerginliklerin bir sonucu olarak Türkiye, bu dönemden itibaren Sovyetleri ve komünizmi birinci derecede askerî ve siyasi tehdit olarak algılamaya başlamıştır (Koca, 2021:189).

1. Türkiye’de Savaş Sonrası İdeolojik Tansiyonun Yükselmesi

Türkiye’nin Sovyet tehdidinden kurtulmak için ABD ile müttefik olmasının ardından ülkede başta hükümet olmak üzere siyasi, sosyal ve askerî tüm kurum ve kuruluşlar komünist ideolojiyle arasına mesafe koymuştur. Hükümet bu kritik süreçte komünist rejim tehlikesine karşı birtakım tedbirler almayı kendince uygun görmüştür. Sol akımlara karşı alınacak ilk tedbir, Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerini değiştirerek bu gibi faaliyetler için öngörülen cezaları artırmak olmuştur. 4 Aralık 1945’te başta Tan Gazetesi olmak üzere sol görüşlü yayınlar aleyhinde gösterilerin yapılması, ardından bu yayınlara ait tesislerin tahrip edilmesi, ülkedeki komünizm karşıtlığının toplumsal bir yansıması olmuş, Sovyetlere karşı tepkinin artmasına neden olan bu olay, ileriki yıllarda sola karşı izlenecek tutumu da şimdiden ortaya koymuştur. 1940 ve 1950’li yıllarda yaşanan 1946 tevkifatı, 1948 Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF) olayları, Köy Enstitülerinin kapatılması, 1951 komünist tevkifatı ve 6-7 Eylül Olayları, tüm bu komünizm karşıtı tutumun siyasi ve sosyal bir yansıması olmuştur. Komünizm karşıtlığını dışa yansıtan açıklamalar, komünistlere karşı yapılan tutuklamalar, sendikalara ve sol görüşteki siyasi partilere karşı gösterilen sert tutum, Soğuk Savaş döneminde komünizme karşı iktidarın bakışını yansıtan komünizm karşıtı faaliyetlere verilecek örneklerdir. Ülkede sol düşünceye hareket sahası bırakmamak CHP’den sonra DP’nin de temel politikası olmuştur. 1945’ten itibaren önce CHP, daha sonra da DP hükümeti sola karşı baskıcı bir siyaset takip etmişlerdir. Türkiye, Soğuk Savaş sürecinde, sola sempati duyan herkesi komünist, işbirlikçi ve vatan haini olarak görmüştür (Ahmad, 2010:52). 1950 yılından önce CHP, muhalifleri komünist olmakla suçlarken, 1950’den sonra DP iktidarı, kendisine karşı olan her muhalif hareketi gizli komünist faaliyet olarak kabul etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında sol karşıtlığının tüm kesimlerin ortak tavrı şeklinde ortaya çıkmasında Soğuk Savaş dönemi koşullarının, tarihi Rus düşmanlığının, savaş sonrası Sovyet taleplerinin ve ABD’nin yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin etkisi yadsınamaz.

Savaş sonrası yaşanan tüm bu gelişmeler ülkedeki siyasi ve sosyal değişimin birer yansıması olmuştur. Savaş yıllarından itibaren ülkenin içinde bulunduğu siyasi koşullara göre şekillenen bu değişimin, büyük bir hızla yaşandığı ve dışarıdan da açıkça gözlemlendiği kurumların başında üniversiteler gelmekteydi. Özellikle Ankara Üniversitesi’ne bağlı DTCF ekseninde gelişen bir dizi olay uzunca bir süre ülke gündemini meşgul etmiştir. Fakülteadaki öğretim üyelerinin komünistlikle yargılandığı ve öğrencilerin de hocalar için lehte veya aleyhte gösteriler yaparak

dâhil olduğu bu olaylar üniversitelerde komünizm karşıtlığının ilk defa eyleme dönüşmesi hadisesidir. Öğretim üyelerinin üniversiteden tasfiyesi her ne kadar 1948 yılında gerçekleşmişse de olayların başlaması çok daha eskilere dayanır. Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu gibi 1930'larda ABD'de eğitim gören ve eğitimleri süresince sol bir dünya görüşünü benimseyen bilim adamlarının ülkeye dönüp 1939'da DTCF'de çalışmaya başlamalarıyla birlikte fakültede ideolojik çekişmeler baş göstermiştir. Fakültede yarı ideolojik yarı kişisel ilk gruplaşma belirtisi Felsefe Enstitüsü Müdürü Profesör Olivier Lacombe'nin 15.06.1942 tarihli raporuyla ortaya çıkmıştır. Lacombe'a göre Sosyoloji ve Psikoloji bölümü hocalarının Felsefe bölümü hocalarıyla birlikte çalışma istekleri yoktur. Kastedilen Felsefe hocaları Necati Akder ve Hamdi Atademir, Sosyoloji ve Psikoloji hocaları ise Behice Boran, Niyazi Berkes ve Muzaffer Başoğlu'dur (Çetik, 1998:9).

II. Dünya Savaşı'nın Almanlar aleyhine sonuçlanacağı anlaşılınca savaş süresince müsamaha gösterilen aşırı milliyetçi unsurlar hedef haline gelmiştir. Bu da Türkiye'deki bu unsurların eskisi gibi rahat hareket edemeyecekleri anlamına geliyordu. Hükümet de savaşın sonuna kadar bu unsurları çeşitli şekillerde sıkıştırarak ve onların faaliyetlerini engelleyecek tedbirler alacaktır. Savaş sonrası Sovyetlerle yaşanan gerginlik dolayısıyla komünistler de buna benzer bir baskıya maruz kalacaklardır. 1944 yılında Nihal Atsız'ın Başbakan Şükrü Saracoğlu'na yazdığı ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i komünistleri korumakla itham ettiği mektuplar tüm gözleri o dönem ırkçı olarak tabir edilen bu grupların üzerine yöneltmiştir.² Ardından Sabahattin Ali ve N. Atsız arasında başlayan dava ve bu davayı protesto etmek üzere tertiplenen 3 Mayıs 1944 tarihli gösteriler bu aşırı milliyetçi unsurlara yönelik bir operasyonun fitilini ateşlemiştir. Diğer taraftan 1944 yılında İstanbul'da İlerici Gençlik Birliğine ve TKP'ye yönelik tutuklamalara başlanır. Ankara'da ise 2 Nolu Askerî Mahkeme tarafından başlatılan komünist tahkikatı neticesinde bazı DTCF öğrencileri ve Doçent Muzaffer Başoğlu 16.03.1944 tarihinde tutuklanır. Bu tutuklamalardan birkaç ay önce Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okuldaki siyasi ikiliği araştırmak üzere bir tahkikat başlatılır. Tahkikat sonucunda bakanlık müfettişlerinin hazırladığı raporda komünistlikle damgalamayı uygun görmedikleri B. Boran, N. Berkes, M. Başoğlu ve Pertev Naili Boratav'ın fakülte içi ve dışındaki yayın çalışmaları ve öğrencilerle olan temaslarının yakından takip edilmesi önerilir. Yine bu yıl içerisinde Milli Eğitim Bakanlığı, personelinin siyasi davalarda yargılanmaları dolayısıyla 04.04.1944 tarih ve 70/79 sayılı genelgeyi yayımlayarak personelin siyasetle uğraşmalarının yasak olduğunu hatırlatır (Çetik, 1998:13). Genelgenin yayımlanmasının ardından Boran, Berkes ve Boratav'ın da dâhil olduğu DTCF'nin öğretim üyeleri bu genelgeyi referans göstererek Anayasa ve parti prensiplerine bağlılıklarını gösteren bir bildiri yayımlarlar.

Milli Eğitim Bakanlığı, personelinin sadece siyasi meselelerle alakadar olmasından değil aynı zamanda onların yayın faaliyetlerinden de rahatsızlık duyuyordu. Zira bu bahsi geçen öğretim üyelerinin üniversite dışında devam eden yoğun bir yayın hayatları da vardı. Her ne kadar komünizm propagandası yapan yayınlar olmasa da öğretim üyelerinin bilim ve edebiyat temalı bu dergilerdeki yazılarında sık sık Marx ve Lenin'den alıntılar yapmaları, yönetim sistemine ve faşizme yönelik eleştirilerde bulunmaları dergiyi dönemin önemli sol dergileri arasına katarak gündeme taşıdı (Oran, 1969:263). Ancak savaş yılları olması dolayısıyla siyasi iktidar bu dergi meselesinin üzerine pek fazla eğilmedi. DTCF öğretim üyelerinin çıkardığı ilk dergi aylık yayınlanan "Yurt ve Dünya" dergisidir. Derginin 21. sayıya kadar sahibi ve neşriyat müdürü Behice Boran'dır. Bu sayıdan itibaren dergiden çekilen Boran'ın yerine imtiyaz sahibi P. N. Boratav, neşriyat müdürü ise Adnan Cemgil olmuştur. P.N. Boratav, A. Cemgil, M. Ş. Başoğlu ve Berkesler dışında yerli ve yabancı pek çok şair ve yazar bu dergi için yazılar yazmışlardır. Kasım 1942'de dergiden ayrılan B. Boran, birkaç ay sonra Mayıs 1943'te "Adımlar" adıyla aylık yayınlanan yeni bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Adımlar dergisi için "Kanımca daha tutarlı ve belirgin bir ideolojik çizgideydi." ifadesini kullanan Boran'ın yayıncılıktaki en önemli destekçisi ve ideolojik paydaşı Muzaffer Şerif Başoğlu olmuştur. Boran ve Başoğlu'nun dışında Hilmi Ziya

Ülken, Bekir Sıtkı Kunt, Orhan Kemal, Niyazi Ağırnaslı, Nurullah Ataç ve Sabahattin Ali gibi tanınmış yerli ve yabancı geniş bir yazar kadrosu bulunuyordu. Hüseyin Nihal Atsız’ın başını çektiği aşırı milliyetçi unsurların üzerinde oluşturduğu baskıya dayanamayan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, fakülte genel kurulunda B. Boran, P.N. Boratav, M. Başoğlu ve N. Berkes’e bu dergileri kapatma konusunda ihtarda bulunur. Bakan Yücel, 15 Mayıs 1944 tarih ve 4/2405 sayılı yazıyla bu iki derginin de kapatılmasını teklif eder. Bakanlar kurulunun 16 Mayıs 1944 tarih ve 3/824 sayılı kararnamesiyle Matbuat Kanunu’nun 50. maddesi³ gerekçe gösterilerek “Yurt ve Dünya” ve “Adımlar” dergileri resmen kapatılır (Çetik, 1998:14).

2. DTCF’de Gerginlik ve Öğretim Üyelerinin Tasfiyesi

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra Batı’nın siyasi sistemlerine entegre olmaya çalışan Türkiye’de yeniden birçok partili hayat süreci başlamıştır. Çiftçi Topraklandırma Kanunu sonrası CHP içerisinde yaşanan ayrılık dolayısıyla Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü tarafından verilen “Dörtlü Takrir” yeni bir partinin kurulması için atılmış ilk adım olmuştur. Bu teşebbüsün başarılı olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira bu hareket Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da desteklenmektedir. Yeni bir parti kurulması fikri ülkedeki sol entelektüel camiyayı da heyecanlandırarak harekete geçirmiştir. Kısa bir süre içinde CHP’nin karşısında siyaset, akademi, basın, sanat ve edebiyat gibi farklı grupların bir arada olduğu güçlü bir muhalefet hareketi oluşmuştur. Demokrat Parti adıyla kurulan bu yeni partiye katılan isimler arasında B. Boran, P.N. Boratav, A. Cemgil ve Berkesler de vardır. Her zaman bu isimlerle ortak hareket eden ve aynı görüşü paylaştıkları bilinen Muzaffer Şerif Başoğlu 1945 yılı başında ABD’den aldığı davet üzerine ülkeden ayrılarak bu siyasi yapılanma içerisinde yer almaz. Bayar ve arkadaşları sol ve sola yakın isimlerle iyi bir başlangıç yapmışlardı ve bunun hemen ardından düşüncelerini halka aktaracakları bir dergi fikri oluştu. Basım yayın işlerinin Serteller tarafından yürütüleceği C. Bayar, A. Menderes, R. Koraltan, F. Köprülü, B. Boran, P.N. Boratav, A. Cemgil ve Berkesler’in yazı vermeyi taahhüt ettiği “Görüşler” adlı dergi Aralık 1945’de yayın hayatına başlar. Ancak başlarda dergiye gösterilen ilgi daha sonra yerini büyük bir tepkiye bırakır. Bayar ve Aras dergiye yazı vereceklerini söylemişlerse de daha sonra bunu inkâr ederek dergiye alakalarının olmadığını açıklarlar. Böylece dergide yazı yazacağı bilinen sol görüşlü isimler büyük bir anti-komünist cephe karşısında yalnız kalırlar. Birkaç gün sonra da Tan Gazetesi olayları patlak verir. Hüseyin Cahit Yalçın gibi basında ve siyasette etkili olan isimlerin komünizm karşıtlığını körükleyen yazıları dolayısıyla 4 Aralık 1945 tarihinde bir araya gelen milliyetçi ve muhafazakâr üniversite öğrencileri ve onlara katılan şehir ahalisi komünizm karşıtı sloganlar atarak önce Tan Gazetesinin yönetim bölümünü ve matbaa kısmını tahrip etmişlerdir. (Topuz, 1973:168; Erer, 1965:162). Ardından sol eğilimli yayınlar satan ABC Kitabevi ve Berrak Kitabevini tahrip eden grup, buradan Beyoğlu semtine geçerek önce Görüşler dergisine ardından da Yeni Dünya ve La Turquie gazetelerine saldırılarda bulunmuşlardır (Kabacalı, 2007:96). Yaşanan bu olaylar neticesinde hükümet İstanbul’da sıkıyönetim ilan etmiş Serteller ve birkaç arkadaşı komünizm propagandası yapmakla suçlanıp haklarında dava açılmıştır.

Ülke genelinde büyük yankı uyandıran ve adeta bir komünist avı başlatan bu toplumsal hadisenin üniversitelere yansması da fazla uzun sürmemiş, Görüşler dergisinin kapağında isimleri bulunan DTCFli öğretim üyelerinden B. Boran, P. N. Boratav ve Berkes’ler hakkında önce üniversite ardından da Bakanlık harekete geçmiştir. DTCF Dekanı Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğü’ne 13 Aralık 1945 gün ve 2258 sayılı şu yazıyı yazar: *İstanbul’da yayınlanan ve haftalık siyasi mecmua olduğunu ilk sahifesinde açıklayan bir derginin kapağında yazı yardımı vadedenler başlığı altında fakültemizden Doçent Behice Boran, Doçent Pertev Boratav, Doçent Niyazi Berkes ve İlmî Yardımcı Mediha Berkes’in isimleri görülmüştür. Politik eğilimi, ilmi düşünceyle uzlaşma kabul etmeyecek karakterde olan bu dergiye Behice Boran ile Pertev Boratav’ın ihtisaslarıyla ilgili de olsa yazı göndermelerini, Behice Boran’ın yayınlamasını, Niyazi Berkes’in yazı vadetmesini, ilmi yardımcı Mediha*

Berkes'in yazı vadedmiş olduğunu söylemesine rağmen mecmuayı gördükten sonra kendi hakkındaki ibareyi yayınlamamasını akademik kariyer düşünce ve çalışmalarına aykırı gördüğümü ve yukarıda adı geçenlerin bu hareketleriyle fakülte içindeki durumlarının göz önüne alınması gerektiğini saygılarımla arz ederim (Koca, 2021:73). Dekan Karal'ın gönderdiği bu yazının bir ay öncesinde de Yüksek Öğretim Genel Müdürü Necmettin Halil Onan'ın dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel'e yazdığı 14 Temmuz 1945 gün ve 4/6141 sayılı yazısında P. N. Boratav, B. Boran, N. Berkes ve eşi M. Berkes'in fakültede kalmamaları gerektiğini bildirmiştir. Bakan Hasan Âli Yücel, bu üç doçent ve bir asistanı Bakanlık emrine alan encümen kararını 15.12.1945 günü onaylamıştır. Bakanlık emrine alınan öğretim üyeleri Danıştay'a başvurmuş, Danıştay Beşinci Dairesi, B. Boran, P. N. Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes'ler ile ilgili kararları 26 Mart 1946 tarihinde oy birliği ile iptal etmiştir (Mumcu, 1994:100). Dava sonunda bu isimler tekrar görevlerine dönmüşlerdir. Fakat bu meselenin burada kapanmadığı ilerleyen günlerde daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

1946 komünist tevkifatıyla birlikte üniversitelere ve köy enstitülerine komünistlerin sızdığı ve buraları ele geçirdikleri yönündeki birtakım iddialar sağcı grupları oldukça huzursuz etmişti. Bu komünizm iddialarını, okullardaki her türlü sol faaliyetin tasfiyesini hedef alan bir kampanya takip etti. Bütün çekişme ve tartışmalar Ankara Üniversitesi'ne mensup bu dört üye etrafında cereyan ediyordu (Karpas, 2010:452). CHP ve DP arasındaki siyasi tartışmalarda bu öğretim üyelerinin isimleri yeniden gündeme gelecek fakat bu kez her iki partinin de ortak hedefi olacaklardır. Komünizm meselesinin meclis gündemine taşınması ise şu şekilde gerçekleşir. Giresun Milletvekili Ahmet Ulus, komünist tahriklerinden dolayı Sıkıyönetim Komutanlığınca yapılan soruşturma hakkında yanıtlanmak üzere, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'e bir soru önergesi vermiş, Sökmensüer de ülkedeki komünist hareketlerin gelişimini 1919'dan itibaren geniş bir şekilde ele almış ve bu hareketleri tüm tafsilatıyla açıklamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1947: s. 66-76). İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in TBMM'de 29 Ocak 1947 tarihinde yaptığı bu konuşmada 1944 yılında kapatılan Yurt ve Dünya ile Adımlar dergisinin komünist yayın organları olduğunu ileri sürmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, 1947:70). Bu konuşma öğretim üyelerinin aleyhindeki pek çok suçlamaya dayanak olur. Böylece DTCF'deki öğretim üyeleri bir kez daha ülke gündemine gelirler.

Bakanın bu söylediklerinden etkilenen sağ görüşlü 67 kişilik bir öğrenci gurubu, Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlıklarına verdikleri *İçişleri Bakanımız Şükrü Sökmensüer'in belirttikleri gibi iki Marksist mecmua olan Yurt ve Dünya ve Adımlar'ın sayıları karıştırıldığı zaman onları çıkaran kimselerin maalesef kürsülerinden bugün hâlâ gençliğe içimiz sızlayarak söylemek mecburiyeti duyuyoruz. Kökü hariçte olan ve memleketimizi yabancı ellere teslim edecek bu idealin peşinde koşan kimselerin faaliyetlerine kısa bir zamanda son verilmesini saygularla rica ederiz.* şeklindeki dilekçede bakanlardan bahsi geçen bu öğretim üyelerinin üniversiteden çıkarılmalarını talep ettiler (Mumcu, 1994:101). Türkçü/Turancı çevrelerin etkisinde olan bu gençler Ankara'da çıkan ve milliyetçi yayıncılığıyla bilinen Bayrak gazetesinde "Kızıl zehirlerini hala bu kürsülerden akıtmayı sürdürecekler mi?" şeklinde atılan manşetlerle DTCF'nin sol görüşlü öğretim üyelerine saldırırlar. Milli Eğitim Bakanı'nın kimi sol görüşlü profesörleri koruduğundan ve solcu yayınlara göz yumduğundan da söz edilmektedir (Kabacalı, 2007:103). Bunun üzerine sol eğilimli 108 öğrenci milliyetçi gençlerin bu hareketini Mediha Berkes'in imtiyaz sahibi olduğu 24 Saat gazetesinde yayınlanan ve "kimsenin telkiniyle zehirlenmeyeceklerini söyleyen" bir mektupla protesto ederler (Çetik, 1998:20). Böylece öğrenciler, öğretim üyeleri ve siyasi iktidar üçgeninde tansiyon giderek yükselmeye başlamıştır.

Halk Edebiyatı Profesörü Pertev Naili Boratav'ın katılımıyla 5 Mart 1947 tarihinde DTCF'de folklor konulu bir konferans düzenlenmiştir. Sağ görüşlü iki bin civarında öğrenci bu yaşanan olaylardan dolayı Boratav'ı protesto etmek üzere konferans salonunu doldurmuştur. Hukuk ve Ziraat Fakülteleri öğrencilerinin çoğunlukta olduğu bu gruptan Selahattin Ertürk adlı bir öğrenci kürsüye çıkmış ve konuşmaya başlamıştır: *Kendisini beklediğimiz kalpsiz bilgin hala ortada yok*

Memleketin dört yanını saran kızıl ateşi düşünmeden onların fikirlerini savunanların burada yeri yoktur. 108 imzalı mektuba gelince bu ne idüğü belirsiz kimseler tarafından yazılmıştır. Onlara 108 imzayla değil, bir tek milliyetçi ruhla cevap vermek yeter. Yalnız dış düşmanlarla değil içimizdeki sinsi düşmanlarla da mücadele edeceğiz (Kabacalı, 2007:104). Bu konuşma sırasında öğrenciler salonu boşaltmaya başlarlar. Salondakilerin bağışmaları ve sonrasında karşıt gruplar arasında başlayan arbede dolayısıyla Boratav’ın konferansa devam edememesi üzerine Rektör Şevket Aziz Kansu konferansı ertelediğini açıklar (Çetik, 1998:20). Ertesi gün sağcı öğrenciler aynı salonda tekrar toplamış ve rektörlükten isteklerini açıklamışlardır. Grup, konferansların kaldırılmamasını, yalnızca mukaddesat karşıtı olanlara bu etkinliğin yasaklanmasını, üniversiteden solcu hoca ve öğrencilerin kovulmasını ve üniversite bünyesindeki Yurt ve Dünya ve Adımlar gibi tüm sol yayınların toplatılmasını ve bu yayınları çıkaranların tutuklanmalarını istemektedirler (Kabacalı, 2007:104). Rektör Kansu ve emniyet amirinin yatıştırıcı konuşmaları sonrası sakinleşen grup okuldan çıkarak Ulus yönüne doğru yürür, aynı zamanda Marko Paşa dergisi ve 24 Saat gazetesinin nüshalarını yırtarak protesto ederler. Bu olayları çıkaran grup 2 Nisan 1947’de Ankara Yüksek Tahsil Talebe Birliğini kurmuştur. Birlik, amacını bütün Türkiye yüksek tahsil gençliğinin milli meselelerde müşterek hareketlerini sağlamak, yaklaşma ve kaynaşmayı temin etmek şeklinde açıklamıştır. Üniversite öğrencilerinin kurduğu bu Yüksek Tahsil Talebe Birliği komünizm karşısında oluşturulmuş ilk öğrenci örgütlenmesi olarak değerlendirilebilir.

Ankara Üniversitesi Senatosu, sol görüşlü olmakla itham edilen bu öğretim üyelerinin durumlarını görüşmek üzere toplanmıştır. Fakat bu toplantıdan nihai bir karar çıkmayınca konunun İstanbul ve Ankara’daki üniversitelerin oluşturduğu ortak bir senatoda görüşülmesine karar verilir. Senatonun verdiği karar hocaların görevlerine devam etmeleri yönünde olur. Bu karar, İstanbul’dan gelen öğretim görevlilerinin oy çokluğuyla alınır (Darendelioğlu, 1973:293). Fakülte yönetimi, üniversite senatosundan istediği sonucu elde edemeyince yasama yolu ile öğretim görevlilerinin üniversiteden uzaklaştırma fikri önem kazanır. Fakülte yönetimi ve Milli Eğitim Bakanlığı öğretim görevlilerinin üniversiteden uzaklaştırılmaları konusunda kesin kararlıdır. Bu arada fakülte yönetim kurulu öğretim üyelerinin derslere girmelerini engeller. 27 Nisan 1948’de Rektör Şevket Aziz Kansu istifa eder ve yerine Enver Ziya Karal rektör olarak seçilir. Üniversiteyi rektör değişikliğine götüren süreç oldukça sert ve kontrolden çıkan öğrenci olaylarının sonrasında gerçekleşmiştir. 26 Aralık 1947’de sağ görüşlü öğrenciler Mehmet Akif Ersoy’u anma etkinliği için üniversite yönetiminden DTCF’nin konferans salonunu ısrarla talep ederler. Öğrenci temsilcileriyle görüşen Rektör Kansu, ertesi gün izinsiz bir öğrenci gösterisi olacağını bilgisini alır ve ilgili makamları haberdar eder. Ankara Yüksek Tahsil Talebe Birliği’nin öncülüğünde 27 Aralık’ta komünizm aleyhinde büyük bir gösteri düzenlenir (Mumcu, 1994:108; Çetik, 1998:24). Bu kez Cebeci çayırından Ulus meydanına yürüyen öğrencilerin arasına üniversite ile ilişkisi bulunmayan kimselerin de karışması dikkati çeker. “Üniversitede komünist hoca istemiyoruz, Kahrolsun komünizm” gibi sloganlarla yürüyen grup, Cebeci çayırına döndükten sonra yeniden yürüyüşe geçerek DTCF önüne gelir. Öğrencilerden bir grup içeriye dalıp rektörün odasına girerek rektöre, görevinden istifa ettiğine ilişkin bir yazıyı, zorla imzalatırlar (Tevetoğlu, 1967: 605). Polis ve jandarmanın müdahaleleri ve Vali İzzettin Çağpar’ın öğrencilerin dağılması yönündeki ısrarlarıyla grup Ulus yönüne doğru dağılır. Bu olaydan birkaç gün sonra 8 Ocak’ta Rektör Kansu istifa dilekçesini verir fakat aynı gün dilekçeyi geri çeker. Olaylar sonrası öğretim üyelerinin durumunu görüşmek üzere toplanan senato Boran, Boratav ve Berkes hakkında Üniversiteler Kanununun 46. Maddesinin d bendindeki “Üniversite öğretim mesleğinden çıkarma cezasının uygulanmasına prensip itibarıyla oy birliğiyle karar verilir.” Böylelikle senatonun verdiği karar neticesinde bu üç öğretim üyesi Üniversite öğretim mesleğinden çıkartılır. Kararın tebliğ edildiği 13 Ocak günü Rektör Kansu da görevinden istifa eder ama bu istifa süreci 27 Nisan’a kadar devam eder. Öğretim üyeleri senatonun verdiği bu karara 22.01.1948 tarihinde itiraz için Danıştay’a başvurur. Danıştay II. Dairesi 30.01.1948 tarih ve 3813/279 sayılı kararıyla *yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğini zehirlemek suçlarının*

sanıklar tarafından işlendiğini gösterir ve son soruşturmanın açılmasına yeter kanıt bulunmadığı gerekçesiyle sanıklar hakkında men-i mahkeme kararı verir (Çetik, 1998:27). Böylece öğretim üyeleri üniversitedeki görevlerine geri dönerler.

Öğretim görevlilerinin tasfiyesi meselesi üniversitelerin mevcut kanun ve yönetmelikleri vasıtasıyla mümkün olmayınca bu kez meselenin yasama yoluyla halledilmesi konusu 3 Mayıs 1948 tarihinde meclis gündemine gelir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1948: 246-252) 5 Temmuz 1948 tarihinde Milli Eğitim Komisyonunun hazırladığı Ankara Üniversitesi Kuruluş ve Kadroları hakkında kanun tasarısı meclise sunulur. Raporla öğretim üyelerinin zararlı telkinler verdikleri ve yeni öğretim üyelerine yer sağlamak gerekçeleriyle *halen bu derslere tahsis edilmiş olan kadroların ve bu kadrolarla yapılmakta olan hizmetlerin kaldırılmasına* karar verilir (Sertel, 1987:364). Bakanlık sözcüsü Suut Kemal Yetgin'in *Milli Eğitim Komisyonumuz hükümet tasarısına iki madde ilâve etmekle ve bazı öğretim üyelerine ait kadroları kaldırmakla Büyük Meclisin türlü vesilelerle izhar ettiği derin hassasiyete tercüman olduğuna kanidir. Çünkü uzun zamandır tedavi edilemez müzmin bir hastalık halinde sürüp giden bu meseleyi halledecek başka çare yoktu. Komisyon bu değişikliği yaparken üniversite muhitinin bu durumdan kurtulduktan sonra huzur içinde ilmi ve milli ödevlerini yapmaya devam edeceği muhakkaktır*, sözleriyle Bakanlığın bu meseleye bakışını açıkça ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1948:753-775). 12 Temmuz 1948'de yasanın yürürlüğe girmesinden itibaren Boran, Boratav ve Berkes açığa alınır. Üç öğretim üyesi 1948 Haziran'ında Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesinde yargılanmaya başlarlar (Darendelioğlu, 1973:294-295). 10 Şubat 1950 tarihinde, mahkeme, sol görüşlü öğretim üyelerinden Boran ile Berkes'in üçer ay hapsine ve memuriyetten mahrumiyetlerine, Boratav'ın ise Türklük ve milliyetçilik aleyhinde bulunduğu iddiaları delillerle tespit edilemediği için beraatına, temyiz yolu açık olmak üzere karar verilmiştir (Darendelioğlu, 1973:308). Böylece 1939 yılında fakülte içerisindeki ideolojik çekişmelerle başlayıp zamanla öğrenci, üniversite ve siyasi iktidar üçgeninde gerilimi giderek artan zaman zaman sokak eylemlerine dönüşen DTCF olayları nihayet 1948 yılında hükümetin yasada yaptığı değişiklik sonrası öğretim üyelerinin tasfiye edilmesiyle son bulmuştur.

Sonuç

ABD'deki eğitim dönemlerinde sol ideolojiyi tanıyıp benimseyen bu öğretim üyeleri, Türkiye'ye döndüklerinde de bu ideolojinin savunuculuğuna devam etmişlerdir. Fakat 1940'lı yılların siyasi ortamı göz önüne alındığında bu düşüncenin siyasi ve sosyal hayatta kabul görmesi pek mümkün değildi. Sovyet tehditleri karşısında güvenli bir liman arayan Türkiye, Batı Bloğunun lider ülkesi ABD ile bir ittifak içerisine girmiş ve komünizm tehlikesine karşı başlattığı ideolojik savaşta onun yanında yer almıştır. Bu ittifakla birlikte Türkiye'de komünizmle mücadele daha sistematik bir hal almıştır. Hükümet komünizm tehlikesini göz önünde bulundurarak Anayasanın 141 ve 142. maddelerini yeniden düzenlemiş, Basın Yayın Müdürlüğü başta gazete ve dergiler olmak üzere tüm basılı neşriyatı sıkı bir denetime almış, öğretmen ve öğrencileriyle komünist sayısının en fazla olduğu Millî Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere pek çok bakanlık da bu komünist tehlikeye karşı tedbir almayı gerekli görmüştür.

1948 yılı DTCF olayları da tıpkı İstanbul'da yaşanan 1945 Tan olayları gibi kişi ve kurumlar üzerinden komünizmin hedef alındığı birbirini takip eden bir olaylar dizisidir. Bu dönem iktidarda bulunan devletin kurucu unsurları, ülkedeki milliyetçi unsurlarla Rus ve komünizm düşmanlığının ortak paydasında birleşmişlerdir. Anayasada yapılan birtakım değişikliklerle hükümetin komünizmi siyasetin dışında tutma çabası da kısmen başarılı olmuştur. Fakat gerek basın gerekse entelektüel camiada halen komünizm konusunda önemli işler yapıyordu. Sovyetler ve komünizm düşmanlığıyla yeni bir form kazanan milliyetçi çevrelerin ve hükümetin saldırgan tavırlarına, karşı durmaya çalışan sol eğilimli basın ve entelektüel çevrenin etkisizleştirilmesi konusunda zaman zaman baskı ve şiddet yoluna gidilmiştir. Tan olayları ve DTCF olayları bu durumun en bariz örnekleri olmuştur. Esasen kendilerine yöneltilen suçların

hiçbiri iddiadan öteye gitmeyen ve mahkeme tarafından suç unsuruna rastlanamayarak beraat ettirilen öğretim üyeleri, dönemin siyasi atmosferi dolayısıyla kamuoyu nezdinde suçlu olarak algılanmıştır. Siyasi iktidar, gerek bu öğretim üyelerinin hukuki direnişlerini kırmak gerekse komünist çevrelere bir gözdağı vererek bu gibi faaliyetlere asla müsaade etmeyeceğini göstermek maksadıyla meclisten geçirdiği bir kanun tasarısıyla bu üç öğretim üyesini açığa almıştır. Böylelikle 1939'da fakültede göreve başlamalarından hemen sonra başlayan ve kısa sürede öğrenciler, üniversite yönetimi ve hükümeti de içine çeken bu ideolojik temelli olaylar öğretim üyelerinin 1948'de açığa alınmaları ve 1950'de yargılanmalarıyla birlikte toplam on bir yıllık bir sürecin ardından son bulmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Baskın, B. (2009). *Türk Dış Politikası I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar*. R. Sezer (Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetik, M. (1998). *Üniversitede Cadı Kazanı 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Darendelioğlu, İ. (1973). *Türkiye'de Komünist Hareketler*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Erer, T. (1965). *Basında Kavgalar*. İstanbul: Rek-tur Kitap.
- Ertekin, O. (2008). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4 Milliyetçilik. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.). *Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers Vol. VIII, The Near East and Africa (1969). *The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State*. Document No: 11811945, Washington: United States Government Printing Office, 2742.
- Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 531.
- Kabacalı, A. (2007). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koca, M. (2001). *Kavgalı Yıllar İki Darbe Arası Türkiye'de Milliyetçilik, Anti-Komünizm ve 1968 Olayları*. İstanbul: Sonçağ Yayınları.
- Mumcu, U. (1994). *40'ların Cadı Kazanı*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Oran, B. (1969). İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIV, 227-277.
- Roberts, G. (2016). *Molotov: Stalin's Cold Warrior*. Virginia: Potomac Books.
- Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sertel, S. (1945). *Zincirli Hürriyet, Görüşler Dergisi*. İstanbul: Tan Matbaası, 6-7.
- Sertel, S. (1987). *Roman Gibi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sertel, Z. (1945). Haftanın Görüşleri. *Görüşler Dergisi*, İstanbul: Tan Matbaası, 2.
- Matbuat Kanunu. *Resmî Gazete* (08 Ağustos 1931, Sayı: 1867).
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1867.pdf>
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8. Dönem 2. Yasama Yılı, 37. İçtima, Cilt: 4.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8. Dönem 2. Yasama Yılı, 37. İçtima, Cilt: 4.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8. Dönem 3. Yasama Yılı, 54. İçtima, Cilt: 11.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8. Dönem 3. Yasama Yılı, 82. İçtima, Cilt: 12.
- Tevetoğlu, F. (1967). *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Toker, M. (1971). *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*. Ankara: Akis Yayınları.
- Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Turan, O. (1948). *Gafletten Uyanalım!* Ankara: Doğu Matbaası.
- Turan, O. (1980). *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Yetkin, Ç. (2003). *Karşı Devrim 1945-1950*. İstanbul: Otopsi Yay.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Y. Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

¹ Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers Vol. VIII, The Near East and Africa (1969). "The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State" Document No: 11811945, Washington: United States Government Printing Office, 2742.

² Bu mektuplar daha sonra H. N. Atsız'ın çıkardığı Orkun adlı dergide yayınlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. H. N. Atsız, "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup", Orkun, 20, 16 Şubat 1951, s. 10-12; H. N. Atsız, "Başvekil

Saraçoğlu Şükürü'ye İkinci Açık Mektup", Orkun, 22, 2 Mart 1951, s. 10-14; İlhan Bayar, Vaktiyle Bir Atsız Varmış, Kamer Yay., İstanbul 2017, s. 85-101.

³ "Madde 50 - Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararele gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz (Matbuat Kanunu. *Resmî Gazete* (08 Ağustos 1931, Sayı: 1867).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İSTİHBARAT ÖRGÜTLERİNİN KURUMSALLAŞMASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN ETKİSİ

THE EFFECT OF THE OTTOMAN STATE ON THE INSTITUTIONALIZATION OF THE INTELLIGENCE ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Öz

Örgütler etkin ve verimli olabilmek için kurumsallaşmaya çalışmaktadır. Örgütlerin sistematik çalışabilmesi açısından kurumsallaşma önemlidir. Devletler içinde istihbarat örgütlerinin kurumsal bir yapıda olması önemlidir. Teknolojinin gelişmesi, karar alıcıların politik yaklaşımları ve rakip devletlerin hızla güçlenmesi sebepleri ile istihbarat anlayışının da dinamik bir yapı içerisine girmesi zorunlu olmuştur. Uygarlıklardan imparatorluklara, Vestfalya antlaşması ile birlikte temelleri atılan modern devletlerden günümüze kadar da istihbarat her zaman önemini korumuştur. Avrupa'da kriptoloji ve arşivlemenin gelişmesi ile birlikte istihbarat faaliyetlerini kurumsal bir yapı içerisinde gerçekleştirilmesinin ilk temeli de atılmış oldu. Bu gelişmelere karşı dönemin güçlü imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda istihbarat gelişmiş olmasına rağmen daha farklı bir yapıya bürünme ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel istihbarat faaliyetleri ve örgütlenme yapısı ile birlikte daha yenilikçi bir yaklaşım sergilemesi başarı sağlasa da Avrupa'da gelişen teknolojinin hızına da adapte olamamıştır. Bu çalışma ile birlikte on beşinci yüzyılda Osmanlı Devleti'nin istihbarat örgütlerinin ilk kurumsallaşma hareketleri net bir şekilde gerçekleşme de modern Türkiye Cumhuriyeti'nin istihbarat örgütlerinin kurumsallaşmasına nasıl etki ettiği araştırılmıştır.

Andaç KARABULUT*

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

E-posta/E-mail:
andac.karabulut@bozok.edu.tr

Orcid: 0000-0002-5620-2344

Başvuru/Submitted: 02.01.2023

Kabul/Accepted : 20.01.2023

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Güvenlik, Ulusal Güvenlik, İstihbarat.

Abstract

Organizations are trying to institutionalize in order to be effective and efficient. Institutionalization is important for organizations to work systematically. It is important for intelligence organizations to have an institutional structure within the states. Due to the development of technology, the political approaches of decision-makers, and the rapid strengthening of rival states, it has become necessary for the understanding of intelligence to enter a dynamic structure. From civilizations to empires, from the Westphalian states to the present day, intelligence has always maintained its importance. With the development of cryptology and archiving in Europe, the first foundation of intelligence activities in an institutional structure was laid. Against these developments, it was understood that the Ottoman Empire, which was the powerful empire of the period, needed to take on a different structure, although intelligence was developed. Although the Ottoman Empire's more innovative approach with its traditional intelligence activities and organizational structure was successful, it could not adapt to the speed of the developing technology in Europe. In this study, although the first institutionalization movements of the intelligence organizations of the Ottoman Empire in the fifteenth century did not occur clearly, how the modern Turkish Republic affected the institutionalization of the intelligence organizations was investigated.

Keywords: International Relations, International Security, National Security, Intelligence.

Giriş

Feodal derebeyliklerinden imparatorluklara, devletlerden ulus üstü örgütlere kadar istihbarat her zaman önem kazanan bir durum olmuştur. Özellikle karar alıcılar rejimi korumak ve/veya rakip ülkelerden haberdar olmak için istihbarat konusuna önem vermişlerdir. Sun Tzu bu konuda *Öngörü, hayaletler veya tanrılardan, kehanetler ve işaretlerden elde edilemez. İnsanlarca öğrenilen bilgiden elde edilmelidir* ifadesi ile istihbaratın önemini vurgulamıştır (Tzu, 2017:76-79).

Ülke çıkarlarını maksimize etme açısından da istihbarat önemli bir rol oynamaktadır. Adrian Wolfberg ve Brain Young'ın *İstihbarat Ulusal Gücün Bir Enstrümanı mı?* konulu makalesinde istihbarat ve istihbarat faaliyetlerinin asker ile özdeşleştiği belirtilmektedir. Gelişen zaman ile birlikte istihbarat diplomasi, askerî ve ekonomik ulusal güç unsurlarının bir aracı olarak belirtilmiştir. Halbuki geçmişte araç olarak görülen istihbarat, günümüzde devletlerin milli güç unsurları arasında yer almaktadır. Çünkü ekonomi, askerî operasyonlar veya diplomasi ile ilişkilendirilen istihbarat, özünde toptan değerlendirilmesi gereken bir konudur. Örneğin, operasyonel istihbarat asker ile özdeşleşmektedir. Ekonomik güvenliğin sağlanması veya düşman ülkeye gerçekleştirilecek topyekûn savaş esnasında savaşın ne kadar sürdürülebileceği, savaş sonrasında ülkelerin ne kadar zamanda ülke alt yapısını revize edeceğini bilmek ekonomik istihbaratın konusudur (Wolfberg ve Young, 2016:26-28; Özdağ, 2008:15-115; Jablonsky, 2023:104-114; a. Morgenthau, 1970: XII; b. Morgenthau, 1970:355-365).

Devletler için istihbaratın Sanayi Devriminden sonra önemi hızla artsa da Soğuk Savaş ile birlikte bilimsel çalışmaların konusu haline gelmiştir. Özellikle Batılı kaynaklarda istihbaratın önemi literatür çerçevesinde Soğuk Savaş dönemine atıf yaparak değerlendirilmektedir. Ancak Ioanna Iordanou'nun yazmış olduğu *Venedik Gizli Servisi* konulu eser bu dönemsel açıklamadan istisna tutulması gerekmektedir. Iordanou'nun eserine göre on dördüncü yüzyıldaki Venedik Devleti istihbaratı, dönemin ülkelerine göre daha profesyonel bir şekilde işlemektedir. Venedik Devleti'nin özellikle kriptoloji, arşivleme, casusluk faaliyetlerine katılım ve istihbaratın yegâne amacı konularını sistematik bir temelde irdelediği belirtilmektedir (Iordanou, 2019:21-50).

Osmanlı Devleti on altıncı yüzyıldan itibaren istihbarat çalışmalarını sistematik bir hale getirmeye çalışmıştır. Geçen zaman ve gelişen teknoloji ile birlikte Osmanlı'nın istihbarat anlayışı değişmiştir. Osmanlı Devleti özellikle askerî istihbarat alanında hızlı değişime ihtiyaç duymuştur. Geleneksel istihbarat anlayışı yerine I. Dünya Savaşı ile birlikte Batı tarzı istihbarat anlayışına adapte olmaya çalışmıştır.

On altıncı yüzyıldan günümüze kadar ülkelerin istihbarat konusuna yaklaşımları sistematik çerçevede gerçekleşmektedir. Bu çalışmada öncelikle kurumsallaşma kavramının tanımı açıklanmaya çalışılmıştır. Örgütler için kurumsallaşmanın önemine de ayrıca değinilmiştir. Çalışmanın devamında ise on beşinci yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin istihbarat çalışmalarında kurumsallaşma çalışmaları ve Cumhuriyet sonrasında Türkiye'nin istihbarat anlayışındaki kurumsallaşma süreci literatür araştırması ile açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Kurumsallaşma Kavramına Genel Bakış

Örgütlerin akılcı bir şekilde değiştiği ve bu değişim ile birlikte örgüte uygun bir yapı ve uygulama seçtikleri belirtilmektedir. Kurumsal teorisyenler, örgütlerin yaşamış olduğu değişimin teknolojik, ekonomik vb. değişimlerden ziyade inanç, değer gibi faktörlerden etkilendiğini savunmaktadırlar. Ayrıca kurumsallaşma teorisi örgütlerin çevrelerine nasıl uyum sağlayacağını açıklamaktadır. Bu doğrultuda kurumsallaşma teorisyenleri teknolojiye ziyade bilgi, inanç ve kuralları argüman olarak kullanırlar. Bu sayede örgüt, toplum tarafından daha doğru algılanır. Örgüt, çevresinde gelişen fırsatları veya tehditleri net bir şekilde algılar (Özkara, 2000:1-6).

Örgütün eski yapısı ile yeni yapısını bir araya getiren kurumsallaşma konusu üzerine çeşitli bakış açıları vardır. Selznick'e göre kurumsallaşmada çevre faktörü önemlidir. Bu doğrultuda örgüt için teknik ve kabiliyet dikkat çekici bir araçtır. Berger'a göre güdü ve davranışlar, örgütün çevresine etki etmektedir. Berger'ın belirttiği kurumsallaşma üç evreden meydana gelmektedir: Dışsallaşma (kişinin kendisi ve sosyal çevre içerisinde ilişkide olduğu bireylerin hareket halinde olması), objektifleştirme (gerçekleştirilen hareketlerin kişi ile ilgisi olmayan dışsal gerçeklerinin olduğunu icra etmek) ve içselleştirme (nesnelleştirilen çevrenin tarafımızca özümsemesi) (Aydın ve Tan, 2019:227-230).

Kurumsallaşma, örgütün ayrı bir kimlik kazanmasında önemlidir. Kurumsallaşma aynı zamanda örgüt standartlarını belirlerken yeniliklere de açık olmayı gerektiren bir yaklaşım sergilemekte ve örgütün çevresel değişimlere olan adaptasyonuna hız kazandırmaktadır. Ayrıca örgütün misyon, vizyon, teşkilat yapısı ve stratejilerini belirlemesine katkı sağlamaktadır (Erbaş, 2022:216-220).

Denise Fleck *Kurumsallaşma ve Organizasyonel Uzun Vadeli Başarı (Institutionalization and Organizational Long-term Success)* konulu makalesinde kurumsallaşan örgütlerin uzun vadede başarılı olduğunu belirtmiştir. Ancak kurumsallaşmada kalıcılık sağlanırken bu durumun örgütün yeniliğe adapte olmadan gerçekleşmesi, örgütün üretkenliğini olumsuz etkileyecektir. Bu durum aynı zamanda örgüt liderinin kararsızlığını ortaya çıkaracaktır (Fleck, 2007).

Örgütlerin kurumsallaşması adillik ve hesap verilebilirlik gibi sorumlulukları bir araya getirmektedir. Kurumsallaşan örgüt prosedürleri ve rolleri belli standartlarda icra etmesi gerekmektedir. Bu durum kurumsallaşmada formalleşme alt başlığını ortaya çıkarmaktadır. Formalleşme ile birlikte örgüt yapısı ve şeması, dikey hiyerarşi, kontrol alanı, iş bölümü ve uzmanlaşma özelliklerini meydana getirir. Formalleşme ile birlikte profesyonelleşme ve tutarlılık da bir o kadar önemlidir. Örgütlerin tutarlı davranışları diğer örgütleri taklit etmesi ile başlayabilmektedir. Bu duruma izomorfizm adı verilmektedir:

Örgütler faaliyet alanında muvaffak olan diğer örgütlerin yapılarını, eylemlerini, süreçlerini ve hatta politikalarını kurumsal baskıdan dolayı taklit etmekte ve giderek birbirine benzeyen örgütler ortaya çıkmaktadır. Kurumsallaşma yaklaşımına göre bu durum meşrulaşma çabasıdır. Tutarlılık ve devamında benzeşmeler arttıkça meşruluk oranı da o ölçüde artacak ve nihayetinde örgütler kurumsallaşmaya başlayacaklardır (Topbaş, 2021: 50-58).

Örgütlerin kurumsallaşması ile birlikte kimlik kazanması ve bu sayede meşrulaşmasının önü de açılmaktadır. Kurumsallaşma ile birlikte sahiplenilen kimlik, örgüt üyelerinin veya örgütte çalışanların aidiyet duygusunu da arttıracaktır. Ancak burada liyakat konusu öne çıkmaktadır. Örgütün felsefesi ve davranışı, örgütün imajını sağlamaktadır. Bu sayede örgüt hem çevresine hem de rakiplerine karşı bir imaj kazanır. Ancak liyakatin sağlanamaması bu duruma engel oluşturur (Akyar, 2014:8-10).

2. Osmanlı İstihbarat Teşkilatlarının Kurumsallaşma Girişimleri

Osmanlı Devleti kapsamlı bir istihbarat faaliyetinde bulunmuştur. Osmanlının akıncı birlikleri ile başlayan istihbarat faaliyetleri hızla Osmanlı istihbaratını geliştirmeye başlamıştır. Yavuz Sultan Selim ile birlikte istihbarat faaliyetlerinde kurumsallaşmanın ilk adımları atılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in *Akıncının kanunnameleri bulunmaktaydı, ona göre müracaat oluna* sözü bilinmektedir. Ayrıca Akıncılar, onun döneminde onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı rütbeleri ile dikey bir örgüt şemasına sahip olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in akıncılar üzerindeki sistematik çalışması aslında bir kurumsallaşma çalışmasının ilk örneğini oluşturmaktadır (Tacan, 1936:25-66).

On dördüncü yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin fethettiği Rumeli topraklarına Voynuk Teşkilatı, Kanun-ı Öşür ve Haraç ve Sair Rusum ve Bac-ı Reaya-ı Liva-ı Pojega Kanunnamesi ile kurulmuştur. Osmanlı Devleti, Voynugan defteri tutaraktan teşkilat mensuplarını kayıt altına almaya çalışarak arşivlemede bulunmuştur. Voynuk teşkilatı kâtip, voynuk casuslar olarak hiyerarşik bir düzende teşkilatlanmaya çalışmıştır. Rumeli coğrafyasında başarılı casusluk faaliyeti gösteren teşkilatın varlığı 1878 yılında sona ermiştir (Ercan, 1983:115-126).

On altıncı yüzyılda Osmanlı Devleti'nde maaşlı casusluk faaliyetlerinde bulunan casusların ortaya çıktığı belirtilmektedir. Haldun Eroğlu'na göre Osmanlı'da casusluk bir meslek dalı haline gelmiştir. On altıncı yüzyılda maaşlı casusluk bir sistematığe dönüşse de kurumsallaşamamıştır. On altıncı yüzyılın ortaları ve on yedinci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti iç istihbarata önem vermiş, padişahlardan ziyade vezirler istihbarat faaliyetlerinde rol oynamıştır. Ancak bazı vezirlerin rüşvet alması sebebiyle istihbarat faaliyetleri etkin olamamıştır (Eroğlu, 2003:18-19).

On sekizinci yüzyılda Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali sebebiyle gelişen yeni düşünce akımlarına adapte olamamış ve Avrupa'da ortaya çıkan yeni güçler dengesi nedeniyle Avrupa ile tek başına mücadele edememiştir. Bu duruma karşı III. Selim denge politikası izlemeye çalışırken bir yandan da Avrupa'dan istihbarat alabilmek için *ikamet elçisi* görevlendirmiştir. Bu elçiler Avrupa'da üç yıl süreyle görevlendirilmiştir. İkamet elçilerinin yanında Rum tercümanlar, Sır Kâtibi, Maiyet Memuru ve casus memur sıfatıyla görevliler bulunmaktaydı. Seçilen elçilerin siyasi tecrübelerinin bulunmaması, yabancı dil bilmemeleri, ihanet içerisinde olan Rum tercümanlardan faydalanmaları sebebiyle on sekizinci yüzyılın sonlarında ikamet elçileri başarılı olamamıştır. 1821 yılında Yunan isyanının başlaması ile birlikte Rum tercümanlar, ikamet elçilerine yanlış bilgi vermiştir. Ancak 1834 yılında posta hizmetlerinin Osmanlı Devleti'nin garantisine girmesi ile birlikte haberleşme ağı hız kazanmış, güvenilir tercümanlar ile istihbarat ağı genişlemiştir (Aysal, 2007:530-534).

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde jurnal teşkilatı kurulmuştur. Jurnal birisi hakkında gizli bilgi toplama anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin jurnal teşkilatı yapılanmasında sistematik bir örgütlenme olduğu belirtilmektedir. Jurnal teşkilatında görev yapan kâtipler, arşivleme ve not tutma konuları üzerinde tecrübeli kişilerden oluşmaktadır. Kâtiplerin tutmuş olduğu ve arşivlediği bu defterlere Jurnal Defteri adı verilmiştir. Jurnal teşkilat kâtiplerinin arşivleme zamanları günlük ve haftalık olarak gerçekleşmiştir. Kâtiplerin rüşvet ve asılsız kayıt almalarından ötürü Osmanlı coğrafyasında yer alan bazı Jurnal kâtiplikleri kapatılmıştır (Pehlivanoğlu, 2002:655; Dumanoğlu, 2013:331-335). Osmanlı Devleti'nin Jurnal Teşkilatı sistematik bir şekilde arşivleme ve raporlama çalışmaları yapsa da liyakatin sağlanamaması ile birlikte kurumsal bir yapıya sahip olamaması sebebi ile uzun ömürlü olamamıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin *ateşe talimnamesi* çıkarması ile birlikte askerî istihbarat yapılanmasının ilk temelleri atılmış oldu. Bu talimname ile birlikte ateşemiliter ve ateşenevallerin görev yetki ve sorumlulukları net bir şekilde belirtilmiştir. I. Dünya Savaşının yaklaşması ile birlikte Avrupa'da her devlet askerî istihbarat servisi kurmaya başlamıştır. Osmanlı'da askerî istihbarat çalışmaları ateşeler ile gerçekleşse de Osmanlı Genelkurmayına bağlı şebhenderler de ayrıca askerî istihbarat faaliyetlerine dahil olmuşlardır. Ateşemiliter, ateşenevaller ve şebhenderler ast üst ilişkisiyle dikey bir organizasyonla yapılmışlardır. Almanya'nın Osmanlı askerî sistemine müdahil olması sebebi ile Alman komutanlar, Osmanlı ateşemiliterlerine raporlama yapma tekniklerini öğretmiştir. Osmanlı Devleti'nin ateşemiliterinin en iyi örneklerinden biri olan Mustafa Kemal Atatürk, otoriter devletlerden bilgi almanın zorluğunu açıklamıştır. Bu durum ile beraber günümüz konsolosluklarına örnek teşkil eden Osmanlı şebhenderleri de yabancı devletlerin askerî kuvvetlerini araştırmakla görevlendirilmişlerdir (Aydın, 2020:337-341). Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl başlarında gerçekleştirmiş olduğu istihbarat yapılanmaları günümüz istihbarat

çalışmalarının temelini oluşturduğu gibi kurumsallaşmış istihbarat çalışmalarının da en net örneğini göstermektedir.

Osmanlı'da en etkili muhaberat teşkilatı ise 1913-14 yıllarında kurulan Teşkilat-ı Mahsusa ile gerçekleşmiştir. II. Abdülhamid'in hafiye sisteminin devamı olarak Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'dan oluşmuştur. İdari hiyerarşisi, genel merkezi, yöneticileri, yardımcı yöneticileri, bölge sorumlularından oluşan yapıları bulunmaktadır. Enver Paşa propaganda ile birlikte kendisinin söz konusu diğer teşkilat ajanlarının faaliyetlerinden haberdar edilmesi konusuna hassasiyet ile yaklaşmış, espionaj ve kontrespiyonaj faaliyetlerine önem vermiştir. Osmanlı askerlerinden olan Cevat Bey'in de Teşkilatı Mahsusa'dan söz ederken muhaberat olarak ifade ettiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *Tabî bu muhaberat mevcuttur. Teşkilâtı Mahsusa'nın dosya memurları vardır; ne sûretle muhaberat vûkû bulduğunu hatırlamıyorum* (Özdemir, 2013:16; Koçak, 2006:171-178).

9 Şubat 1915 yılında şifreli yazışmaların önemi Osmanlı Devleti'nde özellikle resmî belgelerde belirtilmiştir. Devlete ait kriptolu yazışmaların üzerinde... *gayet mahremdir. Bizzat hal olunacaktır* ibaresi yazılırken aciliyeti olan yazıların üzerinde *müsta'cel* ibaresine yer verilmekte, şifre, okuyan tarafından çözülmekteydi. Örneğin:

*Sifre muhâberâtının en emîn ve mahrem ellerde ve sûret-i muntazamada hüsn-i cereyânını te'mîn için müttehaz tedâbir cümlesinden olarak mevâdd-ı âtiyede **usûl** ittihâz kılındı.*

1- Devlet'in serâir-i siyâsiyye ve askeriyyesine müteallik ve ifşâsında mahâzîr-i mühimme tevellüdü melhûz olan şifrelerin bâlâsına "Gâyet mahremdir. Bizzât halledilecektir." ibaresi yazılacaktır.

2- Bu kabîl şifreler buraca bizzât hall ü akd edilmekte olduğundan bu cihet te'mîn olunmak ve lede'l-icâb bir müddet-i cüz'iyeye te'hîrinde beis olup olmadığı anlaşılacak üzere şifre muhteviyâtı bir dakika bile tehhura mütehammil değilse ibâre-i mezkûrenin yerine "Müsta'cel" işâreti konulacaktır.

3- İşbu işârât ile buradan çekilen telgrafnâmelerin hall ü akdi bizzât tarafınızdan icrâ edilmelidir. Alelâde **tahrîrât-ı mahremâneyi** muhtevî şifrelere işâret konulmayacaktır. Bu üç mâddenin aynen tatbîkına itinâ buyu-rulması ta'mîmen tebliğ olunur. (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017:385).

Osmanlı Devleti bünyesinde çalışıp ancak devlet aleyhine faaliyet gösteren ajanların idam cezası da keza şifreli yazışmalarla karar alıcıya bildirilmekteydi. Bu husus Osmanlı Devleti'nin istihbarat faaliyetlerinin hukuksal çerçevede gerçekleştirildiğini göstermektedir. Örneğin, İstanbul'da ikamet eden Selanik doğumlu Musevilerin, Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk yapma faaliyetleri 18 Mart 1916 tarihinde Osmanlı Devleti büyükelçiliklerine şifreli haber mektubu ile haber verilmiştir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017:384-389).

1920 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin devamı niteliğinde olan Karakol Cemiyeti kurulmuştur. Devletin kurumlarında kadrolaşarak istihbarat faaliyetleri icra etmiştir. Örneğin, Karakol Cemiyeti gümrüklerde kadrolaşarak Anadolu'ya depolardan silah ve mühimmat kaçırmıştır. Yabancı elçiliklere ajan yerleştiren Karakol Cemiyeti sistematik bir şekilde yapılanmıştır. Cemiyet kendi yönetmeliğini oluşturmuştur. Ayrıca merkez komite ve kadrolarında asker bulundurarak organizasyon şemalarını oluşturmuşlardır. Kendi iç denetim mekanizmasını geliştiren cemiyet için gizlilik en önemli misyon olmuştur. 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmesinin ardından cemiyetin merkezine yapılan baskınla kapatılmıştır (Remzi, 2008:18). Karakol Cemiyetinin lağvedilmesinden sonra 1921 yılında Zabitân Grubu kurulmuş ancak halk içerisinde deşifre olmalarından dolayı ismi *Yavuz Grubu* olarak değiştirilmiştir. Ancak İngiliz istihbaratının ajanlarının Yavuz Grubuna sızmasından ötürü güvenilirliğini yitirmiştir. 1920 yılında ise farklı bir istihbarat yapılanmasına girmiş olan Hamza

Grubu, dönemin diğer istihbarat yapılanmalarına göre daha planlı ilerlemiştir. Hamza Grubu beş şubeden oluşmuştur bunlar:

Birinci Şube; Haberalma, yayın ve propaganda, Yunan Ordusu ve harekâtı hakkında bilgi toplama ve ajanların yetiştirilmesinden sorumludur. Kısaca istihbarat şubesidir.

İkinci Şube; Teknik bilgi desteği (telsiz, telgraf, diğer muhabere malzemeleri) subay temini, sevki ve kurye bulunma şubesidir. (Kıtaat-ı Fenniye)

Üçüncü Şube; Personel işleri ile alakadar olan şubedir. (Muamelat-ı Zatiye Şubesi).

Dördüncü Şube; Mühimmat ve harp malzemesi temin etmek, silah mühimmat ve savaş araç gereci yapmaya yatkın zanaatkârları bularak Anadolu'ya aktarmakla görevlendirilmiştir. Kısaca mühimmat şubesidir.

Beşinci Şube; Levazım işleri ile meşgul olan şubedir.

Yukarıdaki yapılanmaya ek olarak kriptolojiye önem veren Hamza Grubu, haberleşme ağını şifreli olarak gerçekleştirmiştir. Hamza Grubunun olası deşifre olması durumunda farklı isimlerle anılma kararı almışlardır. Nitekim İngilizlerin, grubu deşifre etmesi ile birlikte, 23 Şubat 1921 tarihinde *Muharip Grubu*, nihayet 31 Ağustos 1921 tarihinde de *Felah Grubu* adlarını almıştır (Güney, 2008:20-25).

Osmanlı Devleti özellikle maaşlı casus temin etme politikasının ardından hızlı haberleşme ağı (posta ağı) kurarak kurumsallaşma adımlarını atmıştır. Ancak maaşlı tercümanların yanına görevlendirmiş oldukları kâtip ve tercümanların Osmanlı Devleti aleyhinde casusluk faaliyeti yapması, rüşvet alması, diğer istihbarat teşkilatlarının ifşa etmesi, Osmanlı Devleti'nin istihbarat yapısındaki kurumsallaşma hareketine gölge düşürmüştür (Çelebi, 2018:38).

1895 yılında Alman General Goltz Paşa'nın Osmanlı askerî ateşelik makamına raporlama, kayıt etme ve arşivleme yöntemlerini öğretmesi, Osmanlı Devleti askerî istihbarat birimlerinin kurumsallaşması adına muhakkak ki kayda değer bir gelişmedir. Goltz Paşa, Osmanlı askerî ateşelerine nasıl bilgi sahibi olunacağını, güvenilir dost bulma gibi yöntemlerini öğretmiştir. Literatürde Goltz Paşa'nın Osmanlı askerî ateşelerine öğretmiş olduğu sistemin Osmanlı Devleti askerî istihbaratının kurumsallaşması yönünde önemli bir adım olduğu belirtilmektedir. Ancak kurumsallaşma çerçevesinde örgüt kültürünün oluşturulması açısından bir dezavantaj yarattığı da bu durumun kaçınılmaz sonucu olmuştur. *Örgütler İçin Kurumsallaşmanın Önemi* başlığında belirttiğimiz üzere örgütlerin taklit ile kurumsallaşma sürecine girmesi mümkündür. Ancak spesifik bir alan olan istihbarat konusunda taklit ve modeller ile kurumsallaşma girişimlerinin örgüt kültürüne negatif etki edeceği göz ardı edilmemelidir. 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'nin istihbarat yaklaşımlarının daha bağımsız ve sistematik bir duruma gelmesi ile birlikte yabancı devletlerin istihbarat teşkilatları ile istihbarat alışverişi sağlanmıştır. Örneğin, Humann'ın Enver Paşa'ya hitaben yazdığı üçüncü mektupta Bükreş'te bir grup Ermeni Kaldani Yahudisi tespit ettiği belirtilmektedir. Ermeni Kaldani Yahudilerinin İstanbul'da bir suikast planlama ihtimali olduğunu belirten Humann, haklarında daha fazla bilgi, hatta fotoğraf edinmeye çalışacağını belirtmiştir. Ayrıca ihanet etme ihtimali nedeniyle pek güvenilir bulunmayan Osmanlı Ermeni memurlarının sınırlardan uzak tutulmasını tavsiye etmiştir (Yıldız, 2012:240-262; Kılıç, 2016:199-120, Merdan, 2012:225-226).

On altıncı ve on yedinci yüzyılda Osmanlı Devleti'nin istihbarat çalışmalarına kurumsallaşmış iddiasında bulunmak yeterli değildir. Ahmet Yüksel'e göre Osmanlı Devleti'nin maaşlı istihbarat memurları kurumsal bir istihbarat anlayışının tezahürü anlamına gelmez. Osmanlı Devleti'nin istihbarat yaklaşımına karşı karamsar bir tablo çizmektedir. İlk modern istihbarat teşkilatı olarak 1913 yılında kurulan Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti'nin modernleşmiş istihbarat anlayışının en net örneğini ortaya koymaktadır (Yüksel, 2013:136-137;

ajan ve memurları, departmanları net bir şekilde belirlenerek kurumsal kimliğini kazanmıştır (İlter, 2002:30-39).

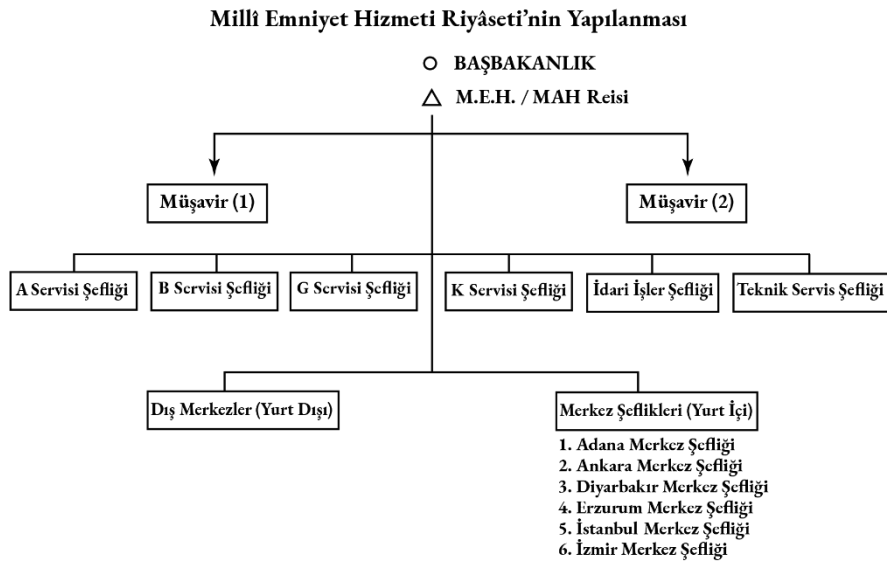
Şekil 2. Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Başkanlığı Teşkilat Şeması

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü, 2022 (<https://www.egm.gov.tr/istihbarat/teskilat-yapilanmasi>)

1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli güvenlik konularından bir tanesi yabancı istihbarat ajanları olmuştur. 4 Haziran 1937 tarihinde Teşkilat Kanununun 16. maddesinin (a) bendi 5. fıkrasına göre, doğrudan emniyet müdürüne bağlı, ajanlarla alakalı iş ve işlemler ile umum müdürünün verdiği hususi görevleri yapmakla görevli olan, *Önemli İşler Müdürlüğü* kurulmasıyla mevcut İstihbarat Başkanlığının temelleri atılmıştır. 1983 yılında ise İstihbarat Daire Başkanlığı olarak adlandırılmıştır. 22 Ocak 2020 tarihinde İstihbarat Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2022).

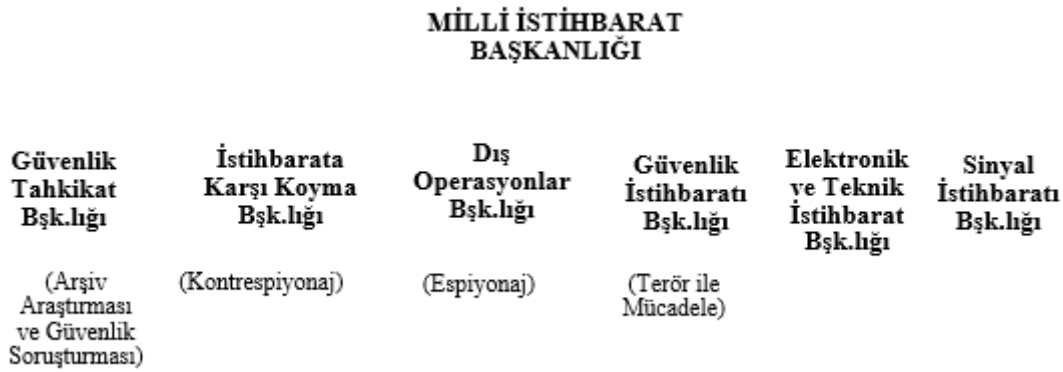
Şekil 3. 1962-1963 Yıllarında Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti'nin Yapılanması

Kaynak: İlter, 2002:42.

II. Dünya Savaşı sonrasında ideolojilerin uluslararası sistemde etkililiği hızla artmıştır. Bu durum Soğuk Savaş ile birlikte zirveye ulaşmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde bilim ve teknoloji devlet politikalarını doğrudan etkilemeye başlamıştır. Devletler bu dönemde bütün birimlerini yeniliğe adapte etme girişiminde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti istihbarat anlayışını da bu yeniliğe adapte etmeye çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin istihbarat sistemi salt askerî istihbarat anlayışından ziyade çok yönlü bir istihbarat anlayışına haklı olarak sahip olması gerekmiştir. Askerî, siyasi, iktisadi, ticari, mali, sınai, ilmî teknik, biyografik, psikolojik ve milli güvenlikle ilgili istihbaratı Devlet Çapında üretmek amacıyla, 06 Temmuz 1965 tarih ve 644 sayılı *Millî İstihbarat Teşkilat Kanunu* çıkarılmıştır. 22 Temmuz 1965 tarihinde yürürlüğe giren bu kanun ile Başbakanlığa bağlı olarak Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) kurulmuştur (İlter, 2002: 40-100).

Şekil 4. Millî İstihbarat Başkanlığı Teşkilat Yapılanması

Kaynak: *Millî İstihbarat Teşkilâtı, 2022* (<https://www.mit.gov.tr/teskilat.html>)

Millî İstihbarat Teşkilatı'nın kurumsal kimliği aslında Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşma çalışmalarının tecrübelerinden elde edilen kazanımın yirmi birinci yüzyıla yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Millî İstihbarat Teşkilatı'nın kamuoyu ile paylaştığı dokümanlarda bu vurgulanmaktadır. Dönemin koşulları göze alınarak kurumsallaşma yapılanmalarında modeller alınması gayet doğal olsa da yirmi birinci yüzyılda devletlerin refleks noktası olan istihbarat yapılanmaları milli bir şekilde gerçekleşmiştir.

Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Hava, Kara ve Deniz Kuvvetlerinin istihbarat servisleri de bulunmaktadır. Her bir kuvvetin istihbarat çalışmaları branşlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Millî Savunma Bakanlığı Genel Müdürlüğü, Genel Müdür Yardımcılığına bağlı Harekât İstihbarat Koordinasyon Dairesi Başkanlığı birimi, kuvvetlerin istihbarat koordinasyon ve değerlendirmesinden sorumludur (Millî Savunma Bakanlığı, 2022)¹.

Sonuç

Kurumsallaşma örgütlerin daha sistematik bir şekilde hareket edebilmesi için önemli bir faktördür. Ayrıca kurumsallaşan örgütler hem meşruluk kazanır hem de uzun ömürlü bir yapı içerisinde olurlar. Örgütler hızlı karar alma ve stratejik planlama gibi durumları daha istikrarlı bir şekilde gerçekleştirebilirler. Kurumsallaşmayı başaran örgütler aynı zamanda kendi örgüt kültürlerini belirleyecekleri gibi gelecekte evrilecek olan örgüt kendi kimliğini de daha hızlı kazanacaktır.

Ioanna Iordanou Venedik istihbaratının kurumsallaşma sürecinde arşivleme, kriptoloji, örgütün çevre ile adaptasyonu hususlarını vurgulamakta ve on altıncı yüzyılda Venedik istihbarat servisinin kurumsallaşma sürecine girdiğini belirtmektedir. On altıncı yüzyılda Osmanlı Devleti

de kendine münhasır bir şekilde istihbarat servislerini kurumsal bir yapı içerisine sokmaya çalışsa da dönemin siyasi ve diplomatik konjonktürü bu duruma engel olmuştur. Ancak kurumsallaşamayan Osmanlı istihbarat teşkilatlarının başarısız bir istihbarat yapılanmasına girdiğini söylemek haksız bir yorum yapılmasına sebep olacaktır. Osmanlı Devleti'nin on beşinci yüzyılda kurmuş olduğu istihbarat teşkilatlarının ömrü yaklaşık 100 yıl sürmüştür. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin istihbarat yapılanmasını başarısız görmek yanıltıcı olur. Ancak dönemin yeniliklerine adapte olamadığını belirtmemiz adil bir sonuca varmamıza yardımcı olacaktır.

Osmanlı Devleti istihbarata her dönem önem vermiştir. Ancak azınlık ayaklanmaları ve ihanetleri, emperyal devletlerin işgal hareketleri, Avrupa'daki teknolojik gelişmelere adapte olamaması, daha büyük ve kitlesel savaşların meydana gelmesi Osmanlı Devleti'nin istihbarat anlayışını Avrupa istihbarat anlayışına göre daha spesifik bir hale getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin istihbarat servislerinin her kurumsallaşma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış gibi olsa da bir sonraki Osmanlı istihbarat örgütü için tecrübe oluşturmuştur. Bu süreç modern Türkiye Cumhuriyeti'nin yirmi birinci yüzyıl istihbarat anlayışına da katkı sağlamış ve Türkiye Cumhuriyeti istihbarat örgütlerinin kendine has kazandığı örgüt kültürü daha da pekiştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte uluslararası konjonktür de bir o kadar değişime uğramıştır. II. Dünya Savaşı, uluslararası alanda ideolojilerin baskın olması, savaş teknolojilerinin hızla gelişmesi, bilim ve teknolojinin toplum, devlet ve güvenlik alanlarına çok fazla girmesi, istihbarat servislerini de yeni yapılanmalara yönelmesini gerekli kılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu doğrultuda 1923 yılından itibaren istihbarat anlayışını daha kurumsal bir yapı içerisine sokma gayreti 1965 yılı ile birlikte günümüz kurumsal istihbarat anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu sayede Türkiye Cumhuriyeti'nin istihbarat faaliyetleri de etkinlik kazandığı gibi uluslararası konjonktürde de Türkiye Cumhuriyeti istihbarat politikaları saygınlık kazanmıştır. Bunun en belirgin örneği teknolojinin de kullanılması ile birlikte terör örgütlerinin sınır içi ve dışında nokta operasyonlar yapmasıdır.

Kurumsallaşan istihbarat anlayışı ile birlikte daha hızlı karar alma ve müdahale etme gibi durumlar bir avantaj yaratmaktadır. Ancak kurumsallaşmanın yanında bürokrasinin vermiş olduğu yük istihbarat servisleri üzerinden alınmalıdır. Bu sayede organizasyon şeması içerisinde daha hızlı ve güvenilir bilgi akışı sağlanabilir.

Kaynakça

- Akyar, M. (2014). *Kurumsal Kimliğin Yansıtılması ve Kütüphanecilik/ Yayıncılık Standartları Açısından Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı.
- Aydın, Ç. Ö. ve Tan, F. Z. (2019). Kurumsallaşma: Kavramsal Bir İnceleme, *Alın Teri Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 225-235.
- Aydın, S. (2020). Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914) (Kitap İncelemesi). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 332-338.
- Aysal, N. (2007). Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haber Alma. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 523-540.
- Çelebi, A. (2018). *II. Abdülhamit Döneminde Balkanlar ile İlgili İstihbarat Raporları*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2017). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul.
- Dumanoğlu, S. (2013). Mehmet Zahit Yıldırım, Osmanlı Devleti'nde Jurnal Teşkilatı (1835-1860). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), 331 – 336.
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2022) Tarihçe. <https://www.egm.gov.tr/istihbarat/istihbarat-tarihce> (Erişim Tarihi: 26.12.2022).
- Erbaş, S. (2022). Kamu Kurumlarının Kurumsallaşması ve Markalaşması. *Ombudsman Akademik Dergisi*, 8(16), 215-256
- Ercan, Y. (1983). Osmanlı Askerî Kuruluşlarından Voynuk Örgütü. Birinci Askerî Tarih Semineri: Bildiriler, Ankara, s. 109-126.
- Eroğlu, H. (2003). Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(34), 11-33.
- Fleck, D. (2007). Institutionalization and Organizational Long-Term Success, *Brazilian Administration Review*, 4(2), 64-80.
- Güney, R. (2008). *Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlter, E. (2002). *Millî İstihbarat Tarihçesi*. Ankara: MİT Basım Evi.
- Iordanou, I. (2019). *Venedik Gizli Servisi: Rönesans'ta Bir İstihbarat Teşkilatı*. (Çev. F. Yücel) İstanbul: Kronik Yayınları.
- İskora, M. M. (1944). *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkan-ı Harbiye Tarihçesi)*. Ankara: Harp Akademisi Matbaası.
- Kılıç, S. (2016). Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa. *Bilig*, 0(77), 109-130.
- Koçak, C. (2006). Ey Tarihçi Belgen Kadar Konuş: Belgesel Bir Teşkilatı Mahsusa Öyküsü. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 3(243), 171-214.
- Merdan, A. S. (2012). Uluslararası Politikada Kafkasya'nın Yeri. *ÇAVSAM Avrasya Strateji*, 1(1), 223-228.
- Millî İstihbarat Teşkilatı (2022). MİT Başkanlığı Teşkilat Yapılanması. <https://www.mit.gov.tr/teskilat.html> (Erişim Tarihi: 25.12.2022).
- Millî Savunma Bakanlığı (2022). Savunma ve Güvenlik Genel Müdürlüğü <https://www.msb.gov.tr/BakanYardimciBirimler/icerik/bakan-yardimcisi-savunma-ve-guvenlik-gm> (Erişim Tarihi: 26.12.2022).
- Morgenthau, H., (1970a). *Uluslararası Politika Cilt. II*. (Çev. B. Oran, Ü. Oskay) Ankara: Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları.
- Morgenthau, H., (1970b). *Uluslararası Politika Cilt.I*. (Çev. B. Oran, Ü. Oskay) Ankara: Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları.
- Özdağ, Ü. (2008). *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto.

- Özdemir, A.B. (2013). Türk İstihbarat Tarihi ve Atatürk. *Ankara Barosu Hukuk Gündemi Atatürk Özel Sayısı*, 16, 16-17.
- Özkara, B. (2000). Kurumsallaşma Teorisinde Örgütsel Değişim Sorunu. *Afyon Kocatepe Journal of Economics and Administrative Science*, 2(1), 1-18.
- Pakalın, Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.E. Basımevi.
- Pehlivanoglu, H. (2002). *Ali, Mevâ'idü'n-Nefais fî Kavâ'idü'l-Mecalis*. M. Şeker (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Stoddard, P. H. (2016). *Teşkilat-ı Mahsusa*. İstanbul: Arma Yayınları.
- Tacan, N. (1936). *Akıncılar ve Mehmed. II., Bayazıt. II Zamanlarında Akınlar*. İstanbul: Askerî Matbaa.
- Toker, H. (2018). Komutanların Kaleminden Balkan Savaşları Sürecinde Ordu-Siyaset İlişkisi ve Bozguna Etkisine Yönelik Eleştiriler, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1(1), 1-15.
- Topbaş, A. (2021). *Kurumsallaşma Sürecinde Yaşanan Sorunlar Bağlamında Kayırmacılık Sorunu: Denizli İlinde Bir Araştırma* [Yayımlanmış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tzu, S. (2017). *Savaş Sanatı*. (Çev. P. Erturan) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Wolfberg, A., & Young, B. A. (2016). Is Intelligence an Instrument of National Power? *American Intelligence Journal*, 33(1), 26-30.
- Yıldız, G. (2012). Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 0(17), 239-265.
- Yüksel, A. (2013). *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, İstanbul: Kitap Yayınevi

¹ Osmanlı Devleti istihbarat örgütlerini kurumsallaştırmaya çalışırken, köklü askerî sistemini on dördüncü yüzyılda kurumsallaşmaya başlamıştır. Osmanlı askerî sistemi on dokuzuncu yüzyılda kurumsal kimliği geliştirilmeye başlandı. Günümüz Genel Kurmay Başkanlığının temeli olan Bab-ı Seraskeri Teşkilatı yine bu dönemde kurulmuştur (Pakalın, 1993:176). Kurumsallaşma yolunda büyük adımlar atan Osmanlı ordusu, modernizasyon ve ordunun eğitimi alanında dönemin standartlarına ulaşmakta zorlanmıştır (Toker, 2018:16). On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi kurulmuştur. Teşkilatlanma şemasının 2. Şubesini istihbarat oluşturmaktadır. Ancak istihbarat şubesi hakkında bilgilere ulaşılamamıştır (İskora, 1944:13).

DEAŞ TERÖR ÖRGÜTÜNÜN DİNİ İDEOLOJİK ALT YAPISI VE ÖRGÜTSEL ÜYELİK STRATEJİLERİ

IDEOLOGICAL INFRA-STRUCTURE AND ORGANIZATIONAL MEMBERSHIP STRATEGIES OF ISIS

Öz

Terörizmle mücadele kavramının temelinde terörü ortaya çıkaran nedenler ve koşulların anlaşılması yatmaktadır. Terörü oluşturan nedenlerin ve koşulların bilinmesi hem terörizmin mantıksal açıdan anlaşılması hem de onunla mücadele stratejilerinin doğru bir şekilde belirlenmesinde etkili olacaktır. Dini doktrinlerin tahrif edilerek yorumlanmasına dayanan terörizmin beslediği asıl alanlar dini motivasyon, dini hükümlere dayalı gerekçelendirme, inançlı insanlara dayalı örgütlenme ve görünüşte dini dünya görüşüne dayalı alanlardır. Bu nedenle, söz konusu terörizm genellikle bu alanlarda dini istismar etmek, dini motivasyonu sağlamak ve asıl amaç olan terörün gerçekleşmesi için uğraşanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu gruplar, dini metinleri tahrif eden aşırı bir aldanma/aldatma içine girmektedirler. Ayrıca söz konusu gruplar, dini olguların ve olayların çarpık versiyonlarıyla bireyleri veya toplulukları tekfir ve mahkûm etmektedirler. Dolayısıyla köktenci/radikal ideolojik düşünce, terör örgütlerine katılımlarda önemli bir motivasyon kaynağı olmakla birlikte bu ideolojik alt yapı bir bakıma terör örgütlerine katılma sürecinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu bilgi ve tespitler çerçevesinde çalışmamız dini metinleri yorumlamadan sert hükümler veren dini metinleri katı bir bakış açısı ile ele alan ve dayanak noktası olarak şiddeti öngören dini-radikal ideolojiye sahip DEAŞ terör örgütü ile sınırlandırılmıştır. Bir başka deyişle çalışmamızın ana amacı, DEAŞ'ın yirmi birinci yüzyılda din temelli radikalleşme süreçlerinin ideolojik ve örgütsel üyelik stratejilerini nasıl etkilediğini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: DEAŞ, DEAŞ'ın Dini İdeolojik Alt Yapısı, Örgütsel Üyelik Stratejileri.

Abstract

The basis of the concept of combating terrorism lies in understanding the causes and conditions that lead to terrorism. Knowing the causes and conditions that constitute terrorism will be effective both in understanding terrorism from a logical point of view and in determining the correct strategies to combat it. The main areas of terrorism, based on the falsifying interpretation of religious doctrines, feed on religious motivation, religious justification based on religious judgments, an organization based on believers, and ostensibly based on religious worldviews. For this reason, the terrorism in question is usually carried out by those who are trying to exploit religion in these areas, to provide religious motivation, and, as the real purpose, to terrorize. These groups engage in extreme deception that falsifies religious texts. In addition, the groups in question make takfir and condemn individuals or communities with their distorted versions of religious facts and events. Therefore, fundamentalist/radical ideological thought is an important source of motivation for participation in

Muammer DOĞANER*

Yunus YOLDAŞ**

* Bilim Uzmanı

E-posta/E-mail:

muammer.doganer23@gmail.com

Orcid: 0000-0002-1898-3549

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü

E-posta/E-mail:

yunusyoldas@erciyes.edu.tr

Orcid: 0000-0003-0069-0147

Başvuru/Submitted: 30.12.2022

Kabul/Accepted : 13.02.2023

terrorist organizations, but this ideological infrastructure in a way constitutes the first step of the process of joining terrorist organizations. Within the framework of this information and determinations, our study is limited to the terrorist organization ISIS, which has a religious-radical ideology, which makes harsh judgments without interpreting religious texts, treats religious texts with a strict perspective, and foresees violence as a mainstay. In other words, the main purpose of our study is to determine how the religion-based radicalization processes of ISIS in the twenty-first century affect its ideological and organizational membership strategies.

Keywords: *ISIS, Ideological Infra-structure of ISIS, Organizational strategies of ISIS.*

Giriş

Terör örgütlerini oluşturan süreci analiz etmek, terörün örgütsel yapılanmasının nasıl çözüleceği ve teröre karşı hangi stratejilerle mücadele edileceği sorularını daha kolay cevaplandırmamızda etkin rol oynar. Terörün asıl beslendiği zemin siyasi, sosyal ve dini düşünceler ve değerlerin önce şiddetin meşrulaştırılması için kullanmak ve daha sonra örgütsel bir yapı içinde bu değerleri şiddet eylemlerine dönüştürmektir. Sosyal adalete dayalı önemli bir değerin aşırı sol ideolojilerin elinde adil bir siyasi ve sosyal sistemin oluşturulması adına nasıl bir örgütsel yapı içinde şiddet eylemlerine ve acımasız bir terörizme dönüştürebileceği bilinen bir gerçektir. Aynı mantıkla dini doktrinlerin tahrif edilerek örgütsel bir yapı içinde şiddet eylemlerine başvurulması da dini terörizmi ortaya çıkarmaktadır. Sosyal-siyasi değerlerin daha çok ön plana çıkarıldığı ve arz-ı mev'üd gibi vaatlerin bol olduğu İbrani ve mitolojik kaynaklı dinlerin neredeyse tamamında şiddete başvuran örgütsel yapılar her zaman ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda ortaya çıkan ve dünya gündeminde en fazla yer alan dini terör eylemlerinden bazıları da ne yazık ki İslam dinine mal edilmeye çalışılmış ve bu terör örgütleri kendi sapkın inanışlarını meşrulaştırmak adına, din adına şiddete başvuran gruplar oluşturmuşlar ve gizli amaçlarını İslam dini üzerinden gerçekleştirilmeye çalışmışlardır.

Radikal dini örgütlerin stratejilerinin başında, beslendikleri ideolojiyi güçlendirmek adına, dini kaynakları referans vererek taraftar kazanmak ve örgüt bünyesindeki militanları motive etmek gelmektedir. Onlar, sürekli eleştiren, karşıtlarına karşı saldırgan bir tutum içinde olan güçlü liderler aracılığı ile hedef ve eylemlerini ilahi emrin bir gerekliliği gibi sunarak propaganda yaparlar (Çelik, 2015:92). Bu stratejilerin gizli amaçlarından biri de Müslüman ve gayri-Müslim toplumların birlikteliğine zarar vermek onları birbirinden ayırıştırmak ve huzurun var olduğu topraklarda kavga, çatışma, kargaşa, hatta ülkeler arası savaşları başlamaktır. Bu doğrultuda köktenci/radikal ideolojik düşünce, terör örgütlerine katılımlarda önemli bir motivasyon kaynağı olmakla birlikte; bu ideolojik alt yapı da aynı zamanda terör örgütlerine katılma sürecinin ilk basamağını oluşturmaktadır.

Dini metinlerin/doktrinlerin tahrif edilerek belirli bir ideoloji çerçevesinde yorumlanmasına dayanan dini terörizmin; motivasyon, örgütlenme, gerekçelendirme ve ilahi bir dünya görüşü içerdieği iddia edilebilir. Bu nedenle, söz konusu bu mantıkla çalışan terörizm, genellikle dini değerleri istismar etmek ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek için sürekli dini motivasyonu kullanır. Bu gruplar, dini metinleri katı bir bakış açısı ile yorumlamaktan ya da gerçeği tahrif eden aşırı bir yorum aldatma/aldatmalarından asla çekinmezler. Ayrıca söz konusu gruplar, dini olguların ve olayların çarpıtılmış versiyonlarıyla, bireyleri veya toplulukları kendi gizli amaçlarına göre gerektiğinde mahkûm etmektedirler. Dolayısıyla bu türden terör örgütleri din üzerinden beslenirler. Ayrıca onlar dini değerleri kullanarak toplumlar üzerinde etkili olmaya çalışırlar ve toplumu manipüle ederek terör hareketlerini meşrulaştırırlar.

Günümüzde Orta Doğu, Avrupa ve Anglo-Amerikan toplumunu en fazla meşgul eden El Kaide ve DEAŞ gibi örgütler din adına terör eylemlerine başvuran örgütlerdir. Hâricilik ile ortaya çıkan, Selefilik-Vehhabilik ideolojisinden beslenen bu örgütler genelde selefi ve vehabî söylemleri ve dini metinleri kullanarak taraftar toplama maksatlı çeşitli yatay stratejiler geliştirmişlerdir. Bu gruplar, vahyi ve nas'ı şiddeti meşrulaştırmak için yorumlamakta ya da gerçeği tahrif eden aşırı bir şiddeti meşrulaştıran yorumlar içine girmektedirler. Ayrıca söz konusu gruplar, dini olguların ve olayların çarpık versiyonlarıyla bireyleri veya toplulukları mahkûm etmektedirler.

Genel itibarıyla Suriye ve Irak topraklarında faaliyette bulunan, Cihat ederek hilafeti kurmayı hedefleyen ve bu amaçla terörizmi araç olarak kullanan cihatçı selefi bir örgüt olan DEAŞ terör örgütü üye devşirme süreçlerinde tedrici-aşamalı bir yöntem kullanmaktadır. Söz konusu bu tedrici stratejilerinden dolayı başlangıçta etkilemek istedikleri insanlara karşı son derece hoşgörülü davranmaktadırlar. Başka deyişle onlar sürece oldukça önem verirler ve bunu *tedrici hareket etmek* şeklinde isimlendirirler. Süreç, yaşadığı coğrafyada meydana gelen güncel olaylar (sistemin dışına atılma, sosyal uyumsuzluk, ekonomik darboğaz, işsizlik, yoksulluk, savaş, kaos, iç çatışmalar, adaletsizlik, aidiyet sorunu, zorunlu iç ve dış göç vb.) sonucunda mağduriyet duygusu içinde olan ve ağır travmalar yaşayan kişilerin sosyal bağ ve ilişkilerinden koparılması ile başlamaktadır. Bu doğrultuda sosyal bağlarından koparılan üyeler ileride gerçekleştirecekleri terör eylemlerine hazırlanmak için radikalleşme sürecine dâhil edilmektedir. Bu süreçte terör örgütleri, irtibata geçtikleri ve potansiyel militan olarak belirledikleri kişilere, *grup dinamiği ve güdüleme faaliyetleri* içeren psikolojik metotlar uygulamaktadırlar. Endoktrinasyon süreci olarak da tanımlanabilecek bu süreçte, din bir referans olarak kullanılmakta ve üyeler zihni psikolojik metotlarla sıfırlanıp örgüt ideolojisi ile yeniden yüklenmektedir (Erdem, 2016:90). Bireyin eski zihin dünyası yok edilmekte yerine teröre uygun yeni bir zihin dünyası inşa edilmektedir. Bu aşama ile bireyin değerler dünyası alt üst olmakta ve bireyler doğruluk-yanlışlık, güzel-çirkin, sevap-günah ve iyi-kötü kavramlarını tanımlaması, olaylara bakış açısı, algı dünyası ve ölümden sonraki yaşama dair perspektifi, örgütün değer yargılarına ve ideolojik tanımlamalarına göre gerçekleşmektedir.

Bu çalışma ile dini metinleri yorumlamadan uzak, dini metinleri katı bir bakış açısı ile ele alan ve dayanak noktası olarak şiddeti öngören dini-radikal ideolojiye sahip DEAŞ terör örgütü ele alınmıştır. Çalışmamızın ana savı DEAŞ'ın yirmi birinci yüzyılda din temelli radikalleşme süreçlerinin ideolojik ve örgütsel üyelik stratejilerini nasıl etkilediğidir.

1. Küresel Radikal İslamcı Bir Terör Örgütü Olarak DEAŞ

DEAŞ, çoğunlukla Suriye ve Irak topraklarında faaliyette bulunan, *Cihad* ederek hilafeti kurmayı hedefleyen ve bunun için terörizmi araç olarak kullanan cihatçı selefi bir örgüttür (Deniz, 2019:61). Arapça kısaltmasının okunuşu *Da'ış*, Latin alfabesinde *DAEŞ*, *DAİŞ*, *DEAŞ* adlarıyla da bilinir. Açılımı ise *Devlet'ül Irak ve's Şam'dır* (Hürriyet, 2015). Adını ilk etapta Irak coğrafyasında duyuran Irak Şam İslam Devleti (DEAŞ), Suriye ülkesinde meydana gelen siyasi istikrarsızlık, kaos ve savaş ortamından yararlanarak bu ülkede yapılanma ve büyüme imkânına kavuşmuş, Asya ve Avrupa'dan gelen Yabancı Terörist (YT) katılımıyla da uluslararası bir görünüm kazanmaya başlamıştır (Dede, 2018:26).

DEAŞ'ın ortaya çıkmasında ve küresel bir terör örgütü haline gelmesinde, gelişen ve değişen uluslararası sistemin çok boyutlu yapısı doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamıştır. Bu bağlamda DEAŞ'ın gelişmesinde rol oynayan beş başat dış etkenden ilki, Suriye ve İran ülkelerinin El Kaide unsurlarını desteklemesi, İkinci dış etken Obama'nın emriyle ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesi, üçüncü dış etken uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrilmesi, dördüncü dış etken küreselleşme çağında medeniyetler çatışması düzleminde ortaya çıkan fundamentalist akımların hedeflediği evrensel ümmet anlayışı, beşinci dış etken ise

kapitalist kökenli bir düşünce tarzına sahip ABD'nin Irak müdahalesiyle başlayan Orta Doğu haritasını Őekillendirmeye yönelik dış politikası, DEAŞ'ın doğmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır (zdilli, 2019:87). Bu bilgiler aşında DEAŞ terör örgütünün din kökenli olmaktan daha çok terörü ortaya çıkararak, onu, zihin, para ve silah ile yönlendiren ve terör için üst akıl görevini yerine getiren uluslararası sistem kökenli olduğunu gerçeğini bize hatırlatmaktadır.

1.1. DEAŞ'ın Kuruluşu ve Gelişim Süreci

DEAŞ veya 2014'ten beri kullandığı resmî adıyla *İslam Devleti* ağırlıklı olarak Suriye ve Irak'ta faaliyet gösteren, yine bu bölgede hilafet devleti kurma düşüncesiyle güvenlik gçlerine ve sivillere karşı silahlı eylemler yapan, ele geçirdiği topraklardaki meşruluğu hiçbir ülke tarafından tanınmayan cihad-selefi ideolojiye sahip bir terör örgütüdür (Erdem, 2016:25). Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin de aralarında bulunduğu Türkiye, ABD, Suudi Arabistan, Kanada gibi pek çok ülke ve kuruluş tarafından DEAŞ terör rgt olarak tanımlanmaktadır. Eski adının Arapçadaki akroniminin (داعش, Arapça: DAİŞ) okunuşunun romanizasyonu olan DAEŞ ya da DEAŞ adlarıyla da bilinmektedir (Bozkurt, 2021:121).

Genel itibariyle Irak ve şam İslam Devleti olarak bilinen ve kısaltması (DEAŞ) olarak kullanılan terör rgtnn, Arapça adı *Ad-Davla Al-Islāmiyya fi al-'Irāq wa-sh-Shām*'dır. İlk olarak kurucu lideri Ebu Musab Zerkavi tarafından Afganistan sınırları içerisinde adını duyuran örgüt, kuruluş aşamasından itibaren farklı isimler kullanmıştır. Örgüt *Cemaat el-Tevhid vel-Cihat* ismiyle adını duyurmuş, ABD'nin 2001 yılında Afganistan'ı işgal etmesiyle birlikte, Zerkavi tarafından Irak'ın kuzeyine taşınmış ve burada Tevhid ve Cihat rgt ismiyle anılmaya başlanmıştır. 2004 Ekim ayında *Tanzim Kaidat el-Cihat fi Bilad el-Rafidayn* ya da dilimizde daha çok kullanılan adıyla *Irak el Kaide'si* (AQI) ismini kullanmıştır (Zelin, 2014). 2006 Ocak ayında ise birkaç küçük grupla birleşerek "Mücahidin şra Konseyi" ismini almış ve 2006 Ekim ayında ismini *Irak İslam Devleti* (İİD) olarak değiştirmiştir. 8 Nisan 2013'e geldiğinde ise uluslararası arenada bilinirlik kazandığı ismiyle *Irak ve şam İslam Devleti* (DEAŞ) olarak adlandırılmıştır (Erdem, şenol ve Erdem, 2016:278). 29 Haziran 2014'te Ebu Bekir el-Bağdadi'nin sözcüsü Adnani'nin Bağdadi adına hutbe okutması ve Hilafeti ilan etmesi ile örgütün ismi *İslam Devleti* olarak kalmıştır (Uslu, 2021:64).

Terör rgt DEAŞ'ın kuruluş ve Őekillenme aşamalarını daha iyi anlayabilme açısından kurucusu Ebu Musab el-Zerkavi'yi yakından tanımak gerekmektedir. DEAŞ'ın kurulmasında önemli rol üstlenen 1966 Ürdün doğumlu olan Zerkavi daha çocukluk döneminde Selefilik ve Cihat kavramlarıyla tanışmıştır (Teram, 2020). Afganistan'ın SSCB tarafınca işgal edilmesiyle birlikte 22 yaşında savaşmak için Afganistan'a gitmiştir. Savaşın bitimiyle birlikte 1992 yılında ülkesine dönmüş ve istihbarat birimleri tarafından takibe alınmıştır. Örgütün hücre evlerinde silah ve patlayıcı madde bulundurması ve yine bir sinema salonuna gerçekleştirdiği saldırı sonrası soruşturma geçirip tutuklanan Zerkavi 1999 yılına kadar tutuklu kalmıştır. 1999 yılında babası Kral Hüseyin'in ölümü üzerine tahta çıkan Kral Abdullah'ın genel af ilan etmesiyle cezaevinden çıkan Zerkavi, Ürdün' terk ederek Afganistan'a gitmiştir. Zerkavi için hapis hane hayatı, yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuş ve burada şiddet yanlısı cihat ve selefi anlayışı üzerine çocukluk yıllarında başlamış olduğu eğitimi tamamlama fırsatı bulmuştur (Bozkurt, 2021:200).

1999 yılında Afganistan'da Bin Ladin ile tanışmasından dolayı bu yıl el-Zerkavi için bir kırılma/dönüm noktası olmuştur. Ancak Bin Ladin'in Zerkavi'ye yakın durmayıp örgütsel görev vermemesi zerine, Zerkavi; oğunluğu Avrupa lkelerinde sürgün hayatı yaşayan aralarında Filistin, Ürdün ve Suriyeli İslamcı kimliğe sahip militanların bulunduğu kişilerce Afganistan'da Tevhid ve Cihat rgtn kurmuştur (Uslu, 2021:63). Mevcut yapılanması ile birlikte 2001'de Irak'ın kuzeyine yerleşen Zerkavi, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı terörizmle mücadele kapsamında işgal etmesi ile bölgede ABD gçlerine yönelik gerçekleştirdiği stratejik eylemler ile örgüt

içerisinde popüler hale gelmiştir. Özellikle 2004 yılında Iraklı direnişçiler ile ABD arasında gerçekleşen ve Birinci Felluce Savaşı olarak adlandırılan savaşta Zerkavi, büyük varlık göstererek, çatışmalar sırasında direnişçilere önderlik yapmış, ABD'nin tek taraflı ateşkes ile bölgeden çekilmesi direnişçiler üzerinde bir zafer algısı oluşturmuş, bu zafer Zerkavi'ye Felluce İslami Halifelik'inin Emir'i olarak biat eden savaşçıların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kırdar, 2011:4). Bölgede karizmatik bir lider konumuna gelen Zerkavi, Felluce başarısının ardından Bin Ladin'e bağlılığını ilan ederek Tanzim Kaidat el-Cihat fil-Bilad el- Rafadeyn (İki Nehir Arası El-Kaide); bilinen adıyla Irak El-Kaide'sini kurduğunu ilan etmiştir. Bin Ladin ise, kuruluşun sonradan El-Kaide bünyesine bağlılığını bildirmiştir (Gürler ve Özdemir, 2014:117). Kurucu lider Zerkavi 2006 yılında ABD hava saldırılarında hayatını kaybetmiş, sonrasında yerine geçen isim ise Ebu Hamza el-Muhacir takma adıyla bilinen Ebu Eyyub el-Mısri olmuştur Zerkavi tarafından ilan edilen İİD *Irak İslam Devleti* el-Mısri zamanında kurulma imkânına kavuşmuş ve bu sözde devletin başına Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiştir (Erdem, Şenol ve Erdem, 2016:279).

18 Nisan 2010 tarihinde El Mısri ve El Bağdadi, ABD destekli operasyon ile Selahaddin vilayetinde öldürülmüştür (Aksoy, 2016:30). 2010 yılında Irak İslam Devleti lideri Ömer el Bağdadi'nin öldürülmesi üzerine Ebubekir el Bağdadi (Asıl adı İbrahim Amad İbrahim el Bedri) örgütün yeni lideri olarak seçilmiştir. Her iki liderin isimleri Bağdadi olsa da aralarında akrabalık bağlarının bulunmadığı, Bağdadi isminin örgütte kullanılan kod adı olduğu bilinmektedir. 2011 yılında ABD kuvvetlerinin Irak ülkesinden tamamen çekilmesi bölgeyi Sünni-Şii çatışmasına daha açık bir hale getirmiş, oluşan otorite boşluğundan faydalanan ve 2012 yılında Suriye'de Arap Baharının silahlı direnişine dönüşmesiyle de Ebu Bekir el Bağdadi, Irak İslam Devleti'nin Suriye'ye yayılarak burada yürüttüğü faaliyetler sonucu 2013 yılında Devlet El-İslamiyye fi el-Irak ve eş-Şam (Irak ve Şam İslam Devleti-DEAŞ) kurduğunu ilan etmiştir (Uslu, 2021:64).

1.2. DEAŞ Hareketinin Dini ve İdeolojik Alt Yapısı

DEAŞ faaliyet gösterdiği ve ortaya çıktığı bölge itibariyle yerel bir örgüt olarak kurulmuş olmasına rağmen, tüm dünya üzerinde gerçekleştirdiği eylem ve yarattığı korku ile küresel bir terör hareketine dönüşmüş, ayrıca radikal düşüncelerin de merkezi konumuna yükselmiştir (Şenol, Erdem ve Elif, 2016:2). Bu kapsamda bir anda ortaya çıkması, dünyanın her tarafından bünyesine binlerce militan toplaması ve kısa sürede küresel bir terör hareketi haline gelmesi DEAŞ'ın ideolojik analizinin tespitini elzem hale getirmektedir.

DEAŞ gerçekleştirdiği eylemlere bir haklılık gerekçesi oluşturmak ve bu eylemleri meşru bir zemine oturtmak amacıyla bir inanç sistemi olan İslam dinini kendi bağlamından farklı bir şekilde, kendi ideolojik eylemlerine uygun bir anlayışla yorumlayarak örgütün meşruiyetini Sünni kökenli bir mezhep olan selefilik/cihadî selefilik olarak adlandırılan inanç ve yorum sistemine dayandırmıştır. Selef Arapça bir kelime olarak öncü önceden gelen, ata gibi anlamları içinde barındırmaktadır. Selefilik anlayışı ise İslamiyet'te en doğru yorumun Hz. Muhammed (S.A.V) döneminde yaşamış olan sahabeler, sahabelerden sonra gelen tabiin ve tabiinden sonra gelen tebe-i tabiin tarafından yapıldığı üzerine kurulu bir düşünce sistemidir (Bozkurt, 2021:103). Bu doğrultuda İslam dinini kendi ideolojisi çerçevesinde yorumlayan ve radikal bir terör örgütü olan DEAŞ'ın yapısal özelliklerini ve hareket tarzını anlamlandırma ve mücadele etme açısından ideolojik temellerini oluşturan kavramların incelenmesi gerekmektedir.

1.2.1. Hâricîlik

Ortaya çıktığı dönemdeki siyasi tartışmalar ve bunların devamı niteliğinde olan dini tartışmalarla birlikte üzerinde çokça konuşulan hâricîlik, hem ilk itikadî-siyasi mezhep olma sürecindeki fikri durumuyla hem de İslam coğrafyasında kurumsallaşmış sistematiği ile karşımıza çıkmaktadır. Hâricîlik, Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan tartışmalara ve din anlayışına dayalı kurumsallaşmaları anlayabilmek bakımından üzerinde özenle durulması gereken bir mezheptir. Hâricîliğin iyi anlaşılması günümüzde önemli bir sorun olarak görülen ve

DEAŞ terör örgütünün de çokça kullandığı tekfir mekanizması dâhil olmak üzere pek çok sorunun hem köklerini ve geçmişteki örneklerini hem de mezhep gibi beşerî oluşumların dinin yerine ikame edilmesinin doğurduğu tahribat ve tahrifatı daha iyi anlama imkânı sağlayacaktır.

Hâricîlik her şeyden önce Müslümanlar arasında siyasi ve sosyo-kültürel sorunlardan beslenerek ortaya çıkan, tepkisel nitelik taşıyan ve siyasi yönü ağır basan bir harekettir. Daha sonraki gelişmeler, süreç içinde bazı itikadi farklılaşmaları beraberinde getirmiş ve hâricî zihniyet kurumsallaşma imkânına kavuşmuştur (Bulut, 2019:41). Hâricî, *çıkılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek* anlamındaki *hurûc* kökünden *ayrılan, isyan eden* manasında bir sıfat olan *hâric* kelimesine nispet ekinin ilâve edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup topluluk ismi için *hâricîyye* ve *havâric* kullanılır (Fığlalı, 1997:175-178). Hâricîler'in doğuşu, hemen hemen bütün tarihçiler tarafından Sıffın Savaşı'nda hakem meselesinin ortaya çıkışına bağlanmıştır. Bu bağlamda Hâricîliğin iyi anlaşılması Hz. Ali ve Muaviye orduları arasında gerçekleşen Sıffın Savaşı'nın (37/657-8) doğru analiz edilmesiyle mümkündür. Söz konusu savaş sırasında Muaviye ordusunun savaşı kaybetme noktasına gelmesi ile taktiksel olarak Kur'an sayfalarını mızraklarının uçlarına takarak, *biz Kur'an'a karşı savaşamayız* stratejisiyle Hz. Ali'yi ve dolayısıyla Hz. Ali taraftarlarını savaşı bırakmaya zorlamış, çatışma çözümünün hakemlere havale edilmesi üzerine Hz. Ali'nin suçlanarak O'ndan ayrılan ve Hâricî (çoğulu Havaric) ismiyle anılan İslam tarihindeki ilk siyasi dini ideolojik ayrılıkçılık örneği olarak ortaya çıkan bir oluşumdur. (Onat ve Sönmez, 2013:64).

Sıffın Savaşı'nda Hz. Ali'nin (r.a) Muaviye ordusuna karşı galip geleceği esnada Amr b. As'ın (r.a) zekice planladığı *Kur'an-ı Kerim aramızda hakem olsun* önerisi Hz. Ali (r.a) ordusunun buna rıza göstermesine ve savaştan düşmesine sebep olmuştur. Hz. Ali'nin (r.a) bunun bir taktik ve oyun olduğunu anlamasına rağmen başta kendi ordusuna mensup Eş'as b. Kays olmak üzere bir grup, ısrarla taraflar arasında hakemler tayin edilip çözüme gidilmesi üzerinde durmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a) tarafından Ebu Musa el-Eş'ari (r.a) ve Muaviye tarafından ise Amr b. As (r.a) hakem olarak seçilmişlerdir. Hakemlerin yaptıkları antlaşma metnini Eş'as b. Kays'ın askerlerin yanında yüksek sesle okumaya başlaması ile askerler arasından bir grup, *La hükme illa lillah-Hüküm ancak Allah'a aittir* diyerek hükme muhalefet etmiştir. Muhalefet eden bu grup, savaş esnasında sorunun çözümü için hakeme başvurulmasında ısrar etmelerine rağmen, sonraki süreçte Hz. Ali'nin (r.a) hakem olayında yanlış karar verdiğini, hükmün sadece Allah'a ait olduğunu ve tövbe etmesi gerektiğini aksi takdirde kendisine karşı savaşacakları ithamında bulunmuşlardır. Bu ayrılıkçı grup Halife Hz. Ali'yi ikna etme konusunda başarılı olamayınca Hz. Ali'nin saflarından ayrılıp Harûrâ mıntkasına çekilmiş ve böylelikle ilk hâricî hareketi ortaya çıkmıştır (Çağatay ve Çubukçu, 1985:19).

Hâricîlerin sistematik bir şekilde tarih sahnesine çıkışı olarak nitelendirebileceğimiz bu olayın incelenmesi, hâricîliğin sosyolojik, düşünsel, sosyal ve siyasi olarak gösterdiğini davranış kalıplarını anlamamıza yardım edecektir. Hâricîler çoğunlukla çölde bedevi bir hayat sürerken, İslam dinini kabul ettikten sonra, süreç içerisinde yerleşik hayata geçen çeşitli kabilelerden oluşmaktadır. Çölde kontrolsüz bir hayat yaşayıp sınırsız özgürlük içinde yaşayan hâricîler İslam dinini kabul etmeleri ile birlikte şehir hayatına geçmiş bu da hızlı bir kültür değişimine neden olmuştur. Bu kapsamda Hâricîlerin Müslüman olmaları yüzeysel bir dindarlığı da ortaya çıkmıştır. Genellikle bu durum bedevîlik, yalın hayat, ufuk darlığı, kültür kıtlığı ve nasların zâhirine bağlanma gibi sebeplerle izah edilmektedir. Hâricîlerin Kur'an'ı anlamak için çaba sarf etmemeleri nedeniyle İslam inanç ve itikadına yüzeysel bağlılıkları görülmektedir (Bulut, 2009:46).

Hâricîlerin temel görüşleri ise Sıffın Savaşı'nda hakeme başvurulmasının reddi, hakemlerin ve onlara görüşlerini kabul edenlerin tekfir (kafir ilan etme) edilmesi ve büyük günahları işleyenlerin de tekfir edilmesi sayılabilir. Bu bağlamda şekilcilik hâricî zihniyetinin en belirgin özelliklerindedir. Kur'an'a olan bağlılıkları şekilden öteye geçmemiştir. Dindar olmalarına

rağmen kendileri gibi düşünmeyenleri sorgusuz sualsiz öldürmekten çekinmemişlerdir. Öyle ki kadın ve çocukların öldürülmelerini dahi mübah saymışlardır. Hâricî ideolojinin sertliği, şekilciliği ve sadece kendilerini Müslüman olarak görmeleri hâricî zihniyetin en çok akılda kalan özelliklerindedir (Teber ve Gül, 2017:313).

Hâricîler, kendilerini izledikleri yolda Allah'ın emirlerine daha doğru bir şekilde uyduklarına inanmışlardır. Hatta o derece katı bir tutum takınmışlardır ki Yusuf suresinin Kur'an-ı Kerim'de olmaması gerektiği ve ilahi kitabın bir âşık-maşuk hikâyesini anlatacak kitap olmaktan daha ulvi olduğunu ileri sürecek kadar ileri gitmişlerdir. Hırsızın elinin kesilmesi hadisesi için de diğer bütün mezheplerin aksine hırsızın kolunun omuzdan kesilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Peygamber (s.a.v) döneminde kadınlar hayatın bütün alanlarında erkeklerin yanında yer aldığı halde kendilerini daha iyi Müslüman telakki eden hâricîler, kadınları hayatın bütün alanlarından silmişlerdir (Naimi, 2018:107).

Akîde ve amelden oluşan dinin emirlerini yerine getirmeyen ve yasaklarından kaçınmayan kimseler Hâricîler'e göre kâfir kabul edilir. Hâricîlerce imanla İslam ayrılmaz bir bütün olarak eş anlamda kullanılmış, Ehl-i sünnet'in aksine amellerin ihmal edilmesinden dolayı imandan çıkılacağı görüşü benimsenmiştir. Hâricîler, büyük günah işleyen imandan çıkması ve İslam topluluğunun dışına atılması konusunu doğrudan doğruya *lâ hükme illâ lillâh* ilkesine bağlamaktadırlar. Çünkü onlara göre büyük günah işleyen kişi, bu tutumuyla Allah'ın yasak kıldığı şeyi helâl saydığından mümin değildir ve cehennemde ebedî kalacaktır. Hatta bu anlayışı daha da ileri götürerek Hâricî olmayan herkesi düşman ve kâfir kabul etmiş, buna bağlı olarak kendilerinin dışındaki Müslümanların kadınlarını ve çocuklarını da esir almış veya öldürmüşlerdir (Fığlalı, 1997: 175-178).

Hâricî düşünce ve yapısının ortaya çıktığı dönemin politik, sosyal, ahlaki, dini görüşlerinin günümüze yansıyan aynı dini, ahlaki, politik düşüncesi etrafında şekillenen radikal İslamcıların görüşlerini çözümlememiz bizlere şu noktaları aydınlatmakta yardımcı olmaktadır: *Müslümanların sistematik bir şekilde tekfir edilmesi düşüncesinin tarihi arka planı olan hariciliğin günümüzde radikal grupların kendi dışındakileri tekfir eden/dinsiz ilan eden, onların can ve mallarını helal görüp, çocuklarını ve kadınlarını köleleştiren zihinsel yapının izlerini görmek mümkündür* (Onat ve Sönmez, 2013:64). Hâricîlerin tarihine bakıldığında ekseriyetle gayrimüslimlerden çok Müslümanlarla çatışmış oldukları görülmektedir (Fığlalı, 1997:175-178). Kendisini tek doğru olarak görme fikrinin de etkisiyle birlikten uzak olmaları nedeniyle İslam'ın vurguladığı ümmet olma, barış ve kardeşlik gibi değerlerine hiçbir şekilde itibar etmemişlerdir. Hâricîliğin her ne kadar takva, zühd hayatını vurgulayan bir fıkıh çıkarımı yaptığı söylenece de itikatlarının tarihsel olarak oluşturulan fıkhi literatürün yanında çok sığ ve temelsiz olduğu söylenebilir. Dinin yaşanılan döneme uyumunu sağlayan içtihat kapılarının kapalı olduğu bu düşünce şekli, sadece Kur'an'ın indirildiği lafız üzerinden problemleri çözme eğilimi göstermektedir. Problemi çözme retoriği Kur'an'dan seçilen ayetin bütünü içerisinden seçip çıkarılarak bütün içerisindeki anlamını yitirmesiyle katı ideolojilerinin meşrulaştırıcı bir sloganı haline gelmiştir (Onat ve Sönmez, 2013:64).

1.2.2. Selefilik-Vehhabilik

Selef, kelime anlamı olarak *Bir görevde, bir makamda kendinden önce bulunmuş olan kimse, öncel* anlamına gelmektedir (TDK, 2022a). İslami literatürde ise, Hz. Peygamberin *En hayırlı nesil; benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları izleyenler, daha sonra ise onların ardından gelenlerdir* mealindeki hadiste; *en hayırlı nesiller* oldukları haber verilen, İslam tarihindeki ilk üç kuşağa (Sahabeler, Tabiin ve Tebe-i Tabiin) yani bilinen ismiyle Selef-i Salihin denir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) arkadaşlarının (sahabeler) ve sahabeleri gören neslin (tabiin) ve tabiini görenlerin (Tebe-i Tabiin) davranışlarını ölçü olarak kabul edenlere *Selefi* denmektedir. Selefilik düşüncesi ise; İslam dininin, peygamber, halifeler (özellikle ilk üç halife) ve arkadaşlarının

(sahabe ve tabiin) hayatlarındaki uygulamalara bakılarak yaşanılabileceğini savunur (Özervarlı, 2009:399-402). Yani Selefilere, dini yaşamak için öz kaynağından (Kur'an) ziyade peygamberden sonra oluşturulan ve uygulanan kaynakları referans alırlar. Bu düşünce tarzında *Din ve dinin anlaşılıp pratik hayata geçirilmesi açısından ne varsa bütün bunların Hz. Muhammed (s.a.v) ve selefler tarafından ortaya konulduğu, bunların yorumlanmaması gerektiği ve aksi bir durumun dinde 'bid'at' çıkarmak olacağı* ilkesine dayanmaktadır (Erdem, 2016:56-58).

Dar anlamda, Kur'an ve Peygambere geri dönüş yapmak anlamında kullanılan ve temellerini İslam'ın ilk temsilcilerinin yaşam tarzlarına dayandıran selefilik, öze dönmeyi kabullenmekte ve akıl ve mantık yöntemlerinin İslam'a sonradan dâhil edildiğini, sahabe ve tabiinin bu yöntemleri kullanmadığını ileri sürmekte, bu nedenle düşünce ve aklın kabul ettiği her şeyi reddetmektedir (Kayacan, 2004). Selefi mezhebe mensup düşünürler dolayısıyla kendilerini Selef olarak tanımlayanlar, Selefilik; *İslam dinini sahabe dönemindeki haliyle kabul etmek, ahashap ve tabiinin meşgul olmadığı konuların tartışılmasını ve bunları tartışırken uygulanan yöntemleri bid'at saymak* (Özervarlı, 2009:399-402), ayrıca eski medeniyetlerin kalıntularından ve sonradan ortaya çıkan fırkaların görüşlerinden uzak kalmak şeklinde tarif ederler. Geniş anlamda İslami birikimleri kabul etmeyen bu anlayış, bu çerçevede yapılan yorumları reddederek, akidenin esaslarını sadece Kur'an ve sünnetten hareketle tespit ve tayin etmenin gerekliliğini savunarak, Kur'an ve sünnette yani nass'da Allah'ın sıfatları ve fiilleri ile ilgili hususları, mecazi manasına bakmaksızın, olduğu gibi kabul ederler (Kayacan, 2004).

Selefilik, İslam'ın ilk zamanlardaki *saflığına* ve özüne mutlaka geri dönülmesi gerektiğini, bu doğrultuda eskiye dönüşümü ile değişimi vaat eder. Öze geri dönülürken gerekirse şiddete başvurulacağını da savunmaktadır. Selefilik bu özelliği nedeniyle dışlamaya ve radikalleşmeye yatkın bir yorum olduğu değerlendirmeleri yapılmaktadır. Bu çizgide geçmişten bugüne taşınmasında öncü kabul edilen isimler: Kur'an'da yazılanlar ve sünnet dışında hiçbir yorumu kabul etmeyen, Selefi-Vehhabi düşüncesinin çıkış noktası olarak kabul edilen Hanbel mezhebinin kurucusu Ahmed bin Hanbel (780-855), tekfirci düşünceyi temel alan Selefi düşünce ekolünün lideri Takiyeddün Ahmed İbn Teymiyye (1263-1328) ile Vehhabiliğin fikir babası ve Suudi Krallığı'nın kurucularından olan Muhammed bin Abdulvehhâb'dır (1703-1792) (Abubaker, 2020:102). Vehhabilik olarak adlandırılan ancak özünde selefilik daha radikal bir şekli olan bu anlayışın kurucusu Muhammed bin Abdi'l-Vehhab, selefilik ve Teymiyye'ye ait görüşleri teoriden uygulamaya geçirmiştir. Bu anlayış selefilik siyasallaşması ve Suudi Arabistan devleti nezdinde de bir devlet mezhebi haline gelmesi ve günümüze kadar varlığını sürdürmesini sağlamıştır (Onat ve Sönmez, 2013:47).

Selefi anlayışta, Kur'an ve sünnette yer alan hususların yoruma başvurulmadan ve bu kaynakların metinlerinde geçen kelimelerin lafız anlamları ile olduğu gibi kabul edilmesi esastır. Yine selefi anlayışta akıl ve bilimle ilgili yorumlara şiddetle karşı çıkılmakta ve her türlü modernleşme ile zamanın şartlarına ve koşullarına göre Kur'an ve sünnetin yorumlanması ve bu yorum doğrultusunda fetva verilmesi, dinden uzaklaşmak olarak algılanmaktadır (Erdem, 2016:58-59).

Din işleri yüksek kurulu DEAŞ'ın felsefesine ilişkin hazırladığı bilgilendirme raporunda, mezkûr örgütün ideolojik temellerini oluşturan Selefilik düşüncesini şöyle tanımlamaktadır: Selefilere Kur'an ayetlerinin yorumunu yasaklamıştır. Kur'an anlayışlarında mecazi ve gerçek anlamı bir diğerinden ayırt edemeyen selefilere mecazi ayetleri esas olarak almışlar ve kelimelerin birinci anlamına dayanarak ayetleri açıklamışlardır. Selefilere ayetlerin neden ve nasıl indirildiğini dikkate almamışlar ve aşırılık içeren görüşlerini meşrulaştırmak için kendi amaçlarına uygun dini çıkarımlar yaparak yorumlamışlardır: *Söz gelimi Hz. Peygamber döneminde sıcak savaşlar ortamında indirilen savaş ayetleri, tarihsel bağlamı dikkate alınmadan Kur'an'ın savaş ve barış ortamındaki asli duruşu ve esas gayesi göz ardı edilerek yorumlanmış ve indi yorumlarla ötekileştirilerek tekfir edilen tüm insanlara karşı kullanılmaya başlanmıştır* (D.İ.B, 2015:21).

1.2.3. Cihadî Selefilik

Günümüzde selefilik denilince genelde Orta Doğu kökenli El-Kaide ve DEAŞ terör örgütleri akla gelmektedir. Ancak selefî düşüncenin tek bir çeşidi söz konusu olmadığı gibi selefilik literatürde tedrici düşüncenin gereği olarak üçlü bir sınıflandırma (ilmi selefilik, siyasi selefilik, cihadî selefilik) ile açıklanmaktadır. İlk aşama olarak ilmi selefilik olarak nitelendirilen düşünce tarzında Kur'an ve sünnet davet yoluyla benimsetilmeye çalışılmakta, siyasi selefilikte siyasi partiler, dernekler ve vakıflar yoluyla selefî düşünce öncelikle benimsetilmeye çalışılmakta, cihadî selefilik anlayışında ise ideolojik düşünce tarzı silahlı mücadele yöntemiyle toplumlara benimsetilme yoluna gidilmektedir. Bu anlayış ile hareket eden ve silahlı mücadele yöntemini savunan terör örgütlerin başında da kuşkusuz DEAŞ gelmektedir (Bozkurt, 2021:112). Cihatçı selefîye veya cihadî selefî olarak adlandırılan selefler iman, fıkıh ve usul olarak ilmi selefler ve siyasi seleflerle aynı düşünceye sahip olmalarına rağmen; siyaset, tekfir ve cihat konusunda fikir ayrılığı yaşamaktadırlar. Cihadî Selefilere örnek olarak Afganistan ve Pakistan da Taliban hareketi, Nijerya'da Boko haram, Irak ve Suriye'de DEAŞ verilebilir (Büyükkara, 2004:117).

1930 yılları ile birlikte Suud ailesinin tüm gücünü Suudi Arabistan ülkesinin daha modern hale gelmesi ve kalkınması için harcaması, bu doğrultuda diğer mezhep ve dinlere mensup ülkelerle iş birliğine gitmesi, vehhabi düşünceye sahip alimlerin tepkisine neden olmuştur. Bu kapsamda bazı vehhabi alimler gerçekleştirilen bu yenilikler ile birlikte İslami ideolojisinin ve vehhabiliğin temel prensiplerinin dışına çıktığını, cihadın unutulduğunu savunarak silahlı cihadı tekrar gündeme getirerek Cihadî Selefilik düşüncesinin temelini atmışlardır (Altun, 2015:88-89). Cihadî selefilik, vehhabiliğin cihadî problemlerde pasif olmasından dolayı bu duruma tepki olarak ortaya çıkmış ve ilk belirtileri 1970'li yıllarda Suudi Arabistan'da yaşayan Cüheyman El-Uteybinin cemaatinde görülmüştür. Cüheyman ve cemaatinin 1979 yılında, 1744 tarihli din-siyaset ittifakının ruhuna aykırı davrandığı için mevcut yönetime bir tepki olarak yaptığı Kâbe baskını bunun bir örneğidir. Bu tarihten itibaren *şuyuhu'ssahve* (uyanış âlimleri) adı altında mevcut yönetime muhalif birçok âlim ortaya çıkmıştır Cüheyman El-Uteybinin başını çektiği ve kendileri ihvan olarak tanıtan bu grup 1979 yılında gerçekleştirdiği Kâbe baskını içerisinde mesih inancı unsurlar barındıran selefî vehhabi fikri alt yapısıyla desteklenen ilk eylem olarak İslam dünyasını sarsmıştır. Eylem şekli ve Cüheyman El Uteybinin taleplerine bakıldığında selefî bir çerçeve çizdiği anlaşılmaktadır. Modern cihadî hareketleri etkileyen bu talepler aslında DEAŞ ve El Kaide gibi terör örgütlerinin ideolojik temellerini oluşturmaktadır (Altun, 2015:88-89).

Selefler ile cihadî selefler arasında ayırım yapmak çok karmaşık bir durumdur. İki grup arasında kategorik bir ayırmda eylemsel boyut önem kazanmaktadır. DEAŞ'ın düşünce dünyasının anlaşılması için selefler ile cihadî selefler arasında ayırımın açıklanması gerekmektedir. Selefler eylemden önce inançlara odaklanarak inancın saflığını önemserken; Cihadî selefler için ise eylemsel boyut ön plandadır. Selefler saç, sakal, bıyık, peçe gibi dinin biçimsel boyutlarına karşılık gelen konular ile dindeki bidatleri ortadan kaldırmayı ana hedef olarak belirlemişken, cihadî selefler bunlara ek olarak şahadet, cihat, devlet gibi mücadele unsurlarına özel önem vermektedirler. Selefler gayrimeşru bir lider tarafından yönetildiğinde sıcak cihada mesafeli durarak, İslam âleminin selef akidesi üzerinde buluşturmaya çalışmakta iken cihadî selefler ise yeterli delil olmadan bile yöneticileri ve âlimleri küfürle suçlayarak, halkı Müslüman olan ülkeleri çatışma alanına dönüştürmüşlerdir. Selefler Filistin, Keşmir ve Çeçenistan cephesinde savaşmayı meşru liderin izni olmadığı gerekçesiyle reddederken, cihadî selefler bu bölgelerde cihadın dışlanamaz olduğuna inanmaktadırlar (Taştekin, 2016:40; Abubaker, 2020:107).

2. DEAŞ'ın Örgütsel Üyelik Stratejileri

Terör örgütlerinin eleman kazanma yöntemleri; literatürde açıklandığı dikey şekliyle aşağıdan yukarıya (Bottom-Up) ve yukarıdan aşağıya (Top-Down) eleman kazanma yöntemi

olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Aşağıdan yukarıya eleman kazanma yönteminde, örgütlerin herhangi bir çabası söz konusu olmadan, kişilerin kendi istek ve arayışları neticesinde terör örgütlerine katılımları söz konusudur. Bu durumdaki bireyler çeşitli faktörlerden etkilenip radikalleşmekte, radikal düşüncelerinin pekişip eyleme geçme aşamasında ise terör örgütlerine katılma maksatlı arayışlara girmektedirler. Örneğin çeşitli faktörlerden dolayı yaşadığı topluma yabancılaşmış ve farklı gerekçelerle radikalleşmiş bireylerin, DEAŞ'ın Irak ve Suriye'de kazanımlar elde etmesiyle bu örgüte katılmalarına uygun sosyal ve ekonomik bir ortam bulma durumlarıdır. Eğer Irak ve Suriye ülkelerinde iç karışıklıklar sonucu oluşan kaos ve savaş ortamı olmasaydı ve DEAŞ kurulmamış ve bugünkü kazanımlarını (hakimiyet altına aldığı topraklar) elde etmemiş olsaydı, DEAŞ'a katılan kişilerin pek çoğu normal hayatlarına devam edecekler ve mezkûr terör örgütüne muhtemelen katılmayacaklardı.

Yukarıdan aşağıya (top-down) eleman kazanma yönteminde ise terör örgütleri, eleman kazanmak için aktif bir şekilde çaba sarf etmekte; propaganda yapmakta, sosyal metotlar kullanmakta, yasal ve yasadışı faaliyetler kanalıyla bünyelerine yeni eleman katmaya çalışmaktadırlar. Bu yöntemde iki önemli aşama bulunmaktadır. Birinci aşamada terör örgütleri; aile, arkadaşlık, hemşehrilik, sosyal, dini ve kültürel faaliyetler gibi sosyal metotlar kanalıyla bireylerle iletişime geçmektedirler. Bu aşamada örgüte kazandırılacak adaylar belirlenirken örgüt mensuplarınınca dikkat edilen belli kıstaslar bulunmaktadır. Adayın aile yapısı, zafiyetleri, arkadaş çevresi, ekonomik durumu gibi konular hakkında çalışmalar yapılarak, örgüte kazandırılabilirdiği düşünülen kişilere temas edilmektedir. Potansiyel adayları tespit eden örgütler; bu adaylarla temas etmek için sosyal etkinlikler, maddi destek, sosyal sorunlarını çözmek, kalacak yer temini gibi tekliflerle adayın karşısına çıkmaktadırlar. Bu karşılıksız iyilikler ve yardımlar sonucu kişiler minnet altında bırakılmakta ve gelecekte kendisine yapılacak örgüt üyeliği teklifinin kabulü için alt yapı hazırlanmaktadır.

İkinci aşamada terör örgütleri, temas ettikleri ve potansiyel militan olarak belirledikleri kişilere, grup dinamiği ve güdüleme faaliyetleri içeren psikolojik metotlar kullanmaktadırlar. Endoktrinasyon süreci olarak tanımlanabilecek bu süreçte, bireyin zihni psikolojik metotlarla sıfırlanmakta ve örgüt ideolojisi ile yeniden doldurulmakta/yüklenmektedir. Bu aşama ile bireyin iyi kötü tanımlaması, olaylara bakış açısı, algı dünyası ve ölümden sonraki yaşama dair perspektifi, örgütün değer yargıları ve ideolojik tanımlamalarına göre gerçekleşmektedir. Bu süreç ile birlikte birey, aile ile birlikte yakın çevresinden uzaklaştırılmakta ve sosyal bağlarından koparılmaktadır. Hoffer bu duruma *terör hareketleri gibi aldatıcı kitle hareketlerinin taraftar toplayabilmeleri için mevcut grup bağlarını yıkmaları gerektiği* (Hoffer, 2007:46) ifadesi ile dikkat çeker.

Terör örgütlerinin eleman kazanmak amacıyla aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağıya yöntemlerinden hangisini kullandığına dair genel bir hükme varmak için yeterli düzeyde veri bulunmamaktadır. Ancak literatürde DEAŞ'ın bu iki yöntemle eleman kazandığına dair çok sayıda done bulunmaktadır.

2.1. Anlatılar ve İdeolojik Motivasyon

Radikalleşme ve terör örgütlerine katılma süreçlerinde örgütlerin hedef kitlelere sundukları anlatılar ve uyguladıkları yöntemler önemli yer tutmaktadır. İslam'da tebliğ kavramı davet anlamıyla kullanılmakta, DEAŞ da söz konusu kavramı suiistimal ederek örgütsel anlatılarında sıkça propaganda malzemesi yapmakta ve anlatılarını bu kavram üzerine inşa etmektedir. Bu doğrultuda İslam dinini kendi ideolojisi doğrultusunda yorumlayıp özünden farklı bir çizgiye taşıyan DEAŞ, eylemlerine haklılık gerekçesi oluşturma maksatlı köklü İslami kültürel değerleri anlatılarında ön plana çıkarmaktadır. Bu şekilde ideolojik ve siyasi iletilerine yakın evrensel bir Müslüman kimliği oluşturarak kendi terör faaliyetlerine desteği artırmaya çalışmaktadır (Yayla, 2020:51).

Esasen yabancı teröristlerin radikalleşme süreç ve dönüşümleri, sosyal medya, dernek, cami, mescit veya hücre evlerinden başlatılacak olursa tebliğ dolayısıyla anlatı kavramının önemi daha çok ortaya çıkmış olur. Çünkü toplumdan izole olan bu alanlar, dayanışma ve güven duygusunun güçlenmesine ve pekişmesine yardımcı olmaktadır. Motivasyon odaklı anlatıların radikalleşmeye ve dolayısıyla terör örgütüne katılmaya yönelik etkisi genel bir gözlem olarak ifade edilebilir ki, kişisel ve sosyal gerçeklikler ile anlatılar örtüşüyorsa, bu anlatılar vasıtasıyla radikalleşme ve en nihayetinde terör örgütüne katılma gerçekleşebilmektedir. DEAŞ'ın motivasyon odaklı anlatılarının tüm dünyada ve özellikle de Avrupa'da yaşayan Müslüman gençler arasında karşılık bulması da Avrupa'da söz konusu anlatılara muhatap olanlar bakımından kişisel ve sosyal faktörlerin örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde Avrupa ülkelerinde yerleşik Müslüman bireyler, yaşadıkları ülkelerde artan yabancı korkusu ve islamofobi, yabancılaşma ve kültürel bozulma, sosyo-ekonomik dışlanma ve siyasal haklarından mahrum edilme durumları ile karşı karşıyadır. Bu durumu fırsata çeviren DEAŞ Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanlara, Müslümanların küresel bir tehdit altında olduklarını, DEAŞ'ın, *yok olma* tehlikesiyle karşı karşıya bulunan İslam dünyasını koruyabilecek *yegâne kuvvet* olduğunu, DEAŞ'a katılınca inananlar arasına katılacaklarını ve dolayısıyla mutlu olacaklarını, DEAŞ için ölürlerse ebedi mutluluğa ereceklerini temel motivasyon anlatısı olarak kullanmaktadır. Böylece DEAŞ, küresel din kardeşliği vurgusu temelinde bir kimlik sağlamakta ve bu kimlik sayesinde bireydeki köksüzlük hissini onararak yerine ait olma duygusunu yerleştirmektedir. Bu bağlamda Avrupa'da yaşayan kimi Müslümanlar DEAŞ'ın teklif ettiği yalancı dini kimlikler ile teselli bulup söz konusu örgüte katılmaktadırlar (Çakır ve diğerleri, 2017:13). DEAŞ bilgisayar oyunu oynayan, Hollywood filmleri izleyen, sosyal medya araçlarını kullanan ve küresel popüler kültürün imgelerine aşına olan herkese izlenebilir bir anlatı ve kurgu geliştirmiştir. Bu sayede de küresel çapta geniş bir kitleye mesajını ulaştırmıştır. Bu da DEAŞ'a küresel çapta katılımların olmasında etki eden temel faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Salihi ve Göksun, 2018:11).

Bireyin farklı sebeplerden kaynaklı radikalleşme sürecine girmesi ve bu anlamda sosyal bağlarından kopararak çatışma bölgelerine hareket etmesiyle başlayan terörist olma macerası, motivasyon artırıcı belirli anlatılar çerçevesinde pekiştirilerek gerçekleştirilmektedir. Psikoloji ile insan davranışları arasındaki ilişkiye dikkat edecek olursak, yapılan her davranışın motive edici bir zihinsel arka planı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Burada yabancı terörist olarak Irak ve Suriye'de varlık gösteren militanların gerek öz disiplinini sağlama gerekse kutsal hedeflere ulaşma maksatlı birtakım söylemlerle kendilerini çatışma psikolojisine hazır hale getirdikleri görülmektedir. DEAŞ'ın örgütsel üyelik süreçlerinde motive edici kavramlardan en belirgin ve dikkat çekici olanları ise; Cihat, Şehitlik, Hicret, Muvahhidlik (Mücahitlik) ve Tebliğdir.

2.2. Kutsal Savaş (Cihat) Arzusu

İslam dininin yeryüzüne indirilmesi ve yayılmasıyla birlikte, gerek İslam ülkelerindeki haksız ve adaletsiz siyasi uygulamalara karşı gerekse Batı ülkelerinin İslam ülkelerine yönelik sömürgeci politikalarına karşı oluşturulan meşru savunma gerekçelerine bir dayanak oluşturulmak istenildiğinde genellikle *cihat* kavramına başvurulmuş, böylece bu kavram yerli yersiz kullanılmış ve kullanılmaya da hâlâ devam edilmektedir (Dede, 2018:65). Cihat, ilk dönem Müslümanların anladıkları ve yaşamlarındaki tatbikinden farklı olarak, günümüz dünyasında Müslüman kimliği altında ortaya koyulan her tür silahlı eylemin genel adı olarak kullanılmakta ya da kendisini Müslüman olarak lanse eden her tür örgüte ait terörizm, cihat kavramı ile varlığını meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Arpacı, 2017:264). Arapça'da *güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak* manasındaki cehd kökünden türeyen cihat, İslamî öğretide *iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek* şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında *fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır* (Özel, 1993:527).

Din-referanslı veya din motifli terör örgütlerinde dinî terimlere farklı anlamlar yüklenerek ideolojik amaçlara hizmet edecek şekilde kullanılması çok sık rastlanılan bir durumdur (Yaşa, 2021:813). Örgütsel üyelik sürecinde; cihat, şeriat, şehitlik vb. kavramların çeşitli örgüt, cemaat veya gruplar eliyle yanlış yorumlanması, bu yanlış yorumların dini bilgisi az ve eğitimsiz olan kitleler üzerinde algıların yönlendirilmesi ile, terör örgütleri hem insanları kullanmakta hem de din tahripçiliği yapmaktadırlar (Çelik, 2015:110). Bu doğrultuda cihadın nasıl yapılacağı, önemi ve şehadetle olan ilişkisi genellikle terör örgütleri tarafından manipüle edilebilmekte ve ideolojileri çerçevesinde yanlış yorumlanabilmektedir (Yaşa, 2021:814). Bu bağlamda DEAŞ'ın cihat kavramını temel bağlamından nasıl ayırıtırdığı kendi propaganda araçlarından olan *Konstantiniyye* dergisinde şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

çirkin yeryüzünden kazanması ve tevhidin dünyaya hâkim kılınması davetle olmamıştır ve olmayacaktır. Davet, cihadı devlet kurulana kadardır. Daha sonra savaşla yerler fethedilir, daha sonra halka davet yapılır. Tevhidin yayılması asıl itibariyle savaşlarla olmuştur. Bugün İslam Devleti'ne hicret etmeyip küfür diyarlarında oturup kendilerine davetçi diyenler, öncelikle Resulullah ve Sahabesinin sünnetini terk ettiklerini ve kıtal cihadından geri durdukları için bu anlamda hem bidatçi hem de günahkâr olduklarını bilmeleri gerekir (Konstantiniyye, 30).

Dahası örgüte katılım sağlamak için kapalı bir davet sunulmaktadır: O halde yapılması gereken, cihat etmek isteyen kişinin *İslam Devleti'nin* (DEAŞ'ın) emrine girerek verilen vazifeyi yerine getirmesidir. Eğer kendisine örgüte yeni katılanları eğitmek için davet cihadı vazifesi verilirse, kıtal cihadını terk ettiği için sorumlu olmaz, aksine her iki cihadı da yerine getirmiş olur (Konstantiniyye, 28).

Bu açıklamalardan örgütün cihat retorici ile kavramın içini boşaltarak sadece kâfirlere karşı fiilî savaş kapsamına indirgediği ve cihat yükümlülüğünü yerine getirmenin tek yolunu DEAŞ'ın emrine girerek; eylemlere aktif bir şekilde katılmak olarak gördüğü görölmektedir (D.İ.B, 2016:27). İslam'ın temel naslarını ve prensiplerini zaten anlamaktan uzak olan yabancı teröristler ve terörist olmaya aday olanlar bu tür söylemlerle örgüte katılım ve çatışma motivasyonlarını yoğunlaştırmaktadırlar.

DEAŞ tarafından eğitilmiş ve Pakistan'da tutuklu bulunan bir örgüt elemanı ile yapılan röportajda, cihadın içinde yer almayan çocuklar da dâhil olmak üzere hiç kimsenin masum olmadığını, İslam devleti için cihadın bir emir olduğunu söylemektedir. Örgüt elemanının 'Evli misiniz?' sorusuna verdiği: *Cennette kendisini bekleyen yetmiş bakire varken neden bir tanesi ile yetineyim ki?* şeklindeki cevabı ise cihat kavramı ile ne şekilde güdülendiğini açıkça gözler önüne serilmektedir (Çelik, 2015:113).

Selefi-Cihadî gruplar geleneksel İslam anlayışından farklı olarak, meşruiyet ve motivasyon kaynağı olarak cihat fikrini ve aktif mücadeleyi her zaman ön planda tutmuş, hedefe ulaşmada şiddetin araç olarak kullanılmasını meşru görmüşlerdir (İstanbulu, 2017:80). Başka bir DEAŞ mensubu militanın benzer açıklamaları cihat kavramının terörist olma sürecindeki motivasyonunu/etkisini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir: *Filistin'e gitmek istedim. Bütün yakın çevrem cihat hakkında konuşurdu. El Kaide cihadıyla ilgili daha çok bilgiye ulaştım. Her şey yasal görünüyordu. Uzun zaman önce bir gruba katılmak istedim, ama istediğimi bulamadım. Sonra Allah, Suriye iç savaşı biçiminde bize bir rahmet gönderdi* (Yayla, 2020:46). Bu itiraflardan rahatlıkla şu sonucu çıkarabiliriz: Suriye'de meydana gelen iç savaş döneminde sayıları binleri bulan DEAŞ mensubu yabancı teröristin, mezkûr örgüte katılmasının temelinde hiç şüphesiz DEAŞ'ın cihat kavramını kendi ideolojisi doğrultusunda yorumlamak suretiyle propaganda aracı olarak kullanması yatmaktadır.

2.3. Ölüm (Şehit Olma) Motivasyonu

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde şehitlik kavramı *kutsal bir ülkü veya inanç uğruna ölen kimse* şeklinde tanımlanmaktadır. (TDK, 2022b). Arapça'daki tanımı ise; Allah(c.c.)'a ya da kutsal inancına tanıklık etmek adına can veren kimsedir (İstanbullu, 2017:91). Bir başka tanımda da *hazır bulunmak, tanıklık etmek, haber vermek, idrak etmek, huzurda olmak, muttali olmak ve bilmek* şeklinde sınırları çizilen şehitlik kavramı, bir Müslümanın, Allah (c.c.) yolunda hayatını feda etmesi olarak ifade edilmektedir (İstanbullu, 2017:91). İslam dininde Allah'ın yolunda yapılan savaşlarda öldürülenlerin (şehitlerin) dünya hayatları karşılığında cennet yaşamını alacak olmasının önemi çok büyüktür (Dede, 2018:73). *Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, şunu bilin ki, Allah'ın mağfireti ve rahmeti ve lütufta, onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır. (Al-i İmran, 157), Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz (Bakara,154)* ayetleriyle şehitliğin önemi ortaya konulmaktadır.

Kur'an-ı Kerimde geçen ayetlerden anlaşılacağı üzere İslam dininde şehit olmak kutsal bir değerdir. Fakat bu kavram da DEAŞ tarafından suiistimal edilerek özellikle yabancı teröristlerin motivasyonunda ve taraftar temininde çok önemli bir argüman olarak kullanılmaktadır. DEAŞ terör örgütünde karşılaşılan ve ilgi çeken en önemli durum öncesinde hiçbir dini yaşantısı ve kaygısı olmayan veya olmamış görülen kişilerin kısa süre içerisinde ateşli birer radikal haline gelerek mezkûr örgüte katılmaları durumudur. Dini emirlerden uzak ve ibadetlerden kopuk, günahkâr fakat bunların farkında olan kişiler özellikle özel yaşamlarında veya sosyal hayatlarında gerçekleşen bir bozulmanın ardından arayışa girmekte ve günahlarının kefareti aramaya başlamaktadırlar. Bu durumda olan kişiler arınma diskuru gereğince var olan günahlarını en hızlı şekilde telafi etmeye çalışmaktadırlar. Bu kişiler için genellikle anlatılarla güçlendirilmiş motivasyon sonucu şehit olup cennete kolay yoldan gitmek bir çözüm yolu olarak görülmektedir.

Bu bağlamda DEAŞ'ın propaganda süreçlerinde şehitlik kavramı çok önemli bir yer tutmakla birlikte şehitlik bir propaganda malzemesi olarak kullanılmakta ve özellikle yabancı teröristleri radikalleştirirken sosyal medya üzerinden sık sık çatışma bölgelerinde ölmüş militanlarının güler vaziyetteki fotoğraflarını paylaşarak radikalleştirildiği ve militanize edildiği bilinen bir gerçektir. DEAŞ'a katılan ve yakalanan militanların ifadelerinde *şehitlik* kavramının önemli bir yer teşkil ettiği ve bu kavram üzerinden nasıl motive olduklarına örnek olarak yabancı terörist savaşçı DEAŞ'a katılma nedenini şu sözlerle açıklamıştır:

Ben cihattan önce şehadet fikrini seviyorum. Birleşik Krallıktaki hayatımı terk etmeye hazır değildim fakat hesap günü (ahiret hayatı) geldiğinde sorumlu olmamak için bu uğurda mücadele etmeye karar verdim. Sıradan şeyler olan; üniversite, para kazanma, çalışma gibi bir hayattansa kutsal bir amaç için yaşamayı ve cennete gitmeyi tercih ederim (Yayla, 2020:40).

DEAŞ'a katılan başka bir yabancı terörist savaşçı ise katılma nedenini şöyle açıklamaktadır:

Buraya geleli de takriben 3 buçuk sene oldu. Beni en çok motive eden konu şehitlik. Şehadetin, şehitliğin faziletleri ve dereceleri beni cihada âşık etti diyebilirim. Şehit olmak arzusu insanı bu yola iten en büyük sebeplerden biri (Yaşa, 2019:91).

Görüldüğü gibi şehit olma motivasyonu kişileri cihat için güdüleyen faktörlerin başında gelmektedir. Bu aynı zamanda DEAŞ tarafından potansiyel militan olarak belirledikleri kişilere cennete açılan bir kapı ve günahlardan arınma diskuru olarak da anlatılmaktadır. Cihatçı kültürün içinde konumlanmak mücahit, gazi ya da şehit olmak yaşam üstü bir unvanı temsil etmektedir. Örgütlerin faaliyet alanı bölgelerine seyahat eden yabancı teröristlerin bunu, yaşadıkları toplumda prestij sahibi olmak ve değer görme gayesi ile yaptıkları söylenebilir. Özellikle DEAŞ'ın siyasi ve ideolojik durumunu bilmeden, sadece şehit olmak amacıyla çatışma bölgelerine giderek DEAŞ'a katılan yabancı teröristlerin varlığında çok önemli yer tutmaktadır.

2.4. Ekonomik Kazanç Motivasyonu

DEAŞ ve benzeri din referanslı örgütlerin sayısının son yıllarda hızla artmasının ve Müslüman gençlerin bu tür şiddet eğilimli örgütlerin tuzağına basit bir şekilde düşmelerinin şüphesiz siyasi, iktisadi ve toplumsal nedenleri de bulunmaktadır. Terörün ve terörizmin nedenleri noktasında çalışmalar yapan pek çok araştırmacı, genel itibariyle ekonomik refah seviyesinin düşük olması, ekonomik kazançtaki dengesizlik ve adaletsizlik, yaşanan ülkedeki olumsuz ekonomik durum ve yoksulluk, terörün ortaya çıkmasında ve terör örgütlerine katılma motivasyonunun ekonomik nedenleri arasında gösterilmektedir. Torun *Ekonomik anlamda geri kalmış toplumların, gelişmiş toplumlara kıyasla, daha çok terörle karşılaştığını* belirtmektedir (Torun, 2003:157-158), DEAŞ'a küresel ölçekte katılma motivasyonunu birkaç unsura dayandıran Eroğlu'na göre *Bunların ilki maddi kazanç hevesi, yani bir çekim faktörüdür*. Ayrıca Eroğlu, özellikle 20 yaşından küçük kişilerin DEAŞ tarafından sözde İslam Devleti'nin bulunduğu topraklara ziyaret ettirildiği, burada şartların çok iyi olduğunun gösterilmeye çalışıldığına dikkat çekmektedir (Eroğlu, 2018:29-35). Caşın da terör örgütleri ile ilgili olarak; *örgütsel bir grup bilinci oluşturarak üyelerini bu grubun vazgeçilmez bir parçası haline getirdiğini, sıcak diyalog kurmak suretiyle de ekonomik sıkıntı yaşayanlara maddi destek sağlanması, devlet kurulmasıyla meslek sahibi olacaklarının vaadedilmesi gibi araçlarla örgütsel bilinç oluşturulduğunu, sonrasında ise örgüt mensuplarının kesin inanç adamı haline getirildiğine* (Caşın, 2021:377) dikkat çekmektedir.

DEAŞ'ın propaganda amaçlı yayın yapan araçlarından *Konstantiniyye* dergisinin altıncı sayısında Allah'ın, mümin mücahitleri elde ettikleri ganimetlerden kazanmaya teşvik ettiğini, çünkü kazanılan ganimetlerin helallerin en helali olduğunu, İslam dini ile birlikte kurulmuş İslam Devletleri'nde hazinelerin büyük kısmını feyler ve ganimetlerin oluşturduğunu belirtmektedir (Konstantiniyye, 6:48). Bu bağlamda DEAŞ; *Artık ganimet olarak elde ettiklerinizden temiz ve helal olarak yiyin ve Allah'tan sakının-korkun. Şüphesiz Allah esirgeyendir, bağışlayandır*" (Enfal, 69), *Allah, alacağımız daha birçok ganimetleri size vadetti...* (Fetih, 20), *"Ve sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve daha ayak basmadığınız bir yere mirasçı kıldı. Allah, her şeye güç yetirendir* (Ahzap, 27) ayetleriyle kendi propagandasını desteklemeye ve potansiyel militan olarak belirledikleri kişileri maddi motivasyon ile güdülemeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda DEAŞ'ın yalnızca manevi odaklı olmayıp, ekonomik vaatlerle eleman devşirme anlayışına sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Uyuşturucu bağımlısı iken DEAŞ'a katılan C.A, DEAŞ'ın maddi motivasyonlu cazibesini şöyle anlatmaktadır; *DEAŞ kurban keser, yemek dağıtır, evini kurar, kadına verilecek 1,500 dolar Mehir parasını öder. Cebinden harcamazsın* (Erdem, 2016:271). Yine Irak'ta yargılanan 30 yaşındaki DEAŞ mensubu yabancı terörist evine gıda malzemesi ve yiyecek götüremediğini ve DEAŞ'ın kendisine 5000 Dinar ödemeyi teklif ettiği için (Yayla, 2020:48) DEAŞ'a katıldığını söylemiştir. DEAŞ'ın sunduğu ekonomik gerekçelerle motive olan ve örgüte katıldığını söyleyen bir başka yabancı DEAŞ mensubu Osman Muhammed'in açıklamaları oldukça dikkat çekicidir: *Buraya yardım amaçlı geldim, yaralıları tedavi ettiğim için karşılığında bana 500 dolar veriyorlardı. Buraya gelenlerin farklı nedenleri vardı. Bazıları para için, bazıları ise savaş ve başka nedenlerle örgüte katıldığını söylüyordu* (Yayla, 2020:49). Belçika'da yaşayan ve rehberlik yapan Hassan Rahali, *Belçika da yaşayan Müslümanların arada kaldıklarını, Belçika'ya ait hissetmediklerini, DEAŞ'ın Belçika'da yaşayan ve hiçbir işe yaramadığını düşünen gençlere umut aşıladığını, maaş, rütbe ve saygı vaatlerinde bulunduğunu, yaşamak ve çatışmak için bir neden verdiğini belirterek* (Atmaca, 2021:246) DEAŞ'ın ekonomik vaatlerle militan devşirdiğini gözler önüne sermektedir. Yine Türkiye'den DEAŞ'a katılım sağlayan örgüt militanının telefon görüşmelerinde DEAŞ'ın maddi motivasyon ile bireyleri nasıl devşirdiği noktasında fikir vermektedir. *Rakkadayım üç ayımı doldurdum, iki buçuk ay sonra Türkiye'ye geri döneceğim, öncekinden 900 dolar geldi, bundan da 700 dolar gelecek, kazandığım savaş ganimetleriyle Türkiye'ye dönüp araba alacağım* (Eroğlu, 2018:31). Ekonomik vaatlerle DEAŞ'a katılıp da

umduğunu bulamamış yabancı terörist savaşçılar da bulunmaktadır. Bu duruma örnek teşkil olabilecek terörist savaşçının söylemleri gösterilebilir: *DEAŞ'ın söylediklerinin/vaatlerinin gerçek olup olmadığını görmek için Suriye'ye gittim. Ama doğru olmadığını gördüm. DEAŞ vaat ettiklerini vermiyor. Ev yok, maaş yok, mobilya yok, iş bile yok. Bu yüzden DEAŞ'dan ayrılmaya karar verdim* (Yayla, 2020:49) şeklindedir. Tüm bu açıklamalar DEAŞ'ın içinde bulunduğu sosyal ortamda arzuladığı ekonomik refah seviyesini yakalayamamış kişileri nasıl maddi motivasyonlarla radikalize edip metalaştırdığı ve kendi bünyesine kattığı noktasında fikir vermektedir.

Bilimsel çalışmalarda DEAŞ'ın militan devşirmede ekonomik yönden dezavantajlı kişileri hedef olarak seçtiği anlaşılmaktadır. İşçilik yapan, pazarcı, sanayide çalışan vb. alt gelir grubundaki kişiler DEAŞ tarafından araştırılarak örgüt üyelerince çeşitli ekonomik vaatlerde bulunmak suretiyle militanize edilmektedir (Teltik, 2019:74). DEAŞ'ın amacı bireyleri pahalı telefonlar, lüks arabalar, savaş ganimetleri (kadın, para, ev, vb.) gibi özellikle genç kişilerin ilgilerini çekebilecek şeylerle etkilemek/gözlerini boyamak ve onların yakın çevresinde bulunan aile bireyleri, arkadaşları veya hemşehrilerine kendilerinin propagandasını yaparak bu yönde bir motivasyonla DEAŞ'a katılmalarını sağlamaktır (Eroğlu, 2018:35). Bu minvalde DEAŞ'ın sunduğu ekonomik imkânların cazibesine kapılarak DEAŞ'a katılan çok sayıda militanın olduğu gözlemlenmektedir.

Sonuç

Küresel ölçekte son yarım yüzyılda yaşanan gelişmeler nedeniyle terörizm konusunda en çok incelenen ve konuşulan dini-referanslı (motifli) terörizm biçimi olduğu gözler önünde olan bir gerçektir. Terörle mücadelede çok önemli bir yer tutan dini-referanslı terör ve radikalleşme süreçlerinin nasıl şekillendiği bu çalışma ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Terör saldırılarına maruz kalan günümüz devletleri ve terör sorunuyla profesyonel olarak ilgilenenler, terör eylemlerine başvuranların neler düşünerek bu eylemleri gerçekleştirdiklerini ve nasıl bir düşünce yapısına sahip olduklarını, yani nasıl radikalleştikleri üzerine çalışmalar yapılarak sorunun çözümüne yönelik politikalar geliştirmek zorundadırlar. *İnsanlar nasıl radikalleşirler ve niçin terör örgütüne katılırlar? Gerçekleştirilen terör eylemlerini nasıl kendi vicdanlarında meşrulaştırabilmektedirler? Terör örgütlerine katılmaların önüne geçmek için neler yapılmalıdır?* Bu ve bu tür soruların cevapları, yani farklı ideolojilere sahip terör örgütlerine katılan kişilerin radikalleşme süreçlerini analiz ederek bu yönde bir mücadele stratejisinin belirlenmesi gerekmektedir.

Terör örgütü üyelerinin radikalleşme süreçleri; kişilerin sempati ile başlayan düşünce yapısının bir müddet sonra şiddet ile neticelenmesi ve bu yolda kendi ideolojisine sahip olmayan kişilerin yaşama hakkının olmadığı düşüncesinin hâkim olduğu yani *biz ve diğerleri* perspektifi ile sonuçlanan bir süreçtir. Bu süreçler; örgütsel yapı, ideoloji ve eylemlere bakılmaksızın bütün terör örgütlerinde aynı şekilde olmaktadır. Kişilerin terör örgütlerinin ağlarına düşmelerini engellemek terörle mücadeledeki en önemli kriterdir. Çünkü terör örgütleri, ağlarına yeni eleman katamadıkları müddetçe varlıklarını devam ettiremeyeceklerdir. Bu doğrultuda terörizmle uzun soluklu mücadelede eleman kaynaklarının kurutulması ve bireylerin radikalleşmelerinin önüne geçilerek örgütlerin yeni eleman kazanımlarının engellenmesi, terörizmle silahlı mücadeleden daha fazla önem verilmesi gereken bir husustur.

Bu bilgiler ışığında çalışmamızda küresel bir terör örgütü olarak DEAŞ'ın ideolojik alt yapısı ve örgütsel stratejileri incelenmiştir. Bu örgütün kuruluşu, gelişimi, ideolojisi ve din-referanslı radikalleşme örüntüleri arasındaki ilişki kavramsal ve kuramsal açıdan irdelenerek yine DEAŞ terör örgütünün din temelli radikalleşme süreçleri ile birlikte ideolojik ve örgütsel üyelik stratejileri açıklanmıştır. DEAŞ'ın nasıl eleman kazandığı, bireylerin DEAŞ üyeliğine hangi nedenlerle ve nasıl adım attıkları ve şiddete başvuracak şekilde nasıl radikalleştikleri belgelere

dayalı bir biçimde incelenmiştir. Radikalleşmeye neden olan ve eleman temini noktasında propaganda amaçlı yapılan motivasyon odaklı anlatılar DEAŞ'a katılım noktasında son derece önemli bir yer tutmaktadır. Yine DEAŞ, bünyesine yeni eleman temin etme ve örgüt elemanları motive etme maksatlı ekonomik vaatlerle, cihat ve şehadet kavramlarını sıklıkla istismar eden bir terör örgütü olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda DEAŞ ile askerî, operasyonel mücadele kadar önemli olan bir diğer mücadele alanı da ideolojik mücadeledir. DEAŞ retoriğini dini temalar ve kavramlarla meşrulaştırmakta, terör eylemlerine ayet ve hadisleri bağlamından kopararak pragmatik bir şekilde yorumlayarak oluşturmaktadır. Din- referanslı terör yapılarıyla en etkili mücadele cihadî selefi fikirlerin çürütülmesi ile mümkün olmaktadır. Cihat ve şehadet gibi kavramların gerçek anlamlarının ve hangi durumlarda mümkün olacağını dini otoritelerce karşı söylem oluşturmak suretiyle anlatılması gerekmektedir. Akı, felsefeyi, barışı, özgürlüğü ve çağdaş demokratik değerleri dışlayan sahte bir İslam algısı olan cihadî sefiliğe karşı İslam'ın barış, adalet ve kardeşlik mesajının vurgulandığı çalışmaların topluma iletilmesi önem arz etmektedir. Bu tür bilgilendirme faaliyetlerinin özellikle DEAŞ militanı olmayan ancak ideolojisine sempati duyan, bir şekilde DEAŞ'ın ideolojik hedefi olmuş kişilere yapılması büyük ölçüde örgüte katılımları engelleyecektir.

Kaynakça

- Abubaker, S. S. (2020). IŞİD'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik. *Lectio Socialis*, 4(2), 97-112.
- Aksoy, E. (2016). DAİŞ ve Suriye İç Savaşında DAİŞ'in Rolü. *Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 29-41.
- Altun, B. (2015). *Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Arpacı, I. (2017). Terörizm ve Cihat Üzerine Kavramsal Bir Mukayese. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34), 263-294.
- Atmaca, H. (2021). Belçika'nın, Deradikalizasyon Politikaları. O. Şen (Ed.). *Tüm Boyutlarıyla Radikalleşme Süreci ve Radikalleşmeyle Mücadelede Ülke Uygulamaları: Beyaz İrkçi Radikalleşme*. (s.225-278). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bozkurt, İ. (2021). Beyaz İrkçi Radikalleşme. O. Şen (Ed.). *Tüm Boyutlarıyla Radikalleşme Süreci ve Radikalleşmeyle Mücadelede Ülke Uygulamaları: Beyaz İrkçi Radikalleşme* (s.157-183). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bozkurt, İ. (2021). *Daes İdeoloji ve Yöntem*. İstanbul: Yeditepe Yayın Evi.
- Bulut, H. İ. (2009). Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricilik ve Günümüze Yansımaları. *Usul İslam Araştırmaları*, 11(11), 41-54.
- Büyükkara, M. A. (2004). *İhvandan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Büyükkara, M. A. (2015). *Günümüzde Selefilik ve İslami Hareketlere Olan Etkisi. Tarihten Günümüze Selefilik*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çağatay, N ve Çubukçu, İ. A. (1985). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi Yayınları.
- Çakır, M. F., Aslan, Ö., Kıyıcı, H., Söylemez İlbay, H., Öztürk, M., Şahin, Y., Demirbaş, M. (2017). *Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm*. Polis Akademisi Yayınları, 26, Rapor No:8 <https://www.pa.edu.tr/Upload/editer/files/Radikallesme-siddet-iceren-Asirilik-ve-terorizm.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2022).
- Caşın, M. H. (2021). *Uluslararası Terörizm*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelik, O. (2015). Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 99-122.
- Dede, Ö. (2018). *İşid Terör Örgütü'nün Türkiye'ye Yönelik Propaganda Faaliyetleri ve Yabancı Teröristler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Deniz, T. (2019). *Terörizmin Değişen Boyutu: Deaş Örneği*. [Yayımlanmış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) (2016). *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAŞ*. Ankara: Diyanet İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı Yayını.
- DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı). *Kur'an-ı Kerim*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82i-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/450/157-ayet-tefsiri> . (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- Erdem, S. (2014). *El Kaide'nin ideolojisi Cihadi Selefilik*. <http://www.gazete2023.com/dusunce-analiz/el-kaidenin-ideolojisi-cihadi-selefilik-h12038.html>.(Erişim Tarihi: 21.01.2022).
- Erdem, S. (2016). *Cihatçılar: El Kaide ve IŞİD'e Katılanların Hikayesi*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.
- Erdoğan, Ş. ve Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, (14), 5-37.
- Eroğlu, D. (2014). *İşid Ağları: Türkiye'de Radikalleşme, Örgütlenme, Lojistik*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Gürler, R. T. ve Özdemir, Ö. B. (2014). El-Kaide'den post Kaide'ye dönüşüm: IŞİD. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 113-134.
- Hoffer, E. (2007). *Kesin İnaçlılar*. https://turuz.com/storage/uz-4-edebiyat-2020New_Folder/6670-Kesin_Inanclilar-Eric_Hoffer-2007-186s.pdf. (Erişim Tarihi: 11.10.2022).

- Hürriyet (2015, 23 Temmuz). *IşİD (DAEŞ, DEAEŐ, DAİŞ) nedir? Nasıl ortaya çıktı? El Bağdadı kimdir?* <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/isid-daes-deas-dais-nedirnasil-ortaya-cikti-el-bagdadı-kimdir-29600590> (Erişim Tarihi: 03.03.2022).
- İstanbul, B. (2017). *Suriye'deki Sünni Muhalif Grupların Yabancı Savaşçı Temininde Dinin Etkisi ve Propaganda Aracı Olarak Türkiye Özelinde Medya Kullanımı Örnekleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayacan, M. (2004). *Selefilik Nedir*. <https://www.muratkayacan.com/2014/10/selefilik-nedir.html>. (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
- Kırdar, M. J. (2011). *Al Qaeda in Iraq*. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/110614_Kirdar_AlQaedaIraq_Web.pdf (Erişim Tarihi: 27.09.2022).
- Konstantiniye Dergisi, Hicri 1436. Sayı: 3.
- Konstantiniye Dergisi, Hicri 1436. Sayı:1.
- Naimi, M. N. (2018). *Din ve Terör (Din ve Terör İlişisinin Din Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Onat, H. ve Sönmez, K. (2013). *Mezhepler Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özel, A. (1993). *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#2- günümüzde-cihad> (Erişim Tarihi: 05.01.2022). (7). 527-531.
- Özervarli, M.S. (2009). *TDV İslam Ansiklopedisi*. "Selefiyye". <https://islamansiklopedisi.org.tr/selefiyye>. (Erişim Tarihi: 17.11.2022).
- Salihi, E ve Gökşun, Y. (2018). *DEAEŐ'ın Media Stratejisi*. <http://www.setav.org/assets/uploads/2018/01/98.-DAES%CC%A7-tamrapor.pdf>. (Erişim Tarihi: 05.10.2022).
- Şenol, D, Erdem, S. ve Erdem, E. (2016). Işid: Küresel Bir Terör Örgütü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2), 277-292.
- Taştekin, T. (2016). *Karanlık Çöktüğünde Işid: Din Adına Şiddetin Dünü ve Bugünü*. İstanbul: Doğan Yayınları.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2022a). Selef. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.09.2022).
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2022b). Şehit. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06.01.2022).
- Teber, Ö. F. ve Gül, A. (2017). Hâricilerde İdeolojik Farklılaşma Örneği: Acârıde Fırkası Doğuşu Görüşleri ve Yayılışı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(4), 310-318.
- Teltik, M. (2019). *Irak-Şam İslam Devleti IşID/DEAEŐ: İdeolojisi, Yapısı, Propaganda Araçları ve Eylemleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- TERAM (Terörizmle ve Radikalleşme ile Mücadele Araştırma Merkezi) (2020). *Kuruluşundan Eylem Yöntemlerine DEAEŐ Terör Örgütü*. <https://www.teram.org/Pdf/66> (Erişim Tarihi: 05.11.2022).
- Torun, A. (2004). Siyasal Terörizm: Neden ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 158-166.
- Türkiye Diyanet Vakfı (1997). *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1> (Erişim Tarihi: 11.11.2022). s.175-178.
- Üzdiilli, İ. (2019). *Işid Terör Örgütünün Doğmasında ve Gelişmesinde Etkili Olan Faktörler*. [Yayımlanmamış yüksek lisan tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yaşa, G. (2021). Dinî Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreçler. *Güvenlik Stratejisi Dergisi*, 17(40). 795-824.
- Yayla, S. (2020). *Yabancı Terörist Savaşçıların Motivasyonları: DEAEŐ ve PYD/YPG Örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Kocaeli.
- Zelin, A. (2014). *The Return of Sunni Foreign Fighters in Iraq*. <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-return-of-sunni-foreignfighters-in-iraq> (Erişim Tarihi: 04.10.2022).

YENİ GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI ÇERÇEVESİNDE SAĞLIK GÜVENLİĞİ*

HEALTH SECURITY WITHIN THE FRAMEWORK OF NEW SECURITY APPROACHES

Öz

Geçmişten günümüze yıkıcı etkileri olan salgınlar ve insan sağlığını hedef alan terör saldırıları, toplumlar üzerinde büyük izler bırakmıştır. Salgınların insanlar arasında hızlı bir şekilde yayılarak pandemilere dönüşmeleri, savaşlar ve devlet dışı aktörlerin eylemlerinde insan sağlığını doğrudan hedef alacak şekilde kimyasal, biyolojik, radyoaktif ve nükleer ajanları silah olarak kullanmaları güvenlik anlayışının değişmesine sebep olan etkenler arasındadır. Bu sebeple hem uluslararası güvenlik hem de yerel/bölgesel güvenlik ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda devletlerin güvenlik endişelerinin temelinde askeri ve siyasi konular birinci sırada yer alsa da sağlık güvenliğinin de en az diğer güvenlik tehditleri kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Devletler kendi popülasyonlarının güvenliğini temin etmek durumundadır. Devletlerin özellikle insan mobilitesinin bu denli kolaylaşması nedeniyle bireylerin sağlık güvenliği için karşıya kaldıkları tehditleri analiz edebilmeleri ve önlem planları hazırlamaları gerekmektedir. Araştırmada descriptive (betimsel) metot uygulanmış ve interpretative (yorumlayıcı) yaklaşım çerçevesinde birincil ve ikincil veriler incelenerek doküman analizi yapılmıştır. Tarihsel süreçte sağlık güvenliği tehditlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için vaka çalışması yöntemi kullanılarak kavramsal tanımlamalara katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Güvenlik, Yeni Güvenlik Yaklaşımları, Sağlık Güvenliği.

Abstract

Epidemics and targeting human health terrorist attacks, which have had devastating effects from the past to the present, have left great impacts on societies. The rapid spread of epidemics among people and their transformation into pandemics, the use of chemical, biological, radioactive, and nuclear agents as weapons that directly target human health in wars and the actions of non-state actors are among the factors of a change in the understanding of security. For this reason, both international security and local/regional security come to the fore. In this context, although military and political issues are at the top of security concerns of the states, it is understood that health security is at least as important as other security threats. In doing this, states must ensure the safety of their populations. States should be able to analyze the threats they face to the health security of individuals and prepare precautionary plans, especially in the context of increasing human

Ogün Burhan AYDIN *

* Öğretim Görevlisi, Yozgat Bozok Üniversitesi Çekerek Fuat Oktay Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

E-posta/E-mail: ogunburhan@gmail.com

Orcid: 0000-0002-8064-1136

Başvuru/Submitted: 21.12.2022

Kabul/Accepted : 13.02.2023

* Bu makale, Prof. Dr. Bayram Ali SONER danışmanlığında, Öğr. Gör. Ogün Burhan AYDIN'ın Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ABD Yüksek Lisans Programında hazırlamış olduğu "Yeni Güvenlik Yaklaşımları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Sağlık Güvenliği Politikaları: Covid-19 Pandemisi Örneği" konulu yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışma 27.12.2021 tarihinde gerçekleştirilmiş olan I. Uluslararası Hitit Üniversitesi Güvenlik Çalışmaları Kongresi'nde sunulmuş özet bildirinin güncellenmiş tam metninden oluşmaktadır.

mobility. In the research, a descriptive method was applied and document analysis was performed by examining primary and secondary data within the framework of an interpretative approach. In order to better understand health safety threats in the historical process, conceptual definitions have been contributed by using the case study method.

Keywords: *International Security, New Security Approaches, Health Security.*

Giriş

Güvenlik, tabiatı gereği sürekli gelişen ve değişen olguları içerisinde barındırmaktadır. Geçmişte “güvenlik”, askerî süreçler üzerinde yoğunlaşan devletlerin başta siyasi çıkarlarını korumak için diğer devletlerle olan ilişkilerinde ön planda tutulan bir koşul olmuştur.

Güvenliğin hızla küreselleşen dünyada tehdit algılarının da değişime uğradığını söyleyebilmekteyiz. Bu algılar, tehditlerin çeşitlenmesine paralellik gösteren süreçleri de içerisinde barındırmaktadır. Konvansiyonel silahlar ile savaşan devletler nükleer silah kullanma potansiyeli göstermiş ve devletlerin bunu bir caydırıcı unsur olarak karşı saldırı/savunma mekanizması olarak kullanmasına sebep olmuştur. NATO¹ (North Atlantic Treaty Organization) üyesi ülkelerin oluşturduğu Batı Bloku ve Sovyetler Birliği'nin yer aldığı Doğu Bloku arasındaki Soğuk Savaş, birbirlerine karşı silahlanma rekabetine dayalı sanayi ve ekonomiyi ön plana çıkarmıştır.

Soğuk Savaş'ın ardından 1990'lı yıllarda ise güvenliğin sanılanın aksine daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir. Yapılan çalışmalarda yalnızca askerî ve siyasi güvenlikten artık söz edilmesinin ve diğer güvenlik tehditlerinin görmezden gelinmesinin uluslar için eksik olacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda güvenlik anlayışı genişlemiş ve derinleşmiştir. Devletler sadece askerî ve siyasi alanda değil, güvenliğin genişlemesiyle sınır, çevre, siber, ekonomi, sağlık gibi alanlarda da güvenlik tehditlerinin varlığını kabul etmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca derinleşme kavramıyla güvenlik, devlet merkezli olmaktan çıkmış birey, toplum, bölge gibi konularda önem kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, değişen güvenlik anlayışı ile birlikte güvenliğin genişlemesi ve derinleşmesi kavramları, Kopenhag Okulu²'nin yeni güvenlik yaklaşımlarına etkisi, sağlık güvenliği ve sağlık güvenliği tehditlerinin araştırılmasıdır. Çalışmada, tanımlayıcı metod kullanılmış olup yorumlayıcı yaklaşım çerçevesinde literatür taraması yapılmış ve akademik dokümanlara başvurulmuştur. Ayrıca vaka çalışması yöntemiyle de tarihsel süreçte doğal yollardan ortaya çıkan sağlık güvenliği tehditlerine ve doğal olmayan, üretilmiş sağlık güvenliği tehditlerine değinilmiştir.

1. Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Anlayışı

Soğuk Savaş, Batı Bloku ve Doğu Bloku arasında neredeyse yirminci yüzyılın yarısı kadar sürmüştür. Tabi ki bu sürecin en önemli güvenlik konularını da siyasi ve özellikle askerî konular oluşturmuştur. Soğuk Savaş, ekonominin de önemli olduğu politik rekabetlerin ortaya çıkardığı sanayinin geleceğini de önemli kılan geniş güvenlik anlayışlarını bir bakıma daraltmaya götürmüş, stratejik gelişmelerin ardından ülkelerin güvenlik anlayışlarını caydırıcılık üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu kavramsallaştırma nükleer silahlanma yarışını başlatmış ve 1980'lere kadar süren silahlanma yarışı ortaya çıkan caydırıcılık teorileriyle birlikte güvenlik söylemine de hâkim olmuştur. Bu durum aynı zamanda Soğuk Savaş'ın yarattığı etkiyi daha geniş bir gündeme taşımıştır. Görünen güvenlik kaygılarının oluşturduğu farkındalık, ekonomiyi de etkilemiş ve

Batı/Doğu bloku rekabetinin ulusötesi finansal piyasalara kadar güçlü etkisi ortaya çıkmıştır (Buzan, 1997:6).

Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası çıkar çatışmaları ve ulusötesi yayılım hedefleri, güvenlik çemberinin genişlediğini, yalnızca askerî güvenlik söz edilemeyeceğini göstermiştir. Zaman içerisinde gelişen ve değişen stratejilerin ortaya çıkardığı olguların etkileri, blok ülkelerin çok bileşenli güvenlik anlayışının da değişmesine neden olmuştur. Bu durumun en çarpıcı örnekleri olarak, ABD'nin 1970'li yıllarda artan sanayileşmeye bağlı ortaya çıkan ithal petrol bağımlılığı, ticaret açıkları ve uluslararası ticareti kontrol eden güçlü devletlerin para birimi üzerindeki baskılara bağlı hissettikleri ekonomik tehditler gösterilebilmektedir (Buzan, 1997:7).

Buzan'a göre uzun yıllar süren güç savaşlarının askerî ve siyasi kavramları ön plana çıkmış olsa da kapitalist ülkelerin rekabetlerinden daha endişe verici olan şey, Sovyet tehdididir. Ancak bu durum, 1980'lerin sonundaki gelişmeler doğrultusunda Sovyetlerin, sırasıyla askerî ve ideolojik meydan okumasını geri çektiğinde, Soğuk Savaş dönemi güvenlik sisteminin hem siyasi hem de askerî mantığı kısa sürede ortadan kalkmıştır. Bu stratejik değişim, bloklar arası sosyo-ekonomik, politik, askerî güvenlik stratejik planların yenilenmesine yol açmıştır (Buzan, 1997:8).

En önemli küresel/ulusal güvenlik stratejisi değişimi askerî güç caydırma teorileri ile hız kazanmıştır. Bu caydırma teorilerinin başında nükleer silahlanma yarışı gelmektedir. Nükleer silahların gücü ve etkisi konvansiyonel silahlardan çok daha fazla olduğu için nükleer silah sahibi ülkelerin, konvansiyonel silah sahibi ülkelerin çok ötesinde bir güç kazanmasına neden olmuştur. Öte yandan teknolojik gelişime bağlı hızlı küreselleşme ile birlikte insan mobilitesinin 1970'li yıllardan sonra hızlı artması, toplumlar arası mesafelerin bu kadar kapanması, herkesin herkesle ve her şeyle bağlantılı hale gelmesinin beraberinde getirdiği karmaşayı da düşünmemiz doğru olacaktır (Ariboğan, 2017:43).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise akademik çalışmaların artması, olayın sadece siyasi ve askerî konularda ele alınabilecek kadar sığ olmadığını gözler önüne sermiştir. Soğuk Savaş'ın ardından güvenlik çalışmalarında yapılan yeni açılımlar; "yeni güvenlik" olarak telaffuz edilen yaklaşım, doksanlı yılların güvenlik gündeminin sadece askerî konularının uzağında; devlet, insan konularının yanı sıra yaşadığımız gezegenin bile güvenliğini meşgul edecek başka konuları da içerecek şekilde geliştirilmesinden bahsetmiştir (Bilgin, 2010:33).

Bu çalışmalar, geçen süreç ve küreselleşme; Soğuk Savaş sürecinde yaşanan siyasi ve özellikle askerî güvenlik endişelerinin yanı sıra ekonomik rekabetin de güvenliği ön plana çıkardığı, yeni güvenlik yaklaşımları adı altında; çevresel, insan hakları, sınır, sağlık gibi konuları da içerisine alarak oluşan tehditler sonrası güvenliğin genişlemesi ve güvenliğin derinleşmesi kavramlarını ortaya çıkarmıştır (Paris, 2001:97). Bu kavramların ortaya çıkmasında en büyük pay sahibi olarak kabul edilen Buzan, 1983 yılında yayınlanan *People States and Fear* (İnsanlar, Devletler ve Korku) adlı eseriyle geleneksel güvenlik anlayışına getirmiş olduğu yeni bakış açısıyla tehditlerin sadece askerî olmayacağını altını çizmiştir. Buzan'ın bahsedilen bakış açısı güvenlik konusundaki tatminsizliklerin giderilmesi hususunda önem arz etmektedir. Soğuk Savaş ve iki kutuplu düzenin sona ermesiyle birlikte hem genişleyen güvenlik konularını hem de derinleşen güvenlik konularını çalışanları ön plana çıkarmış, güvenlik çalışmalarında yeni inşaatçı yaklaşımların dahil olmasını sağlamıştır (Baysal ve Lüleci, 2015:68).

Geleneksel olarak güvenlik kavramını incelediğimizde; güvenlik, ağırlıklı olarak devlet merkezli ve askerî güvenlik önceliği ile ele alınmıştır. Konvansiyonel silah gücüyle devletlerin sahip olduğu değerleri koruma çabaları 1990'lı yıllara kadar güvenliğin çerçevesini oluşturmuştur (Soner, 2020:15). Ullman, güvenliğin sadece bir amaç olarak değil sonuç olarak da tanımlanabileceğini söylemiştir. Alışılmış olan güvenliği askerî olarak düşünmektir. Buna bağlı

olarak yalnızca sınır ötesi askerî tehditlerden kaynaklı güvenlik endişelerinin düşünülmesi yanıltıcıdır. Gelecek yıllarda ortaya çıkabilecek tehditler, birçok ulusun istikrarını zayıflatan diğer güvenlik tehditleridir (Ullman, 1983:133).

1.1. Güvenliğin Genişlemesi

Soğuk Savaş sonrası oluşan tabloya bakıldığında, artan küreselleşme ve buna bağlı olarak şartların değişmesi; güvenlik kavramının kapsamını da genişletmiştir. Yeni güvenlik yaklaşımları ile beraber güvenlik perspektifinin yalnızca askerî güvenlik değil; çevre, sağlık, ekonomi, enerji, gıda, siber, sınır gibi konuların da yer aldığı daha geniş kapsamlı bir hale gelmesi güvenliğin genişlemesi olarak adlandırılmıştır (Soner, 2020:17).

Bahsedilen kavram güvenlik tehditlerinin kaynağıyla ilgilidir ve bu genişlemenin temelinde askerî güvenlik dışında kısaca arka plana itilmiş tehditler yer almaktadır. Güvenliğin genişlemesiyle ilgili olarak iki boyuttan bahsedilmektedir. Birincisi, uluslararası göç, çevresel bozulma, ekonomik, siyasi ve uluslararası terörizm gibi yatay genişlemedir. İkincisi ise, yatay genişlemeyle birlikte hareket eden, güvenliğin sağlanabilmesi için siyasi sorumluluğun da genişlemesini barındıran yaklaşım yani dikey genişlemedir (Aksu ve Turhan, 2012:70).

Konvansiyonel anlamda askerî güçler, güvenliğin sağlanmasında önemli roller üstlenmiş olsalar da günümüz konseptinde güvenliğin sağlanması için sorumluluğun çok boyutlu hale geldiği bilinmektedir. Yani güvenliği daha geniş bir perspektifte düşünerek sadece ulus devletlerle değil, uluslararası örgütlerle, yerel ve bölgesel yönetimlerle, hükümet dışı kuruluşlarla ve hatta sivil toplum örgütleriyle beraber düşünmemiz gerektiğidir (Aksu ve Turhan, 2012:70).

Güvenliğin genişlemesinin odak noktasının tehditlerin kaynağıyla ilgili olduğu görülmektedir. Bununla beraber kavram olarak güvenliğin; dünyayı kapsayacak şekilde tek bir tanıma sahip bir olgu olarak düşünülmemesi gerekmektedir. Bunun ortaya çıkmasındaki nedenler araştırıldığında; güvenliğin algılanması, tehditlerin tanımlanmasındaki farklılıklar da karşımıza çıkmaktadır (Bilgin, 2010:36).

1.2. Güvenliğin Derinleşmesi

Güvenliğin derinleşmesi, güvenliğin devlet merkezli olmaktan çıkıp; birey, toplum, bölge gibi konuların da güvenlik sorunu olarak ele alınması anlamına gelmektedir. (Soner, 2020:17). Burada şu soru yöneltilebilir, kimin için güvenlik? Bu bağlamda iki durumdan bahsetmemiz mümkün olacaktır. Birincisi güvenliğin derinleşmesiyle, güvenliği bölgesel ve toplumsal alanlarda orta düzeyden, küresel ya da uluslararası düzeye çıkaran, ikincisinde ise bireyin güvenlik durumunu aşağı çeken güvenlik seviyeleri ile ilgili olduğudur (Aksu ve Turhan, 2012:70).

Bireysel güvenlik arayışı devletler üzerinde etkili olmuştur. Soğuk Savaş sonrası tehditlerin çeşitlenmesi, güvenliğin derinleşmesi ile beraber güvenliğin yalnızca devlet merkezli algılanmaması gerektiği ortaya çıkmıştır. Devletler kendi iç güvenlik paradigmalarında hem kısıtlama hem de teşvik getirmiştir. Bu çelişki hem bireysel hem de ulusal güvenlik arasındadır. Bu çelişkiler sadece caydırma odaklı özel savunma politikalarına neden olmamış, insan hakları gibi daha geniş bir perspektifte yer alan politika problemlerine neden olmuştur (Dilber, 2015:59).

Bireysel güvenliği sadece devletlerin güvenlik alanı içinde düşünmemek gerekir. İnsan ve devlet güvenliği stratejilerinin aralarındaki fark, devletin güvenlik ihtiyaçlarına ek olarak insan güvenliğinin ihtiyaçlarına daha fazla önem verilmesidir. Bu ihtiyaçlar yukarıda da belirtildiği üzere insan haklarından doğmakta ve insan haklarıyla ilişkilendirilmektedir. Geleneksel güvenlik

anlayışında belirtilen toprak bütünlüğü ya da ulusal bağımsızlığın yanında, güvenliğin derinleşmesi bireyin güvenliğini ve refahını öncelik haline getirmiştir (Ağır ve Arman, 2014:109).

1.3. Kopenhag Okulu'nun Yeni Güvenlik Yaklaşımlarına Etkisi

Yeni güvenlik anlayışı, Kopenhag Okulu, Çatışma ve Barış Araştırmaları Enstitüsü (COPRI) öncülüğündeki çalışmalar ile şekillenmiştir. Kopenhag Okulu tarafından güvenlik ile ilgili okulun yaklaşımlarını ortaya koyan birçok eser kaleme alınmıştır. Ancak bunlardan belki de en göze çarpanı Buzan, Wæver ve Wilde imzalı *Security: A Framework for Analysis* (Güvenlik: Analiz için Bir Çerçeve) adlı kitap olmuştur. Kopenhag Okulu tarafından yeni güvenlik çalışmalarında iki önemli kavram vurgulanmıştır. Bu kavramlardan birincisi güvenliğin sektörel olarak analiz edilmesi, ikincisi ise güvenikleştirmedir (Emmers, 2017:132). Ole Wæver tarafından ilk olarak 1995 yılında ortaya atılan güvenikleştirme kavramı daha sonra Kopenhag Okulu yazarlarının diğer çalışmalarının temelini oluşturan bir teori haline gelmiştir. Bu bağlamda sektörel güvenlik çalışmalarının merkezinde de güvenikleştirme teorisi yer almaktadır (Baysal ve Lüleci, 2015:63).

Kopenhag Okulu geleneksel güvenlik anlayışını, Askerî Güvenlik, Çevresel Güvenlik, Ekonomik Güvenlik, Toplumsal Güvenlik ve Politik Güvenlik olmak üzere beş sektöre ayırmıştır. Güvenliğin genişlemesinin önemsiz ve basit düşünülmemesi gerektiği savunulmuştur. Çünkü her güvenlik tehdidinin siyasi sonuçları olacağı vurgulanmıştır. Bu sebeple geleneksel güvenlik anlayışının tam anlamıyla dışlandığı söylenmemiştir. Sektörel güvenlik yaklaşımlarının üç nedenden dolayı önemli olduğu belirtilmiştir. Birincisi, geleneksel güvenlik araştırmalarıyla kurduğu bağıdır. Her ne kadar geleneksel güvenlik çalışmaları tek sektörlü yani sadece askerî olsa da çok sektörlü yaklaşım ona uyum sağlayabilecektir. İkincisi, sektör (ekonomik, çevresel vb.) belirleyicilerinin davranışlarına, söylemlerine “güvenlik” ekleyerek siyasi söylemlerde konuların önceliğini yükseltecektir. Bu sektörlerde yapılacak hamlelerin de siyasi sonuçları olacaktır. Egemenlik, zenginlik, kimlik ve sürdürülebilirlik gibi benzer konularda güç mücadelelerinin ortak noktası olabilecektir. Üçüncü nedeni ise, farklı güvenlik alanlarında daha geniş güvenlik gündeminin özellerini, niteliklerini anlamayı sağlamasıdır. Güvenlikle ilgili bazı özelliklerin ya da niteliklerin sektörler arasında ortak olmalarıyla beraber, her sektörün kendine özgü aktörleri, referans gösterilebilecek nesnelere ya da dinamikleri olmasından dolayı ortaya çıkabilecek ilişkileri kendi terimleriyle anlamak gerekmektedir. (Buzan ve Wilde, 1998:196).

Ortaya atılan diğer kavram güvenikleştirmedir. Güvenikleştirme genel bir tanım ile ifade edilmesi gerekirse; belli olguların, varlıkların ve kişilerin yaşamsal tehditlere karşı acil önlemler alınması durumunda sınıflandırma yapılarak, yapılan sınıflandırmanın kabul görmesidir. Güvenikleştirmenin iki aşaması bulunmaktadır. Birinci aşama, belli bir sorunun bireylerin ya da varlıkların referans objelerine hayati tehditler olarak ortaya konulmasıdır. İkinci ve hayati öneme sahip aşaması ise, referans objenin varlığının tehdit edildiği hususunda ilgilileri yani politikacılar, askerler ya da kamuoyu güvenikleştirici aktör tarafından ikna edilmesi doğrultusunda başarıya ulaşmış ve tamamlanmış olmasıdır (Emmers, 2017:133-134).

Kopenhag Okulu, hem sektörel güvenlik hem de güvenikleştirme kavramlarıyla; güvenlik yaklaşımlarına eleştirel bakış açısı getirmiş, güvenlik çerçevesinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve kapsamlı bir güvenlik yaklaşımı ortaya koymuştur.

2. Sağlık Güvenliği

Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni güvenlik yaklaşımlarının çerçevesi güvenliğin genişlemesiyle; geleneksel askerî güvenliğin dışında birçok alanda, güvenlik bağlamında önemli hale gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, güvenliğin genişlemesinin yanı sıra derinleşmesi ile beraber güvenliğin yalnızca devlet merkezli bir olgu olmadığını altı çizilmiştir. Bu yelpazenin

büyümesi ve çeşitliliğin artması sonucu sağlık güvenliği kavramı genişleyen güvenliğin gündeminde daha sık yer almaya başlamıştır.

Güvenlik ve sağlık arasındaki bağlantı görece yeni kurulmamıştır ama geleneksel bakış açısıyla bakıldığında sağlık güvenliği dar kapsamda görülmüştür. Bunun sebebi hastalıkların ya da benzer sağlık güvenliği tehditlerinin askerî kapasiteyi, askerî operasyonları etkilemesi anlamında düşünülmesidir. Ancak küreselleşmenin artan etkisi ve nüfus artışları 2000’li yıllara gelindiğinde ortaya çıkan hastalıklarla sağlık güvenliği konusunda hareketliliğin yaşanmasına neden olmuştur. Halk sağlığını doğrudan etkileyen hastalıkların oluşturduğu kaygılar ve endişeler, küresel anlamda uluslararası sağlık sorunları haline gelmiştir. McInnes, Buzan’ın “güvenlik” basit bir kavram olmaktan çıkmış “tartışmalı” ve basit uygulanamayacak çok boyutlu, çok aktörlü bir kavrama dönmüştür düşüncesine atıfta bulunarak sağlık güvenliğinin dört farklı şekilde tartışılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Birincisi küresel sağlık güvenliği, ikincisi ulusal güvenlik, üçüncüsü insani güvenlik ve son olarak biyogüvenliktir. Belirtilen başlıklar belirli gündemler ve çıkarlar üzerine kurulmuştur (McInnes, 2015:7). Dolayısıyla bir sağlık sorununun güvenlik gündemine dahil olup olmayacağını anlamak gerekmektedir. Sağlık güvenliği bu açıdan bakıldığında diğer güvenlik tanımları gibi kesin tanıma sahip değildir. Her ne kadar sağlık güvenliğinin kabul edilmiş kriterleri olmasa da farklı kullanım ve terimleriyle farklı çıkarları ve gündemleri yansıttığı görülmektedir (McInnes, 2015:7).

Sağlık sorunları ele alındığında belirli kriterler ile sağlık güvenliğini ilgilendiren yalnızca ulusal güvenlik tehditleri düşünülmemektedir. Bunun yerine geçici olarak ortaya çıkan ve hem ulusal hem de uluslararası aktörler tarafından kendi aralarında kabul edilen güvenlik tehdidi olarak düşünülmesidir. Bu düşünceyi destekleyen sebeplerden bazıları ise, sağlık krizlerinin önemli küresel ekonomik etkilerinin olması, küreselleşmenin artmasıyla hassasiyetin artması, yoksulluğun ve kötü sağlığın artması nedeniyle güvenli yaşam arayışının göçe sebep olması, orduların ulusal güvenliğini etkileyecek HIV/AIDS gibi bazı hastalıklara yakalanma riskinin olması ve enfeksiyonların ülkelerde bulaşıcılığının artmasıyla endişelerin çoğalmasdır (McInnes, 2015:8).

Ullman güvenliği yeniden tanımlarken, güvenlik sorunlarının eşitliğinden bahsetmiştir eğer güvenlik seçenekleri eşit değilse can sıkıcı bir durum olabileceğini eklemiştir. Bu durumda bir seçim yapılması gerekirse eğer, ya sonuçlarının tedavi edilmesi ya da sorun ortaya çıkmadan önce önlenmesi gerekmektedir (Ullman, 1983:131). Burada bahsedilen tedavi ve önlem olgusu aslında sağlık güvenliğinden bağımsız olarak bütün güvenlik tehditleri üzerine düşünülmüştür. Ancak sağlık güvenliği tehdidi merkeze alınırsa, tartışılan dört farklı sağlık güvenliği kavramı Ullman’ın tedavi ve önlem düşüncesini desteklemektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde var olan birçok tehdit algısının yalnızca askerî alanda değil daha başka birçok alanda hükümetlerin karşılıklarına çıktıkları bilinmektedir. Daha önce askerî alanda sağlık güvenliğini tehdit eden unsurlara karşı önlem alma politikaları varken, sonrasında ortaya çıkan durumun; daha yaygın “sivil biyo-savunmaya” yönelik kasıtlı ve kararlı bir hareketten daha azını işaret etmediği görülebilmektedir. En azından bu, kapsayıcı politik vizyonun koruyucu tıbbi önlemler ve sağlık güvenliği ile ilgili olarak dile getirilmesi açısından önemlidir (Elbe, 2018:12).

Devletlerin hem kendi otoritelerini hem de vatandaşının güvenliğini sağlaması adına sağlık güvenliği önemli bir husus olmuştur. Çünkü sağlık güvenliği hükümetlerin, diğer insani güvenlik konularından farklı olarak kolayca göz ardı edemeyeceği ciddi bir güvenlik olgusudur. Sağlık sorunları Covid-19 örneğinde görüldüğü üzere bölgesel, yerel düzeyde ortaya çıksalar dahi; hızlı

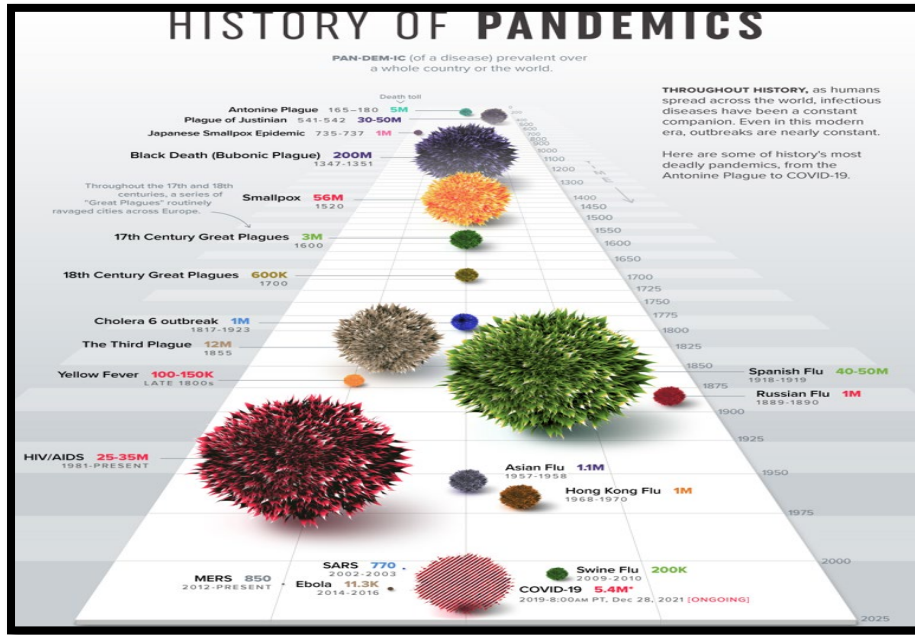
bir şekilde alan değiştirebilme ve yıkıcı etkilerini artırabilme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle oluşabilecek hasarların boyutu hükümetleri endişelendirmektedir (Soner, 2020:17).

Elbette sağlık güvenliği ile ilgili olarak genel anlamda bahsedilen bazı tanımlar yapılmıştır. Tehditlerin incelenmesi ve yukarıda da bahsedildiği üzere farklı konular üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Sağlık güvenliği tehditlerine karşı koruyucu tıbbi önlemler Soğuk Savaş sonrasında daha çok gündeme gelmiştir. Bu tehditler, doğal yollardan ortaya çıkmış ya da doğal olmayan yollardan türetilmiş tehditler olarak incelenmiştir.

2.1. Doğal Yollardan Ortaya Çıkan Sağlık Güvenliği Tehditleri

Küreselleşme, uzak mesafeler arasındaki bağlantı hızını, sıklığını ve yoğunluğunu sürekli artırmıştır. Dünyaya hızlı bir şekilde yayılan yeni bulaşıcı hastalıklara ve salgınlara bağlı olarak ortaya çıkan korku nedeniyle söz konusu durumun ciddiyeti çoğu hükümetin güvenlik gündeminde ön plana çıkmıştır. Epidemiyolojik olarak, hükümetler artık beklenmeyi beklemek zorunda kalmaktadırlar. Böylesi öngörülemez ve doğal olarak meydana gelen salgınlar, bugün dünyayla yüzleşmek için önemli bir biyolojik tehlike eksenini oluşturmaktadır (Elbe, 2018:5).

Şekil 1. Pandemi Tarihi

Kaynak: LePan, 2020. (<https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>)

Şekil 1 incelendiğinde doğal yollar ile ortaya çıkan sağlık güvenliği tehdidi çerçevesinde, insanlık tarihinin hastalıklara bağlı olarak bilinen ilk veba salgınından itibaren, bu salgınlara bağlı bilinen ölüm sayıları verilmektedir. Yakın geçmiş incelendiğinde görülen salgınların pandemiye dönüşmesi ve gelecekte ortaya çıkabilecek pandemiler düşünüldüğünde Şekil 1'de belirtildiği üzere ölüm sayıları ciddi anlamda endişe vericidir. Yirminci yüzyılın başından günümüze kadar kronolojik olarak pandemiler ve bu pandemilere bağlı ölüm sayıları ise; İspanyol Gribi (1918-1919) 40-50 milyon insan, Asya Gribi (1957-1958) 1,1 milyon insan, Hong Kong Gribi (1968-1970) 1 milyon insan, HIV/AIDS (1981-Günümüz) 25-35 milyon insan, SARS (2002-2003) 770 insan, Domuz Gribi (2009-2010) 200 bin insan, MERS (2012-Günümüz) 850 insan, Ebola (2014-2016) 11,3 bin insan, son olarak 2019 yılında Çin Halk Cumhuriyetinde ortaya çıkan ve devam eden Covid-19 pandemisi Şekil 1'de belirtildiği üzere 5,4 milyon insan.

Bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasında ve yayılmasında önemli nedenler bulunmaktadır. Hastalıkların en önemli belirleyici etken özelliği biyolojik olmalarıdır. Yani parazit, bakteri, virüs vb. Bulaşıcı hastalıkların bir mutasyon yoluyla aniden bulaş hızının değişmesi durumunda, bazı virüslerin daha öldürücü hale gelebileceğinin de altı çizilmiştir. Önemli bir diğer belirleyici de hastalığa maruz kalan insanın seyahat ederek, hava, su, gıda, kişiye doğrudan temas gibi yollarla bulaşabilmesi durumudur (ECDC, 2007:12-13).

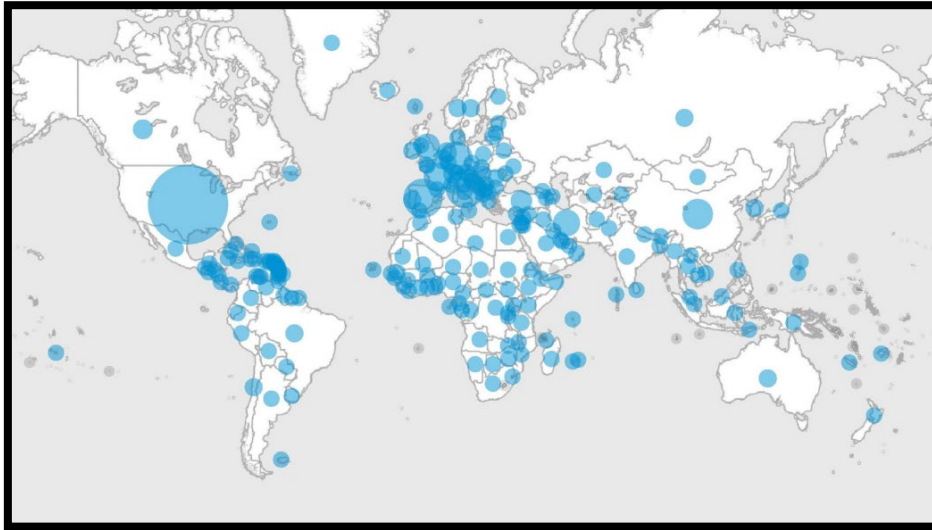
2005 yılının sonlarında Avrupa’da H5N1 kuş gribi virüsünün ortaya çıkmasıyla sağlık, tarım, gıda güvenliği gibi alanlarda güçlü bir koordinasyona ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Yalnızca bu alanlarla sınırlı kalmamış, 2003 yılında SARS salgınıyla birlikte birçok ekonomik gelir alanlarında ciddi ekonomik kayıplar yaşanmıştır (ECDC, 2007:40-41).

Geçmişte yaşanan salgınlar nedeniyle Avrupa Birliği’nin sağlık güvenliği tehditlerine karşı korunma ve mücadele stratejilerini geliştiren ECDC³’nin dönemsel raporları incelendiğinde grip ve diğer solunum yolu enfeksiyonları her yıl Avrupa’da milyonlarca kişiye bulaşmaktadır. En ciddi etkilenen popülasyonun yaşlılar ve kronik hastalığı olan kişilerden oluştuğu belirtilmiştir. Yirminci yüzyılda üç kez influenza virüsünün özellikle tehlikeli türleri Avrupa’da yıkıcı pandemi etkisi göstermiştir. Yeni bir grip pandemisinin ortaya çıkma riskinin her zaman olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bilim insanları tarafından yapılan araştırmada kuşlarda ortaya çıkan H5N1 influenza virüsünün mutasyona uğraması durumunda insanların salgında ölüm oranlarını daha da artıracığından korktuklarını da belirtmişlerdir (ECDC, 2007:37).

Salgınların yüksek ölüm oranları ve insanlarda kalıcı hasar bırakmalarının yanı sıra hükümetleri ilgilendiren başka etkileri de bulunmaktadır. Ekonomik ve sosyal bozulmalar, seyahat, ticaret, eğitim, alt yapı sorunları vb. önemli etkileri olmaları nedeniyle; ölümcül insan enfeksiyonları veya virüs olarak adlandırılan salgınlar uluslararası bir endişe yaratmaktadır (Elbe, 2018:54).

Şekil 1’de verilen sayısal bilgiler doğrultusunda yakın tarihte yaşanan Covid-19⁴ pandemisinin etkileri incelendiğinde ortaya çıkan sonuç küresel anlamda ürkütücü olmuştur.

Şekil 2. Covid-19 Dünya Yayılım Haritası

Kaynak: Chakraborty ve Maity, 2020.

Yaşanan pandemiler çok sayıda can kaybı yaşandığını göstermiştir. Ancak Şekil 2’de de görülebileceği üzere Covid-19 pandemisi yalnızca Çin’de değil bütün dünyada etkisini

göstermiştir. Hastalık nedeniyle etkilenen toplumlarda daha fazla bulaşın artmasını önlemek için ülkelerin hemen hemen hepsi karantina uygulamıştır. Küresel ekonomi hareketsizleşmiş, uluslararası uçuşlar ve ülkelerin birbirleri arasında gerçekleştirdikleri iş taşımacılıkları ertelenmiştir. Karantinaya bağlı olarak iç hat uçuşları, demiryolu hizmetleri, otobüs, kamyon ve araç taşımaları, temel mallarla ilgili olanlara özel muafiyet haricinde birçok hizmet askıya alınmıştır. Üretim seviyeleri düşmüş, turizm neredeyse durmuş, yüksek enflasyon ve artan işsizlik tehdidiyle ülkeler ciddi sıkıntı çekmişlerdir (Chakraborty ve Maity 2020:3). Bu olumsuzlukların yanı sıra eğitim süreçleri online olarak devam ettirilmiş, kişisel koruyucu donanım (maske, eldiven vb.) olmadan insanların toplum içerisinde bulunmaları yasaklanmıştır.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere salgınlar ve pandemiler söz konusu olduğunda insanların hayat standartları değişmekte ve etkilenmektedir. Bu durum aynı zamanda devletlerin işleyişini, ekonomik ve sosyal planlarını sağlık güvenliği tehdidine bağlı olarak değiştirmektedir. Buna bağlı olarak hükümetlerin beklenmeyeni bekleme durumu söz konusudur. Doğal yollardan ortaya çıkabilecek sağlık güvenliği tehditleri; birçok alanda tahmin edilmesi güç, yıkıcı hasarlar bırakabilmektedir.

2.2. Doğal Olmayan, Üretilmiş Sağlık Güvenliği Tehditleri

Soğuk Savaş sonrası dünyada küresel ve insani güvenlik endişeleri gözle görülür bir şekilde artmıştır. İnsan güvenliğinin tanımları olmasına rağmen makro düzeydeki gelişmelerden birey için risklerin olduğu fikri çok çeşitli güvenlik gündeminin bir parçası haline gelmiştir. Sağlık güvenliği bahsedilen çeşitli güvenlik gündemlerinden biri olarak bu fikre dahil edilmiştir. Küreselleşmenin sonuçlarından birisi de terörizmi sağlık güvenliği çerçevesinin içine eklemiştir (McInnes, 2008:276).

Terörizm tehditleri ve buna bağlı olarak gündeme gelen endişeler Batı'da 11 Eylül 2001'de tırmanışa geçmiştir. Terörist grupların yalnızca konvansiyonel silah saldırıları ile eylemler yapmalarının dışında, 11 Eylül saldırılarının hemen birkaç hafta sonrasında masum bir çocuk yazmış gibi görünen ve postalanan şarbonlu mektuplar, biyolojik ajanların kasıtlı olarak kitleleri hedef alabileceğini ve bu tarz doğal olmayan, üretilmiş sağlık güvenliği tehditlerini gözler önüne sermiştir (Elbe, 2018:24-25).

Konvansiyonel silahların dışında kullanılan ve kitleleri etkileyen Kimyasal, Biyolojik, Radyoaktif ve Nükleer (KBRN) silahlar yıkıcı etki gücüne sahip, arkasında kalıcı hasarlar bırakan ve bilinenin aksine yalnızca askerî tehdit olmayan, doğrudan ülkelerin nüfuslarını da etkileyen sağlık güvenliği tehditleri olarak görülmektedir. Bu tür potansiyel tehditler kitle imha silahları olarak da anılmaktadır. Bahsedilen doğal olmayan, üretilmiş sağlık güvenliği tehditlerini ayrı ayrı başlıklar altında incelememiz konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

2.2.1. Kimyasal Tehditler

Kimyasal tehditler, kimyasal silahlar vasıtası ile canlıları hedef alan ve meteorolojik faktörlere dayanıklı bir formda oluşturulan toksik maddelerdir. Bu tarz bir saldırı sonrasında popülasyonları etkisiz hale getirmek veya kalıcı hasar bırakmak amacıyla yapılması planlanan saldırıdır. Saldırının kişiler ya da organizasyonlar tarafından yapılması kimyasal terör faaliyeti olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu maddelerin buhar, gaz formasyonunda kullanımı mümkündür. Ayrıca yapılan saldırıların bir başka amacı da ekonomik faaliyetlerin işlemez hale getirilmesi, toplumda korku ve kaos yaratmasıdır. Kimyasal silahların yapımında etkilerine göre birçok ajan kullanımı mevcuttur ve bunlardan bazıları ise Sınır Ajanları (Tabun, Sarin, Soman, Vx), Yakıcı Ajanlar (Mustard, Levisit), Sistemik Zehirler (Hidrojen Siyanür, Hidrojen Klorür) şeklindedir (Ortatatlı ve diğerleri, 2015:44-45).

Yukarıda bahsedilen kimyasal ajanlar kullanılarak kimyasal silah saldırıları gerçekleştirilmiştir. 1988 yılında Halepçe’de Saddam Hüseyin’in “Kimyasal Kokteyl” olarak literatürde yer alan saldırısı, modern zamanların sivil nüfusa yönelik en büyük ölçekli kimyasal silah saldırısı olarak tarihe geçmiştir. Bu saldırıda Hardal Gazının yanı sıra Sinir Ajanları Sarin, Tabun ve Vx kullanılmıştır (Christine, 2001:8). 2013 yılında Suriye’deki iç çatışmada tam anlamıyla doğrulanamayan kaynaklara göre kimyasal silah kullanıldığı raporlanmıştır. Söz konusu saldırılarla ilgili olarak Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Esad rejimine toplu vahşet suçlamaları yönelmiştir (Patocka, 2016:40).

2.2.2. Biyolojik Tehditler

Biyolojik tehditlere baktığımızdaysa kimyasal tehditlerden farklı olarak kullanıldığı anda değil etkileri daha sonradan gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Biyolojik ajan saldırılarından etkilenen insanlar, olayın ardından kitlesel olarak değil bireysel olarak etkisini hissederler. Ancak; biyolojik bir saldırı sonrasında salgınla karşılaşılacağı için olayın hemen ardından epidemiyolojik olarak araştırmalar başlatılmaktadır. Oluşan salgın sonrası bölgesel olup olmadığı öğrenilmelidir. Bulaşıcılığı yüksek ve kolay üretilebilen ajanlar olması nedeniyle aşı ve tedavisi ajan kullanıcıları tarafından kendi popülasyonlarında uygulanabilecek ve kendi popülasyonunu koruma altına alabilecek çeşitli biyolojik saldırı olasılığının olması mümkündür. Biyolojik tehditlerin ajan sayılarının çokluğu ve her birinin farklı özelliklerinin olması nedeniyle, kullanılma durumlarında duyu organları ile fark edilmemeleri ve uzun süreler sürebilecek bir şekilde belirti vermemeleri de söz konusudur. Yayılma hızlarına, popülasyonları etkileme ve üretim kolaylıklarına göre Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi (CDC) tarafından biyolojik tehditler üç gruba ayrılmıştır. Bunlar, Kategori A, Kategori B ve Kategori C’dir. (Ortatatlı ve diğerleri, 2015:46-47).

CDC’nin kategorize ettiği biyolojik tehdit ajanlarının ulusal güvenliği tehdit eden riskler ve yüksek öncelikli A Kategorisinde Anthrax (*Bacillus Anthracis*), Botulism (*Clostridium Botulinum Toxin*), Plague (*Yersinia Pestis*), Smallpox (*Variola Major*) gibi ajanlara yer vermiştir. Bu ajanlar insandan insana hızlıca bulaşabilen, yüksek ölüm oranlarına sahip olan ve halk sağlığını tehdit eden riskler içermektedir. Ayrıca halkta büyük panik ve endişe yaratmalarından dolayı özel hazırlık ve eylem planları gerektirmektedir. B Kategorisinde Brucellosis (*Brucella Species*), Food Safety Threats (*Salmonella Species*, *Escherichia Coli O157:H7*, *Shigella*), Glanders (*Burkholderia Mallei*) gibi ajanlara yer vermiştir. Bu ajanların yayılmaları ise orta derecededir, ölüm ve hastalık oranları A Kategorisi ile kıyaslandığında görece azdır, CDC’nin surveyans yönetimini ve teşhis kapasitesine yönelik özel çalışmalar yapmasını gerektirmektedir. C Kategorisi yani üçüncü en yüksek öncelikli ajanlar ise, Nipah Virüsü ve Hantavirüs gibi ortaya yeni çıkan bulaşıcı hastalıklara yol açabilecek virüslerden oluşmaktadır. Kullanılabilirliği, üretimi ve yayma kolaylığı vardır. Gelecekte oluşabilecek bir tehditte kitlesel yayılım için tasarlanabilecek yeni patojenler içermektedir. Ayrıca yüksek hastalık ve ölüm oranları olabileceği için halk sağlığına ciddi etki etme potansiyeline sahiptir (CDC, 2018).

1995 yılında Tokyo metrosunda kitle imha silahı saldırısı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen saldırıda 12 kişi hayatını kaybetmiş, beş binden fazla kişi yaralanmıştır. Saldırıda bazı detaylar dikkat çekmektedir. İlk devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen biyo-terör saldırısı olarak bilinmesidir. Terör organizasyonunu gerçekleştiren örgüt Aum Shinrikyo, daha önceleri de Japonya’da birkaç kere biyolojik saldırı denemelerinde bulunmuş ve başarısız olmuştur. Dünya’da en zehirli madde olduğu düşünülen botulinum toksini üreten bir mikroorganizma ile bu saldırıyı gerçekleştirmeye çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Başarısız biyolojik saldırı denemelerinin ardından metro saldırısında kimyasal ajan olan Sarin kullanımıyla saldırıyı gerçekleştirmişlerdir (William, 2010:291-293).

2.2.3. Radyoaktif ve Nükleer Tehditler

Radyoaktif ve nükleer tehditler, radyasyon maruziyeti terör eylemleri ya da kaza ile oluşabilecek bir patlama sonucu oluşabilmektedir. Tarihte bilinen ilk kullanımı 1945 yılında Hiroşima'ya atılan atom bombası ile akıllarda yer etmiştir. Hiroşima'ya atılan atom bombası sonrasında 70 bin civarında insan hayatını kaybetmiştir. Bu saldırıdan üç gün sonra Nagasaki'ye de atom bombası atılmış ve 34 bin ani ölüm gerçekleşmiştir. Ancak atılan iki bombadan sonra geçen beş yıl içerisinde, çoğunluğu sivil halk olan 340 bin kişinin hayatını kaybettiği ifade edilmektedir. Ayrıca Soğuk Savaş'tan günümüze kadar yaklaşık iki binden fazla nükleer patlama denemesi gerçekleştirilmiştir. Radyasyon saçan aletler ve kirli bomba şeklinde çevreye etki edebilecek iki şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Her iki durumda da nükleer silahların infilakı ile ortaya elektromanyetik enerji, ısı, basınç çıkmaktadır. Beş çeşit iyonlaştırıcı radyasyon bulunmaktadır. Bunlar; alfa parçacıkları, beta parçacıkları, x ışınları, gama ışınları ve nötronlardır (Ortatatlı ve diğerleri, 2015:47).

Saldırı sonrasında toplumda kaos ve korku, devletlerin birbirlerine karşı caydırıcılık mesajları vermeleri durumu söz konusu olabilmektedir. Oluşabilecek bir radyoaktif nükleer saldırı sonrasında sağlık güvenliği tehdidi uzun yıllar etkisini göstermektedir.

Sonuç

Yukarıda belirtilen yeni güvenlik yaklaşımları ve buna bağlı olarak güvenliğin güncel konular üzerinde düşünülmesi, günümüzde tehditlerin varlığının birçok etkene bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde insanların birbirleriyle olan temaslarının salgınlar bağlamında düşünüldüğünde sağlık güvenliği tehditlerini ciddi risk faktörü olarak karşımıza çıkarmaktadır. Benzer risk faktörleri devlet dışı aktörlerin terör saldırılarında sağlık güvenliği anlamında ülkeleri ciddi anlamda tehdit etmektedir.

Uluslararası güvenlik olarak salgınların sınırları aşabilen yapısı ya da terör saldırılarının küresel çapta toplulukları etkileyebilecek bir yapıda olması devletlerin her zaman beklenmeyi beklemesi gerektiğini göstermektedir. Soğuk Savaş'ın ardından bilimsel çalışmalarda yer alan güvenliğin sadece askerî ve siyasi olarak düşünülmemesi gerekliliği, birden fazla alanda zincirleme bir sorun oluşturma potansiyeline sahip olduğunu da ortaya koymuştur. Güvenlik anlayışı genişlemiş ve derinleşmiştir. Bu bağlamda oluşan bir sağlık güvenliği tehdidi, ekonomi, sınır, çevre, gıda gibi diğer güvenlik alanlarına da sirayet edebilmektedir.

Sağlık güvenliği tehdidini sadece bireyin sağlığını korumak olarak düşünmek dar bir bakış açısıyla bakmamıza neden olacaktır. Olası bir sağlık güvenliği endişesi hem hükümetlerin kendi toplumlarında hem de ulusların birbirleriyle olan ilişkilerinde diğer ülke popülasyonlarının da etkilenmesine sebep olacaktır. Devletlerin bu tehditlere karşı işbirliği, ekonomik yeterlilik, sınır güvenliği, gıda güvenliği, aşı çalışmaları gibi konularında sürekli olarak önleme ve hazırlık çalışması içerisinde olmaları önemlidir. Sadece pandemiye dönüşebilecek salgınlar düşünülmemelidir. Olası terör saldırılarında belirli bir bölge ya da kitle hedef olabilir. Böyle durumlara karşı da bu hazırlık ve önlemler alınmalıdır. Devletlerin sağlık güvenliği tehditlerine karşı hazır olmaları, kaynaklarının verimli kullanılması, koruyucu sağlık donanımlarının yeterli üretimi, salgının ya da bulaşın takibinin yapılması, sörveyans çalışmalarının ve laboratuvar ihtiyaçlarının karşılanması, uluslararası örgütler ve kurumlarla (UN, WHO, ECDC, CDC) işbirliği halinde olmaları olası bir sağlık güvenliği riskinde kayıpları minimum seviyede tutmasını sağlayabilecektir.

Sonuç olarak geçmişte yaşanan sağlık güvenliği tehditlerinin günümüzde var olduğu gibi gelecekte de var olacağını söylememiz yanlış olmayacaktır. Oluşabilecek riski en aza indirmek, bireyin güvenliğini yerel/bölgesel veya ülke çapında sağlayabilmek, devletlerin önceliği olmalıdır. Bu nedenle sağlık güvenliğinin devletler için en az diğer güvenlik konuları kadar önem arz ettiği söylenebilmektedir.

Kaynakça

- Ağır, S. B. ve Arman, N. M. (2014). Deepening of security conception and violent non-state actors as the challengers of human security. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I(1), 105-116.
- Aksu, M. ve Turhan, F. (2012). Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2012, 4(2), 69-80.
- Arıboğan, D. Ü. (2017). Duvar: Tarih Geri Dönüyor. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik çalışmalarında yeni açılımlar: Yeni güvenlik çalışmaları. *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(14), 69-96.
- Buzan, B. (1997). Rethinking security after the Cold War. *Cooperation and conflict*, 32(1), 5-28.
- Buzan, B., Wæver O. ve Wilde J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- CDC (2018). *Emergency preparedness and response, bioterrorism agents/diseases* (Nisan 2018). <https://emergency.cdc.gov/agent/agentlist-category.asp>. (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Chakraborty, I. ve Maity, P. (2020). COVID-19 outbreak: Migration, effects on society, global environment and prevention. *Science of The Total Environment*, 138882.
- Christine, G. M. (2001). The 1988 chemical weapons attack on Halabja, Iraq, Hoening M. ve Alexander Y. (Ed.). *Super terrorism: biological, chemical and nuclear* (ss. 7-11). Transnational Publishers Inc.
- Dilber, M. (2015). Birey Güvenliği ve Ulusal Güvenlik. (Çev. E. Çıtak.). *İnsanlar, Devletler Ve Korku: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Güvenlik Çalışmaları İçin Bir Gündem*. İstanbul, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- ECDC (2007). "Multi-Annual Programme". *ECDC Strategic Multi-Annual Programme* (Ocak 2007) 2007-2013. <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/ecdc-strategic-multi-annual-programme-2007-2013> (Erişim Tarihi 21.01.2023)
- Elbe, S. (2018). *Pandemics, pills, and politics: Governing global health security*. JHU Press.
- Emmers, R. (2017). Güvenlikleştirme. *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, 131-144.
- LePan, N. (2020). *Visualizing the history of pandemics*. <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/> (Erişim Tarihi: 15.03.2020)
- McInnes, C. (2008). Health, Security Studies: An Introduction. Williams, P. D. (Ed.) in *Security Studies* (ss. 23-24). Tylor and Francis e- Library.
- McInnes, C. (2015). The many meanings of health security. Rushton, S. and Youde, J. (Ed.). *Routledge handbook of global health security*. Routledge.
- Ortatatlı, M., Sezigen, S., Ayan, H. A., Balandız, H. ve Kenar, L. (2015). Terörizm kapsamında kimyasal, biyolojik, nükleer ve radyasyona bağlı yaralanmaların değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri J Foren Med Special Topics*, 1(2), 44-52.
- Paris, R. (2001). Human security: paradigm shift or hot air? *International Security*, 26(2), 87-102.
- Patocka, J. (2016). Syria conflict and chemical weapons: What is the reality. *Mil Med Sci Lett*, 85(1), 39-43.
- Rosenau, W. (2010). Aum Shinrikyo's Biological Weapons Program: Why Did It Fail? *Studies in Conflict & Terrorism*, 24(4), 289-301.
- Soner, B. A. (2020). Kovid-19 Salgını ve Sonrası Uluslararası Siyasette Süreklilik ve Değişimler. *Polis Akademisi Yayınları*, 92.
- Ullman, R. H. (1983). Redefining security. *International Security*, 8(1), 129-153.

¹ NATO, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin bir ittifakıdır. Bu iki kıta arasında savunma ve güvenlik alanlarında istişare ve iş birliği yapılmasına ve birlikte çok uluslu kriz yönetimi operasyonları yürütölmesini sağlamaktadır. Bkz. https://www.nato.int/nato-welcome/index_tr.html

² Kopenhag Okulu, Buzan ve Waever başta olmak üzere, Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre and Elzbieta Tromer gibi hepsi Kopenhag'da bulunan Centre for Peace and Conflict Research'te çalışan bilim insanlarının öncülerini oluşturduğu ve güvenlik üzerine çalışmalar yapan bir gruptur.

³ Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi, 2005'te kurulan ve merkezi İsveç'in başkenti Stokholm'de bulunan, Avrupa'nın bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasını güçlendirmeyi amaçlayan, bağımsız Avrupa Birliği kuruluşu.

⁴ Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yeni koronavirüs SARS-COV-2'yi Covid-19 olarak adlandırmıştır. Bkz. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332197/WHO-2019-nCoV-FAQ-Virus_origin-2020.1-eng.pdf

Diğer Konular / Other Issues

TOLERANCE FOR UNITY: A DECEPTIVE CALL

BİRLİK İÇİN HOŞGÖRÜ: YANILTICI BİR ÇAĞRI

Abstract

In the history of democratic politics, following elections many triumphant executive politicians proposed tolerance as a cure for detrimental effects of fractionalization. Moreover, tolerance level in the society and its level of fractionalization are suggested to have counter implications for a series of macro-political and macro-economic features, including level of democracy, quality of institutions and economic growth. Nevertheless, up to now far too little attention has been paid to understand the relationship between the two. This research aims to solve this puzzle and asks the question whether tolerance level of the society decreases the fractionalization of the voters and the legislative body. This research used quantitative modes of inquiry to gain insights into this relationship. A final dataset, which consists of system-level data derived from Comparative Political Data Set and aggregated individual-level data extracted from World Values Survey for 12 Western democratic countries, was used for the analyses of this research. Counter to expectations, findings revealed that out-group tolerance and fractionalization of the political party system on both votes and seats levels are statistically significantly and positively associated.

Keywords: Votes-level Fractionalization, Seats-level Fractionalization, Out-group Tolerance, Unity, Democracy.

Öz

Demokratik siyaset tarihinde seçimlerin akabinde muzaffer politikacıların çoğu, ayrışmanın zararlı etkilerine bir çare olarak hoşgörüyü önermiştir. Dahası, toplumdaki hoşgörü düzeyi ve bunun ayrışma düzeyinin, demokrasi seviyesi, kurumların kalitesi ve ekonomik büyüme dahil olmak üzere bir dizi makro-politik ve makro-ekonomik özellik için olumsuz etkileri olduğu ileri sürülmektedir. Fakat, şimdiye kadar ikisi arasındaki ilişkiyi anlamak için oldukça az çaba harcanmıştır. Bu araştırma, bu anlaşılmaazlığı çözmeyi amaçlamakta ve toplumun hoşgörü düzeyinin, seçmenin ve yasama organının ayrışmasını azaltıp azaltmadığı sorusunu sormaktadır. Bu araştırma, bu ilişki hakkında fikir edinmek için nicel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Bu araştırmanın analizleri için Karşılaştırmalı Politik Veri Kümesi'nden elde edilen sistem düzeyindeki verilerden ve 12 Batılı demokratik ülke için Dünya Değerler Araştırması'ndan çıkarılan toplu bireysel düzeydeki verilerden oluşan birleştirilmiş bir veriseti kullanılmıştır. Beklentilerin aksine, bulgular grup dışı hoşgörü ve siyasi parti sisteminin hem oy hem de sandalye düzeylerinde ayrışmasının istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Oy Seviyesinde Ayrışma, Sandalye Seviyesinde Ayrışma, Dış Grup Hoşgörüsü, Birlik, Demokrasi.

Murat İNAN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

E-posta/E-mail:
murat.inan@agu.edu.tr

Orcid: 0000-0001-7554-6217

Başvuru/Submitted: 02.03.2023

Kabul/Accepted : 13.03.2023

Introduction

On the 7th of January 2021, the United State's then-incumbent President Trump's supporters stormed the Congress building. Four people were killed and many injured in the clashes. Scenes were alarming for the American's creed. One of the established democracies of the world was suffering from its own citizens' extreme polarization. Following the election, in his inauguration speech, as the 46th president, Joe Biden underlined the importance of unity and conditioned it on tolerance. He requested from both his supporters and opponents to tolerate each other so the country can unite. He said: *'We must end this uncivil war that pits red against blue, rural versus urban, conservative versus liberal. We can do this if we open our souls instead of hardening our hearts. If we show a little tolerance and humility...'* His message was no different than those, which have been given by many other triumphant executive politicians in the history of democratic politics. Following a fiercely competitive election campaign, many triumphant executive politicians in the history of democratic politics pledged to unite the society under their rule. They did not anymore want being recognized as the leader of their own supporters only, but of the whole nation. Likewise, they did not want their government being known as the representative of their own voters only, but of the citizenry at large. Unlike before, now they tended to portray the society as one big unity and ignore all the fractions within. Typically, these politicians conditioned unity on tolerance. They called for greater tolerance to overcome problems related to polarization and fractionalization.

The United States seems to have overcome the alarming situation for now. Nevertheless, the year 2022 brought some recent developments ringing alarm bells for newer rounds of polarization and fractionalization crises in the Western world. Lasting heavy economic and social burdens of Covid-19 pandemic, low growth and high inflation rates, migration flows following the long-standing Syrian war and recent Russian invasion of the Ukraine, potential energy and food crises make many Western societies vulnerable to polarization and fractionalization. For the governments of these countries, administering people of different race and religion, people holding different political opinions and coming from different economic and social backgrounds is now becoming even a more difficult task to accomplish. In these circumstances, the ultimate aim of all the modern governments should be to ensure that each and every individual is integrated to the society and living peacefully with the others. In this regard, can the value of tolerance be functional as suggested? This research is designed to find an answer to this question. It aims to answer the question whether out-group tolerance decreases political fractionalization in the society and the legislative body.

Tolerance as a value is largely based on understanding, forbearing and accepting a person, an idea or a perspective although they are thought to be unpleasant. Historically, discussions on tolerance revolved around the religious dimension of the concept. Yet, more recently the manuscripts of John Milton, Benedict de Spinoza, John Locke, John Stuart Mill and Immanuel Kant uplifted the concept to the heart of liberal democratic theory. Systematic and empirical investigations of the concept with small-scale case studies have only started in the second half of the 21st century (Stouffer, 1955; Prothro and Grigg, 1960; McClosky, 1964; Dahl, 1971; Lawrance, 1976; McClosky and Brill, 1983; Bobo and Licari, 1989; Inglehart, 2018; Duch and Gibson, 1992; Lipset, 1993; Gibson, 1996; Inglehart and Welzel, 2005). The common motivation of these studies was to test the argument suggesting that tolerance is one of a group of societal values supporting a well-functioning democratic political system. James L. Gibson, a pioneer student of tolerance studies, argues that tolerance is 'the lubricant for the machinery of democratic politics, without it democracy grinds to halt.' For Gibson: 'It takes more than constitutions, laws and political institutions to ensure vigorous political competition. In addition, democracies require a set of complimentary cultural values to function effectively...No cultural belief is more important for democratizing polities than political tolerance' (Gibson, 1996: 5,6). According to the advocates of the human development approach, which is the third approach in political culture

studies, values such as tolerance, self-expression, interpersonal trust, civic and political participation are social attitudes and values that positively affect the development and rooting of democracy. The idea suggesting that tolerance bolsters democracy was also supported by empirical findings. Inglehart and Welzel (2005) tested the link between human capital values and democracy and found that there is a statistically significant and positive relationship between values of tolerance and trust at the aggregated individual level and democracy scores at the system level (Inglehart and Welzel, 2005). Besides its direct association with democracy, tolerance was suggested to have implications for some other macro level features that can be thought as indicators of a healthy and well-functioning social, economic, and political system. For instance, the higher levels of tolerance of residents were found to be positively associated with the growth level of cities as it is believed that tolerance allows an easier integration of talented and creative people which is one of the important factors underlying growth (Florida, 2002, 2003, Ratna and Grafton, 2009). Furthermore, through the medium of level of income and freedom of press, tolerance was found to be offsetting the inducing effect of ethnic fractionalization on corruption (Buitrago, Caraballo and Roldán, 2018).

I believe studying the relationship between tolerance and fractionalization will contribute to the extant literature in at least two ways. First, although very influential politicians suggested the existence of a relationship between tolerance and fractionalization, researchers largely neglected a systematic investigation of this relationship. The existing accounts, which attempted to explore the relationship between the two concepts largely focused on fractionalization effect on tolerance but failed to focus on the effect operating from tolerance to fractionalization. Their focus on ethnic, linguistic and religious fractionalizations may have acted as a hurdle in this regard. Employing a measure based on ethnic, linguistic or religious fractionalization as function of tolerance would not be a reasonable analytical strategy to follow, as it could be going against the naturally expected direction of the relationship. Nevertheless, using a political fractionalization measure that is based on fractionalization of the voters and their representatives in the legislative body allowed reversing the direction of the causal arrow. Second, unlike in the previous works, which based their fractionalization measure on ethno-linguistic and religious items, the fractionalization measure adopted here was based on the share of voters and of their representatives as well as the number of political parties so it corresponds to the political dimension of fractionalization, which has not been fully perceived yet. Herewith, it should be noted that studying fractionalization of the representatives together with fractionalization of the people is important, as, in fact, the representatives are the ones who largely drive the political agenda of the country.

To accomplish all the tasks mentioned above, this paper would proceed in five sections. In the literature review section, a brief discussion revolving around the concepts of fractionalization and tolerance will be presented. Theoretical arguments and empirical findings from the extant literature on the two concepts and the relationship between the two will be discussed in this section. The data, construction of variables and methods will be introduced in the materials and methods section. In the results section, hypotheses will be put to a series of empirical tests and findings of these tests are presented. Contribution of the empirical findings will be discussed in a higher theoretical perspective in the final discussion and conclusion section.

1. Fractionalization and Tolerance

A relatively small body of research have studied fractionalization in the political science literature. Alesina et al. (2003) aimed to distinguish between ethnic, linguistic and religious fractionalization and their impact on economics, politics and attitudes. They found that ethnic and linguistic fractionalizations can be defined more closely and religious fractionalization is more endogenous with respect to its implications. In line, while ethnic and linguistic fractionalizations are strongly associated with GDP growth, quality of policies and quality of institutions, this is not

the case for religious fractionalization. Moreover, the magnitude of the relationship between ethnic fractionalization and growth was found to be larger than that between the linguistic fractionalization and growth. In addition, the magnitude of the association between the ethnic and linguistic fractionalizations and the growth was found to be differing remarkably across regions. Africa is the continent in which fractionalization is associated with the growth more remarkably (Alesina et al., 2003, Alesina and Ferrara, 2005, Easterly and Levine, 1997). Huntington (1968), long ago argued that the ethnic fractionalization affects quality of institutions adversely. This was suggested to be due to higher level of ethnic favouritism observed in ethnically fractionalized countries. In these countries, rather than focusing on the interests of the citizenry at large, governments focus on the interests of their supporters, which result in inefficient allocation of resources. Empirical findings supported Huntington only partly. Quality of government was found as a significant function of the ethnic and religious fractionalizations, but no association between religious fractionalization and quality of institutions was found (Alesina et al., 2003). On the other hand, although ethnic fractionalization was found to be negatively and statistically significantly associated with government quality, this is not the case after controlling for the GDP per capita (La Porta et al. 1999). Remarkably to its positive implications, it was shown by another group of researchers that ethnic diversity can be beneficial for productivity, creativity, variety of product and wages (Montalvo and Reynal-Querol, 2021, Ottavino and Peri, 2005).

Unlike fractionalization, tolerance was suggested to have positive implications for a wide range of political, social, and economic outcomes. Empirical analyses showed that tolerance bolsters democratic political system (Inglehart and Welzel, 2005), increases social networks (Gani 2015) and integration (Buitrago, Caraballo and Roldán, 2018). The association between tolerance and growth has recently been discussed by a group of scholars lead by Richard Florida. Florida and his colleagues argued that the higher levels of tolerance pose low entry barriers for talented and creative people coming from diverse backgrounds which are conducive to a rise of a creative class that plays an active role in the growth of the economy (Florida, 2002, 2003). In their country-level analysis of tolerance-growth relationship, Berggen and Elinder (2012) used average annual growth in real GDP per capita as dependent variable and an index made up of two items of a battery questioning respondents' (un) willingness to have a neighbour who is homosexual and people of a different race as independent variable and a series of variables as controls in their analysis. Unlike findings of previous within-country analyses, findings of their cross-country analysis showed that while tolerance towards homosexuals associates with growth negatively, tolerance towards people of a different race associates with growth positively but only weakly in terms of statistical significance. Supportive findings were also found for the relationship between tolerance and wages in different countries (Mellander and Florida, 2007, Ottaviano and Peri, 2006).

Fractionalization and tolerance seem to have counter effects on a series of political, social and economic indicators. A number of studies focused on this. Tolerance was suggested to be offsetting detrimental effect of the ethnic fractionalization on the corruption both in direct and indirect ways. Buitrago, Caraballo and Roldán's (2018) analysis of the data collected from 86 countries using Partial Least Squares Path Modelling (PLS-PM) revealed a positive relationship between an index of tolerance towards immigrants/people of a different race that was made up of World Values Survey, European Values Survey and Social Progress Index and an index of the corruption that was made up of the Corruption Perception Index of Transparency International and the Control of Corruption Index of the World Governance Indicators. In their analysis, when tolerance was added to the equation, the detrimental effect of ethnic fractionalization on the corruption disappeared. Beside its direct effect, tolerance also operated indirectly regarding to its effect on the corruption. As the level of income and freedom of press are known to be associated to corruption, it was reported that these two are also associated with tolerance. More frankly, these

two determinants of corruption are, in fact, acting as appropriate pathways to the tolerance value flows into corruption (Buitrago, Caraballo and Roldán, 2018).

Based on this theoretical perspective one can ask the question whether tolerance and fractionalization are associated? According to the contact theory, personal contact with dissident members of the society increases tolerance towards them (Stouffer 1955, Wilson, 1991). Supporting this claim, previous studies revealed that tolerance towards out-groups grows out of being exposed to diversity of ideas (Gutmann and Thompson, 1998) and ideological diversity (Duch and Gibson, 1992). According to Lijphart (1999) political systems with higher number of parties in which decisions are taken with consensus produce kind attitudes among the members of the society. Supporting this point of view, Dunn, Orellana and Singh (2009) provided confirming evidence to the relationship between number of parties in the legislative body and out-group tolerance. Using the WVS data for citizens of countries which were recognized as free by Freedom House, they found that the higher effective number of parties (logged) the higher social tolerance and this relationship is not conditional to the level of political interest of individuals. Dividing the scale into its items, Dunn, Orellana and Singh also found that effective number of parties is positively and significantly associated with all the tolerance items except for tolerance towards immigrants. Based on this finding they argue that the electoral system in a country is positively associated with tolerance towards out-groups in that country. Weesner and Ashraf (2011) also investigated the relationship between tolerance and value fractionalization and achieved a negative correlation score ($p=-0.241$) between ethnic fractionalization and tolerance, and a positive one ($p=0.196$) between religious fractionalization and tolerance. It should be noted that both scores indicate to presence of mild associations.

As seen, the all theoretical discussions and empirical findings suggest a positive relationship between tolerance and fractionalization. Departing from all these, I ask the following question:

RQ: *Are the higher levels of out-group tolerance in the society associated with the lower levels of fractionalization of the political party system?*

In response to this question, I level the following hypothesis:

H1: *The higher levels of out-group tolerance in the society are associated with the lower levels of fractionalization of the political party system.*

2. Data, Variables and Method

2.1. Data

As understood from the analytical aim stated above, a combination of aggregated individual and system level measures is required to conduct this research. Individual and institutional level data were combined in similar studies previously (Anderson and Guillory, 1997). The data that were used for the analysis of this research were culled from Comparative Political Data Set (Armingeon et al., 2019) and World Values Survey (Inglehart et al., 2020). The researchers in the University of Zurich have collected the county level CPDS dataset. The dataset provides political and institutional data for 36 OECD countries between the years 1960 and 2018. It compiles a wide array of variables including, fractionalization on the votes and seats levels, voter turnout, government support, government type, government ideological position, vote and seat shares of ethnic, religious, and liberal parties in the system, inflation, growth, unemployment and so on. The CPDS provides the only cross-sectional time series dataset that is appropriate for the aims of this research. On the other hand, individual level data were derived from the World Values Survey (WVS), which has been conducted by a worldwide network of social scientists to explore political, social, economic, and religious values of people living over 100 countries, representing about 90% of the world population. The dataset was constructed by face-to-face interviews with

respondents stratified by random sampling. National samples were representative of the population in the age 18 and older. The project was launched in 1981 and since then 7 waves were conducted. The WVS data provides a reliable and comprehensive means for the empirical aims of this research. Data measuring out-group tolerance were collected by means of a battery-type question in the WVS (Inglehart et al., 2020). The total number of the cases in the final combined dataset is 196. The dataset shows variations in each variable for 12 countries with available data between the years 1960 and 2018. These countries are Australia, Canada, Finland, France, Germany, Italy, Netherlands, New Zealand, Norway, Sweden, Switzerland, and United States. All the data were processed using 32-bit STATA/IC, version 15.

2.2. Variables

2.2.1. Fractionalization

Dependent variables of this research were made up of index of electoral fractionalization of the party system ‘rae_ele’ and index of legislative fractionalization of the party system ‘rae_leg’, which were both proposed by Rae (1968). Rae’s index allows comparing party systems from different political entities, which makes it useful for comparative politics research (Gross, 1982).

$$\text{Rae_ele} = 1 - \sum_{i=1}^m v_i^2$$

where, v_i represents share of votes for the party i and m represents the total number of parties.

$$\text{Rae_leg} = 1 - \sum_{i=1}^m s_i^2$$

where, s_i represents share of votes for the party i and m represents the total number of parties.

Both variables can take on any value from 0 to 1. While 0 represents the minimum level of fractionalization of the party system, 1 represents the maximum level of fractionalization of the party system and any political system can be placed between these two extremes (Armingeon et al., 2019).

2.2.2. Out-group tolerance

The key independent variable of this research is out-group tolerance. Out-group tolerance is the only variable achieved from the WVS. The English wording of the question reads: ‘On this list are various groups of people. Could you please mention any that you would not like to have as neighbours?’ As a battery-type of question it measures tolerance towards (a) people of a different race, (b) people of a different religion, (c) heavy drinkers, (d) immigrants and foreign workers, (e) people who have AIDS, (f) drug addicts and (g) homosexuals. These potential out-groups were chosen based on the items’ face validity and availability of the data across the nations of interest. The binary variables were originally recoded in a way that ‘1’ denotes tolerance and ‘0’ intolerance. After recoding the response categories with the value of ‘0’ for intolerance and with the value of ‘1’ for tolerance, an additive mean index was created using data coming from all the 7 battery items to achieve a comprehensive out-group tolerance scores for each country-election year dyad. The Chronbach’s alpha for the out-group tolerance items was 0.89 and average inter-item correlation score was 0.66 with no single value lower than 0.62 indicating to a high internal reliability and consistency between the items constructing the out-group tolerance measure. Analysing various dimensions of tolerance was suggested since tolerance value manifests differently in different regions and this may lead to bias (Buitrago, Caraballo and

Roldán 2019). This method was used previously to measure tolerance from a broader perspective (Berggren and Nilsson, 2013, Das et al., 2008).

To isolate the pure tolerance effect on fractionalization several controls were added to the model. It was long ago suggested that individuals with higher levels of material wealth tend to have economic and physical security granted and focus on a series of higher level of needs including tolerance (Inglehart and Welzel, 2005). Extending this idea to the national level, one can argue that tolerance level is higher in countries with higher level of wealth. Three important indicators of wealth for countries, growth, inflation and unemployment were used to isolate macroeconomic effects hidden in the tolerance level of countries.

2.2.3. Growth

There are mixed findings in the literature on the relationship between fractionalization and the growth. There is evidence that while linguistic diversity is positively associated, racial diversity is negatively associated with growth in the US (Ratna and Grafton, 2009). It was also found that having time and region fixed effects controlled, value diversity is not associated with economic growth on the macro level, yet ethnic fractionalization seems to be a negative and significant determinant of growth (Weesner and Ashraf, 2011). Thus, CPDS's 'realgdpgr' variable was used for the analysis of this research. The variable represents the growth of real GDP percentage change from previous year for each country.

2.2.4. Inflation

CPDS's inflation variable, 'inflation', represents percentage change in growth of harmonised consumer price index (CPI) made up by using all the items from previous year.

2.2.5. Unemployment

The unemployment variable, 'unemp', represents percentage of unemployed to civilian labour force. The growth, inflation and unemployment variables were used as controls for the same aims of isolating a potential tolerance effect on fractionalization.

In addition to the above three macroeconomic variables, the below two macro-political variables were also controlled with the same aim of isolating the tolerance effect on fractionalization.

2.2.6. Government type

The type of the government is thought to have implications on fractionalization both in the society and the legislative body. To capture this effect 'gov_type' variable was controlled. The categorical variable takes on 7 values but 6 are presented owing to the lack of cases in the 7th category, technocratic government, in our countries of interest. 1=Single-party majority government was chosen as the reference category. Its effect on fractionalization is measured relative to the effects of 2=minimal winning coalition, 3=surplus coalition, 4=single-party minority government, 5=multi-party minority government and 6=caretaker government.

2.2.7. Proportionality

While translating votes into seats, disproportionality is a great problem. All the scenarios except the utopic one in which the rate of votes to rate of seats is 1 for all the parties, some level of disproportionality emerges (Rae, 1967; Gallagher, 1991; Lijphart, 1994). This situation may also have implications for the relationship between fractionalization and tolerance. The proportionality of a political system and people's attitudes have been thought to be associated for a long time. There, it was suggested that political systems that are based on higher levels of consensus produce kind attitudes among the members (Lijphart, 1999). Thus, the Proportionality

variable 'prop', which takes on three values: 0=Single member, simple plurality systems (SMD), 1=Modified proportional representation, (parallel plurality PR-systems, majority-plurality/alternative vote), 2=Proportional representation (PR) was controlled.

Table 1. Variable descriptive statistics

Variable	N. Obs.	Mean	S.E.	Min	Max	Percentage
Fractionalization (on the votes level)	196	0.75	0.00	0.57	0.90	-
Fractionalization (on the seats level)	196	0.70	0.00	0.47	0.89	-
Out-group Tolerance	196	0.45	0.01	0.11	0.74	-
Growth	196	2.84	0.17	-7.28	8.16	-
Inflation	196	4.27	0.27	-1.18	17.81	-
Unemployment	196	5.13	0.23	0	15.40	-
Government Type=Single Party Majority Government	43	-	-	-	-	21.94
Government Type=Minimal Winning Coalition	55	-	-	-	-	28.06
Government Type=Surplus Coalition	51	-	-	-	-	26.02
Government Type=Single Party Minority Government	25	-	-	-	-	12.76
Government Type=Multi Party Minority Government	17	-	-	-	-	8.67
Government Type=Caretaker Government	5	-	-	-	-	2.55
Government Type=Technocratic Government	0	-	-	-	-	0
Electoral System=Single Member, Simple Plurality Systems (SMD)	27	-	-	-	-	13.78
Electoral System=Modified Proportional Representation (Modified PR)	39	-	-	-	-	19.90
Electoral System=Proportional Representation (PR)	130	-	-	-	-	66.33

Table 2. Variable distributions, by country (table continued on next page)

Variable	Australia	Canada	Finland	France	Germany	Italy
N. Obs.	22	17	15	14	16	15
Fractionalization (on the votes level) (\bar{x})	0.66	0.85	0.83	0.80	0.72	0.79
Fractionalization (on the seats level) (\bar{x})	0.59	0.83	0.81	0.67	0.69	0.76
Out-group Tolerance (\bar{x})	0.39	0.34	0.30	0.54	0.72	0.70
Growth % (\bar{x})	3.20	3.08	3.20	3.01	2.39	2.47
Inflation % (\bar{x})	4.88	3.65	4.55	4.10	2.42	5.94
Unemployment % (\bar{x})	5.11	6.15	6.03	6.55	5.08	7.58
Government Type=Single Party Majority Government (n)	8	9	0	0	1	0
Government Type=Minimal Winning Coalition (n)	10	0	2	0	15	6
Government Type=Surplus Coalition (n)	3	7	11	7	0	6
Government Type=Single Party Minority Government (n)	1	0	1	0	0	0
Government Type=Multi Party Minority Government (n)	0	0	0	3	0	2
Government Type=Caretaker Government (n)	0	1	1	0	0	1
Government Type=Technocratic Government (n)	0	0	0	0	0	0
Electoral System=Single Member, Simple Plurality Systems (SMD) (n)	0	0	0	0	0	0
Electoral System=Modified Proportional Representation (Modified PR) (n)	22	0	0	14	0	3
Electoral System=Proportional Representation (PR) (n)	0	17	15	0	16	12

Table 2. Variable distributions, by country (continued)

Variable	Netherlands	New Zealand	Norway	Sweden	Switzerland	US
N. Obs.	17	20	15	17	14	14
Fractionalization (on the votes level) (\bar{x})	0.81	0.65	0.77	0.74	0.83	0.67
Fractionalization (on the seats level) (\bar{x})	0.79	0.57	0.73	0.73	0.81	0.55
Out-group Tolerance (\bar{x})	0.68	0.17	0.38	0.54	0.42	0.34
Growth % (\bar{x})	2.34	3.46	3.15	3.31	1.29	2.66
Inflation % (\bar{x})	3.44	5.37	4.35	4.54	2.69	4.83
Unemployment % (\bar{x})	5.02	3.57	2.96	4.84	1.99	5.46
Government Type=Single Party Majority Government (n)	0	12	1	1	0	11
Government Type=Minimal Winning Coalition (n)	11	1	4	1	0	1
Government Type=Surplus Coalition (n)	3	0	0	0	14	0
Government Type=Single Party Minority Government (n)	0	3	7	11	0	2
Government Type=Multi Party Minority Government (n)	1	4	3	4	0	0
Government Type=Caretaker Government (n)	2	0	0	0	0	0
Government Type=Technocratic Government (n)	0	0	0	0	0	0
Electoral System=Single Member, Simple Plurality Systems (SMD) (n)	13	0	0	0	0	14
Electoral System=Modified Proportional Representation (Modified PR) (n)	0	0	0	0	0	0
Electoral System=Proportional Representation (PR) (n)	17	7	15	17	14	0

2.3. Method

This research used quantitative methods in order to gain insights into the relationships between the independent variables and the two dependent variables. The statistical analyses below were basically conducted to describe predictive relationships between tolerance and two types of fractionalization. In this analytical strategy, the electoral and legislative fractionalizations of the party system are dependent variables and *tolerance* is the focal predictor. The relationships between the dependent and independent variables were explored by means of a series of fixed effects analysis, which was selected over random effects model based on the results achieved from Durbin-Wu-Hausman test. Only country fixed effects were used owing to the fact that election years differ across countries.

A series of predictor variables to be influencing fractionalization were incorporated into the full model as shown in the following regression equation for country i and year t .

$$\widehat{\text{Fractionalization}}(\widehat{\text{votes/seats levels}})_i = \widehat{b}_0 + \widehat{b}_1 \text{Outgroup tolerance}_i + \widehat{b}_2 \text{Growth}_i + \widehat{b}_3 \text{Inflation}_i + \widehat{b}_4 \text{Unemployment}_i + \widehat{b}_5 \text{Government type}_i + \widehat{b}_6 \text{Electoral system} + \varepsilon_i$$

3. Results

To explore relationships between the independent and the dependent variables, four statistical models were conducted. The results are presented in Table 3.

Table 3. Fixed Effects Models Predicting Fractionalization (on the Votes and Seats Levels)

	Fractionalization (Votes-level)		Fractionalization (Seats-level)	
	(1)	(2)	(3)	(4)
Out-group Tolerance	0.89*** (0.09)	0.67*** (0.11)	0.68*** (0.12)	0.37** (0.14)
Growth		-0.00 (0.00)		0.00 (0.00)
Inflation		-0.00* (0.00)		-0.00 (0.00)
Unemployment		0.00 (0.00)		0.00 (0.00)
Government Type				
Single party majority government (Ref.)				
Minimal winning coalition		0.03** (0.01)		0.04*** (0.01)
Surplus coalition		0.01 (0.01)		0.01 (0.01)
Single-party minority government		0.02* (0.01)		0.04** (0.01)
Multi-party minority government		0.02 (0.01)		0.05** (0.01)
Caretaker Government		0.02 (0.01)		0.03 (0.02)
Electoral system				
SMD (Ref.)				
Modified PR		0.05 (0.03)		0.17*** (0.03)
PR		-0.00 (0.02)		0.08** (0.02)
Intercept	0.35*** (0.04)	0.42*** (0.03)	0.39*** (0.05)	0.41*** (0.06)

The table shows results for two sets of country fixed effects models predicting votes and seats level fractionalizations by tolerance and a series of controls. Fixed effects model is preferred over random effects model as an appropriate statistical method based on results of two Durbin-Wu Hausman tests (for both $\text{Prob} > \text{Chi}^2 = 0.0000$).

The first model employed only tolerance as the predictor of fractionalization on the votes level. It is seen that tolerance is positively associated with votes-level fractionalization ($b_i = 0.89$, $\rho < 0.000$, R^2 [within] = 0.33, R^2 [between] = 0.06, R^2 [overall] = 0.08). In the second model, to isolate tolerance effect on fractionalization on the votes level, growth, inflation, unemployment, government type and electoral system were added to the model. Analysis revealed that after controlling for these variables, although the power of the effect decreases, tolerance still remained to be associated positively with the votes-level fractionalization ($b_i = 0.67$, $\rho < 0.001$). Among controls, inflation ($b_i = -0.00$, $\rho = 0.011$) and government type ($b_i = 0.03$, $\rho = 0.003$ / $b_i = 0.01$, $\rho = 0.127$ / $b_i = 0.02$, $\rho = 0.038$ / $b_i = 0.02$, $\rho = 0.086$ / $b_i = 0.02$, $\rho = 0.206$ for respective categories against the reference category (single party majority government) seem to have significant association with the votes-level fractionalization (R^2 [within] = 0.43, R^2 [between] = 0.05, R^2 [overall] = 0.08).

In the third model tolerance is the only predictor of fractionalization on the seats level. The related coefficient scores and significance indicators show that tolerance is associated with seats-level fractionalization positively and statistically significantly ($b_i=0.68$, $\rho<0.000$, R^2 [within]=0.14, R^2 [between]=0.08, R^2 [overall]=0.10). In addition to tolerance, the same controls that were mentioned above were added to the fourth model. After controlling these variables tolerance remained to be statistically significantly associated with fractionalization on the seats level ($b_i=0.37$, $\rho=0.010$). Among controls government type ($b_i=0.04$, $\rho<0.000$ / $b_i=0.01$, $\rho=0.138$ / $b_i=0.04$, $\rho=0.004$ / $b_i=0.05$, $\rho=0.001$ / $b_i=0.03$, $\rho=0.147$ for respective categories against the reference category (single party majority government) and electoral system ($b_i=0.17$, $\rho<0.000$ / $b_i=0.08$, $\rho=0.001$ for respective categories of the reference category (SMD) seemed to be significantly associated with the votes-level fractionalization (R^2 [within]=0.40, R^2 [between]=0.07, R^2 [overall]=0.10).

As a robustness check and to reveal the causal direction of the relationship, four additional models were run to predict tolerance with votes and seats level fractionalizations and the other controls. Two simple regressions with outcome variable votes and seats level fractionalizations and one predictor variable tolerance both revealed significant results. Votes level fractionalization predicted tolerance significantly ($b_i=0.37$, $\rho<0.000$, R^2 [within]=0.33, R^2 [between]=0.06, R^2 [overall]=0.08). Similarly seats level fractionalization also predicted tolerance significantly ($b_i=0.20$, $\rho<0.000$, R^2 [within]=0.14, R^2 [between]=0.08, R^2 [overall]=0.10). When the controls are added to the model it's seen that votes level fractionalization still predicts tolerance significantly ($b_i=0.23$, $\rho<0.000$, R^2 [within]=0.54, R^2 [between]=0.15, R^2 [overall]=0.15). Similarly, seats level fractionalization also still predicts tolerance significantly ($b_i=0.10$, $\rho<0.010$, R^2 [within]=0.47, R^2 [between]=0.24, R^2 [overall]=0.18).

It is seen from the both first group of analyses and robustness checks that although the relationship is a two way one as the coefficient scores reveal, the causal arrow is stronger from tolerance to fractionalization. Thus, it should be noted here that owing to the type of the analytical setting, this finding should only be read as a suggestion of the possibility of a causal relationship between the independent and dependent variables. $b_i=0.67$ vs. $b_i=0.23$ coefficient scores for the relationship between votes level fractionalization and tolerance favour the strength of the relationship operating from tolerance to votes level fractionalization. Similarly, $b_i=0.37$ vs. $b_i=0.10$ coefficient scores for the relationship between seats level fractionalization and tolerance favour the strength of the relationship operating from tolerance to seats level fractionalization.

The two equations, which were based on two extensive models predicting votes and seats level fractionalizations, emerge as in the following.

$$\widehat{\text{Fractionalization}}(\text{votes level})_i = 0.42 + 0.67 \text{ Outgroup tolerance}_{i,t} - 0.00 \text{ Inflation} + 0.03 \text{ Minimal Winning Coalition}_{i,t} / 0.02 \text{ Single Party Minority Government}_{i,t} / (\text{ref: Single Party Majority Government}) + \varepsilon_i$$

$$\widehat{\text{Fractionalization}}(\text{seats level})_i = 0.41 + 0.37 \text{ Outgroup tolerance}_{i,t} + 0.04 \text{ Minimal Winning Coalition}_{i,t} / 0.04 \text{ Single Party Minority Government}_{i,t} / 0.05 \text{ Multi Party Minority Government}_{i,t} (\text{ref: Single Party Majority Government}) + 0.17 \text{ Modified PR}_{i,t} + 0.08 \text{ PR}_{i,t} (\text{ref: SMD}) + \varepsilon_i$$

That is to say, one unit increase in out-group tolerance is associated with 0.67 units of increase in fractionalization on the votes and 0.37 units increase in fractionalization on the seats level (values for all the three variables range from 0 to 1).

Discussion and Conclusion

Only a few research attempts in the literature explored the relationship between tolerance and fractionalization. Previous studies either focused on ethnic, linguistic or religious fractionalization, or flowed the causal arrow from fractionalization to tolerance or relied on mere correlation scores. This research was designed to answer the question whether tolerance makes societies less fractionalized as suggested by many executive politicians. It measures fractionalization with Rae' (1968) two measures of fractionalization gauging partition on the votes and seats in the legislative body. The data used for the analyses were drawn from two sources; Comparative Political Dataset (CPDS) and World Values Survey (WVS). Combination of the two datasets provides a suitable final dataset made up of 196 cases involving all the variables of interest for this research. The final dataset hold data from 12 Western democratic countries including Australia, Canada, Finland, France, Germany, Italy, Netherlands, New Zealand, Norway, Sweden, Switzerland, and United States between the years 1960 and 2018. Quantitative methods were used for the analysis of the research.

Studying fractionalization as the outcome of tolerance was important owing to the fact that the latter have some negative implications for a series of important macro-political and macro-economic features, including level of democracy, quality of institutions and economic growth. Findings revealed that tolerance is positively associated with fractionalization both on votes and seats levels even after controlling for a series of controls. Moreover, the direction of the association is more strongly flowing from tolerance to fractionalization than it does so from fractionalization to tolerance. Interpretatively, by looking these findings one can argue that countries with greater level of tolerance are more likely to be fractionalized in terms of both the voters and the representatives. Findings of this research supported the previous findings that have explored the association between tolerance and fractionalization. Dunn, Orellana and Singh's (2009) measure of fractionalization, effective number of parties, was positively associated with all the tolerance items except for tolerance towards immigrants. Although different than their choice of causal direction, as unlike in theirs in this research fractionalization was predicted by tolerance, a similar association was found between the two variables. Moreover, although their fractionalization was based on ethnic and religious fractionalization, which is different than the fractionalization measures here, and their findings were based on correlation analysis, it could be argued that the finding achieved here also supported the findings of Weesner and Ashraf (2011).

This research provides answers to some questions but it raises others. The generalizability of these results is subject to certain limitations since all the countries are Western democratic ones. These are economically developed countries with high tolerance values and with no serious civil war threat. It is believed that the implication of the same model with inclusion of data from different geographies may produce different results. Thus, the first question could be: Is the equation of the relationship between tolerance and fractionalization emerges similarly in some other corners of the world. Another question could ask: Does tolerance towards different unpopular groups in a given society affects fractionalization similarly? Another one: Is it possible not only tolerance but also some other items of human capital affect fractionalization? Adding an etiological perspective to the questions, another research could ask: What are the reasons underlying the relationship between tolerance and fractionalization? As known, while fractionalization denotes number of parties in a system, polarization denotes distance among these parties. The two concepts are related but clearly tapping to different dimensions of partition. Thus, one can also ask the question: What is the relationship between tolerance and polarization? Alternatively: Does tolerance decrease polarization? Future research can be extended in a direction to give answers to some of these questions.

References

- Alesina, A., Ardagna, S., Nicoletti, G., & Schiantarelli, F. (2005). Regulation and investment. *Journal of the European Economic Association*, 3(4), 791-825.
- Alesina, A., Baqir, R., & Easterly, W. (1999). Public goods and ethnic divisions. *The Quarterly journal of economics*, 114(4), 1243-1284.
- Alesina, A., Devleeschauwer, A., Easterly, W., Kurlat, S., & Wacziarg, R. (2003). Fractionalization. *Journal of Economic Growth*, 8(2), 155-194.
- Alesina, A., & La Ferrara, E. (2000). Participation in heterogeneous communities. *The quarterly journal of economics*, 115(3), 847-904.
- Alesina, A., & Ferrara, E. L. (2005). Ethnic diversity and economic performance. *Journal of economic literature*, 43(3), 762-800.
- Anderson, C. J., & Guillory, C. A. (1997). Political institutions and satisfaction with democracy: A cross-national analysis of consensus and majoritarian systems. *American Political Science Review*, 66-81.
- Armingeon, K., Engler S., Leemann, L. (2020). *Supplement to the Comparative Political Data Set – Government Composition 1960-2018*. Zurich: Institute of Political Science, University of Zurich.
- Berggren, N., & Elinder, M. (2012). Is tolerance good or bad for growth? *Public Choice*, 150(1), 283-308.
- Berggren, N., & Nilsson, T. (2013). Does economic freedom foster tolerance? *Kyklos*, 66(2), 177-207.
- Bobo, L., & Licari, F. C. (1989). Education and political tolerance: Testing the effects of cognitive sophistication and target group affect. *Public Opinion Quarterly*, 53(3), 285-308.
- Buitrago, E. M., Caraballo, M., & Roldán, J. L. (2019). Do tolerant societies demand better institutions? *Social Indicators Research*, 143(3), 1161-1184.
- Dahl RA (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Das, J., DiRienzo, C., & Tiemann, T. (2008). A global tolerance index. *Competitiveness Review: An International Business Journal*.
- Duch, R. M., & Gibson, J. L. (1992). 'Putting Up With' Fascists in Western Europe: A Comparative, Cross-Level Analysis of Political Tolerance. *Western Political Quarterly*, 45(1), 237-273.
- Dunn, K., Orellana, S., & Singh, S. (2009). Legislative diversity and social tolerance: How multiparty systems lead to tolerant citizens. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 19(3), 283-312.
- Easterly, W., & Levine, R. (1997). Africa's growth tragedy: policies and ethnic divisions. *The quarterly journal of economics*, 1203-1250.
- Easterly, W., Ritzen, J., & Woolcock, M. (2006). Social cohesion, institutions, and growth. *Center for Global Development Working Paper*, (94).
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2003). Cities and the creative class. *City & Community*, 2(1), 319.
- Gallagher, M. (1991). Proportionality, disproportionality and electoral systems. *Electoral studies*, 10(1), 33-51.
- Gani, A. (2015). Measures of tolerance and economic prosperity. *International Journal of Social Economics*.
- Gibson, J. L. (1996). The paradoxes of political tolerance in processes of democratisation. *Politikon: South African Journal of Political Studies*, 23(2), 5-21.
- Glaeser, E. L., Laibson, D. I., Scheinkman, J. A., & Soutter, C. L. (2000). Measuring trust. *The quarterly journal of economics*, 115(3), 811-846.
- Gutmann, A., & Thompson, D. F. (1998). *Democracy and disagreement*. Harvard University Press.
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. Yale University Press.
- Inglehart, R. (2018). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. et al. (eds.) (2020). *World Values Survey: All Rounds – Country-Pooled Datafile*.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.

- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (1999). The quality of government. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 15(1), 222-279.
- Lawrence, D. G. (1976). Procedural norms and tolerance: A reassessment. *American Political Science Review*, 70(1), 80-100.
- Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven. CT and London: Yale University Press.
- Lipset, S. M. (1993). Reflections on capitalism, socialism & democracy. *Journal of Democracy*, 4(2), 43-55.
- Mellander, C., & Florida, R. (2007). *The creative class or human capital? Explaining regional development in Sweden* (No. 79). Royal Institute of Technology, CESIS-Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.
- McClosky, H. (1964). Consensus and ideology in American politics. *American Political Science Review*, 58(2), 361-382.
- McClosky, H., & Brill, A. (1983). *The dimensions of tolerance: What Americans believe about civil liberties*. Russell Sage Foundation.
- Montalvo, J. G., & Reynal-Querol, M. (2021). Ethnic diversity and growth: Revisiting the evidence. *Review of Economics and Statistics*, 103(3), 521-532.
- Ottaviano, G. I., & Peri, G. (2005). Cities and cultures. *Journal of Urban Economics*, 58(2), 304-337
- Prothro, J. W., & Grigg, C. M. (1960). Fundamental principles of democracy: Bases of agreement and disagreement. *The Journal of Politics*, 22(2), 276-294.
- Rae, D. (1968). *The Political Consequences of Electoral Laws* (New Haven, 1967). *Apropos of the long life of British Liberalism*, 83.
- Ratna, N. N., Grafton, R. Q., & Kompas, T. (2009). Is diversity bad for economic growth? Evidence from state-level data in the US. *The Journal of Socio-Economics*, 38(6), 859-870.
- Stouffer, S. A. (1955). *Communism, conformity, and civil liberties: A cross-section of the nation speaks its mind*. Transaction Publishers.
- Wilson, T. C. (1991). Urbanism, migration, and tolerance: A reassessment. *American Sociological Review*, 117-123.
- Weesner, D., & Ashraf, Q. (2011). Value Fractionalization: A New Measure of Diversity. <https://web.williams.edu/Economics/Honors/2011/WeesnerFinalDraft.pdf>

BİR DEVLET ADAMI OLARAK NİZÂMÜLMÜLK VE ONUN SİYASETNAME Sİ NİZÂMÜLMÜLK AS A STATESMAN AND HIS POLITICAL BOOK

Öz

Bu çalışmada Nizâmülmülk'ün hayatı, Selçuklu Devleti'ne verdiği üstün hizmetleri, Sünni İslam'ın Şii Batıl inançlar karşısında doğru öğrenilip yaşatılması konusunda, vermiş olduğu mücadeleyi anlatılmaktadır. Nizâmülmülk çok iyi eğitim almış, uzun yıllar devletin en alt kademelerinden, en üst kademelerine kadar birçok görevde bulunan ve yaklaşık 30 yıl vezirlik yapmış bir kişidir. Bu bilgi ve tecrübenin sonucunda Nizâmülmülk, hayatının sonuna doğru, Sultan Melikşah'ın isteği üzerine, tavsiye niteliğinde olan bir siyasetname yazmıştır.

Avni ÖZALP *

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

E-posta/E-mail: a.ozalp@gmx.at

Orcid: 0000-0002-0369-7478

Başvuru/Submitted: 18.10.2022

Kabul/Accepted : 20.01.2023

Bu makalenin kapsamı; Nizâmülmülk'ün hayatı ve yazmış olduğu siyasetnamesinin içeriğidir. Makalede araştırılan konu ise bir devlet adamı olarak Nizâmülmülk'ün Selçuklu Devleti'nin kalkınmasında üstlendiği roldür. Çalışmadan elde edilen sonuç: Nizâmülmülk'ün hayatı ile eseri olan siyasetnamesinin konusunun özdeş olduğudur. Yani büyük vezir, uzun yıllara dayanan hayat tecrübesi, bilgi birikimi ve devlet tecrübesini halen günümüze ışık tutan siyasetnamesinde toplamıştır. Bunda ötürü siyasetnamede yazılanların, Nizâmülmülk'ün vezirliğini yaptığı Selçuklu Devleti'nde uygulanmış olmasından dolayı, devlet en parlak dönemini yaşamıştır. Bununla birlikte din, hukuk, ekonomi, bürokrasi ve askerî gibi birçok konuları içeren oldukça geniş kapsamlı, tavsiye niteliği taşıyan Siyasetnamenin; tek tip kitap olarak görülmemesi, bunun yerine çok boyutlu bir kitap olarak ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizâmülmülk, Siyasetname, Büyük Selçuklu Devleti, Nizamiye Medreseleri, Şiilik-Sünnilik, Melikşah, Alp Arslan.

Abstract

In this study, Nizâmülmülk's life, his outstanding services to the Seljuk State, his struggle to keep Sunni Islam alive against Shiite superstitions are explained. Nizâmülmülk is a person who received a very good education, held many positions from the lowest to the highest levels of the state for many years, and served as a vizier for about 30 years. As a result of this knowledge and experience, Nizâmülmülk, towards the end of his life, wrote an advisory policy at the request of Sultan Melikşah.

The scope of this article; Nizâmülmülk's life and the content of his policy. The subject investigated in the article is the role of Nizâmülmülk as a statesman in the development of the Seljuk State. The result obtained from the study is that the life of Nizâmülmülk and the subject of his work, his policy book, are identical. In other words, the great vizier gathered his long years of life experience, knowledge and state experience in his politics, which still sheds light on the present. For this reason, the state lived its brightest period, since what was written in the policy was applied in the Seljuk State, where Nizâmülmülk was the vizier. In addition to this, it is a very comprehensive and advisory policy that includes many subjects such as religion, law, economy, bureaucracy and military; It has been concluded that it should not be seen as a single type book, but rather as a multidimensional book.

Keywords: Nizâmülmülk, Political Name, Great Seljuk State, Nizamiye Madrasahs, Shiism-Sunnism, Melikşah, Alp Arslan.

Giriş

Geçmişten günümüze birçok devlet ve imparatorluklar kurulmuş ve yıkılmıştır. Bu devlet ve imparatorlukların kurulup, güçlenmesinde ve yıkılmasında birçok şahsiyetin olumlu ya da olumsuz rolü olmuştur. Fakat geçmiş tarih içerisinde öyle şahsiyetler yaşamıştır ki bu şahsiyetler adeta, kendi devletleri başta olmak üzere, içerisinde yaşadığı yüzyıla damgasını vurmuşlardır. Öyle ki bu şahsiyetler yaşadıkları dönemin akışına yön vermekle kalmayıp, kendisinden sonraki dönemlerin seyrini de belirlemişlerdir. Bu sebeple de böyle şahsiyetlerin yaşadığı dönemden sonra ortaya çıkan devletlerin oluşumunda, bu ve benzer şahsiyetlerin etkisi büyük olmuştur. Nizâmülmülk'de bu şahsiyetlerin en önde gelenlerinden biridir.

Nizâmülmülk'ün asıl adı Hasan Bin Ali Bin İshak El Tusi'dir. 1018 yılında Horasan'ın Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Selçuklular döneminde önemli devlet görevlerinde bulunan Nizâmülmülk 1092 yılında vefat etmiştir. Kendisine Nizâmülmülk denmesinin sebebi ise Selçuklular döneminde çok önemli ve üst düzey görevlerde uzun yıllar bulunması ve bu görevleri hak, hukuk ve adaletle yönetmesidir. Dönemin Abbasi halifesi Kaim bin Emrillah, Nizâmülmülk'e çok saygı duyar ve hürmet ederdi. Bu saygınlığın ve hürmetin neticesinde (ve/veya bu sebeple) kendisine mülkün, yani devletin nizamı ve intizamını sağlayan kişi anlamına gelen Nizâmülmülk unvanı bizzat halife tarafından verilmiştir.

Nizâmülmülk 1052 senesine kadar Semerkant, Buhara ve Merv şehirlerinde yaşamıştır. Daha sonra Belh'e gelen ünlü devlet adamı, Çağrı Bey'in valiliğini yaptığı, Ali Bin Şadam'ın danışmanlık hizmetinde bulunmuştur. Nizâmülmülk'ün buradaki başarısını fark eden Çağrı Bey, Nizâmülmülk'ü, oğlu Alpaslan'a kâtip ve danışman olarak tayin etmiştir. Selçuklu sultanı Tuğrul Beyin vefatı sonrasında, Çağrı Bey'in oğulları olan melik Alpaslan ve melik Süleyman arasında uzun süreli taht kavgaları ortaya çıkmadan; Nizâmülmülk, Alpaslan'ı destekleyerek, Alpaslan'ın kısa süre içerisinde tahta geçmesinde büyük rol üstlenmiş, 1064'te de vezir olmuştur. Nizâmülmülk vezirlik yaptığı tüm dönem boyunca, Selçuklu prenslerinin itaat altına alınmasında, önemli taht kavgalarının önlenmesinde ve devletin birliğinin ve bütünlüğünün korunmasında büyük emek ve gayret sarf etmiştir.

Hasan Bin Ali Bin İshak El Tusi'nin, Nizâmülmülk unvanı almasındaki en önemli etmenler; kendisinin uzun yıllar devlet görevinde bulunması, Selçuklu dönemi padişahlarının oğulları arasında çıkan taht kavgalarını iyi yönetmesi, sultan Alparslan ve Sultan Melikşah gibi Selçuklu imparatorluğunun en parlak dönemlerindeki padişahlara vezirlik yapmasıdır. Ayrıca Selçuklular döneminde hiçbir vezire verilmeyen, sadece Nizâmülmülk'e verilen, *Raziu Emir El-Müm'inin* unvanı verilmiştir. Varlıklı bir ailenin iki çocuğundan biri olan Nizâmülmülk, iyi bir eğitim almış ve küçük yaşta da hafız olmuştur. Kendisinin çok iyi bir eğitim almış olması ve uzun yıllar devlet görevinde bulunması, kendisine çok büyük bir tecrübe ve bilgi birikimi sağlamıştır. Teorik olarak iyi bir eğitim alıp, devlet yönetiminde pratik tecrübe kazanan Nizâmülmülk, ortaya kolmuş olduğu SİYASETNAME adlı eseri ile sadece kendi dönemini aydınlatmakla kalmayıp, kendi döneminden sonra günümüze kadar birçok devlet adamı ve düşünürü ufuk açmıştır. Öyle ki Nizâmülmülk'ün yazmış olduğu, Siyasetnameden yaklaşık 400 yıl sonra yazılan, İtalyan düşünür Machevelli'ye ait olan Prens adlı eserin Nizâmülmülk'ten esinlendiği söylenmektedir.

Selçuklu İmparatorluğunun dünyada zirve yaptığı dönemlerde, yaklaşık 30 yıl vezirlik yapan Nizâmülmülk Sünni olup, Şafi mezhebine mensuptur. O yıllar, mezhepler üzerinden çok büyük Sünni-Şiî çatışmalarının yaşandığı yıllardır. Nizâmülmülk o yıllarda Sünniliğin, Şiîliğe galip gelebilmesi için Nizamiye Medreseler'ini kurmuştur. Ehlisünnet inancını ayakta tutmaya yönelik olarak kurulan bu medreseler, İmamı Gazali gibi birçok değerlin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. O yıllarda Bağdat'ta, Horasan'da, Suriye'de, Mısır'da ve Marif'de olmak üzere birçok yerde açılan medrese, Nizamiye Medreseleri'nin ekolüdür (Onur,2018).

Nizâmülmülk; Mısır'daki Fâtımî halifeliği, Şîliği savunduğu için ve Sünniliğin Fâtımîlerin batıl inançlarına galip gelebilmesi için Nizamiye Medreseleri ile birlikte çok büyük çaba göstermiştir. Nizâmülmülk yaşamış olduğu dönemin önde gelen gerek devlet adamı olan gerekse, sözde dini bir örgüt lideri olan Hasan Sabbâh'la iyi ilişkiler kuramamıştır. Sebebi ise Nizâmülmülk'e göre, Hasan Sabbâh Fâtımîler tarafından yönlendirilmekte ve Şîlik ekseninde batıl bir inanıcı savunmaktaydı. Bu sebeple de Nizâmülmülk'e göre Hasan Sabbâh Selçuklu devletini ele geçirme niyeti taşımaktaydı.

Nitekim Nizâmülmülk'ün, Hasan Sabbâh konusundaki düşünceleri doğru çıkmıştır. Hasan Sabbâh, tıpkı Nizâmülmülk'e yaptığı gibi Selçuklu devletini ele geçirmek için devletin birçok üst düzey yetkilisine suikast düzenleyip öldürmüştür. Hasan Sabbâh benzer girişimlere yönelik suikastları Fâtımî Halifeliği'ne de yapmıştır. Yani Fâtımî halifeleri arasında yaşanan taht kavgalarında, Hasan Sabbâh kendisinin istemediği halife adayına (kardeşler arasında) yönelik ölümlere sebebiyet vermiştir.

1092 yılında Nizâmülmülk, Hasan Sabbâh'ın bir müridi tarafından suikast sonucunda öldürülmüştür. Öldürülmeden önce Selçuklu Sultanı Melikşah, Nizâmülmülk 'e devletin işleyişi, devletteki aksaklıklar ve ileriye yönelik ne yapılması gerektiğine dair, bir siyasetname yazmasını tavsiye etmiştir. Nizâmülmülk bu düşünceden yola çıkarak, hem kendi yaşadığı döneme yönelik, hem de günümüz devlet yönetimine yönelik, önce 39 fasıldan oluşan, daha sonra 11 fasıl daha eklenerek, 50 fasıl olan, toplamda da 51 fasıl olarak yayınlanan bir eser ortaya çıkarmıştır (Şimşir, 2015: 71). Bu eserin orijinal dili ise Farsçadır.

Sultan Melikşah'ın, Nizâmülmülk'e böyle bir eser yazdırmasının en önemli sebebi ise Selçuklu devleti büyümüş, gelişmiş ve nerede ise zirve noktasına ulaşmıştır. Bu doyumluluktan dolayı da devlette bir takım zevkü sefa ve aksaklıklar meydana gelmeye başlamıştır. Nizâmülmülk almış olduğu iyi eğitim ve devlet tecrübesi ile hayatının sonuna doğru Siyasetname adlı eserini yazmaya başlamıştır. Eser genellikle hikâye şeklinde anlatılmaktadır. Esere tarihsel açıdan bakıldığında geçmişte yaşanan olayları naklettiği için bir tarih kitabı denilebilir. Veya bürokratik açıdan değerlendirildiğinde, dönemin devlet yapısını konu aldığı için bir kamu kitabı olarak ele alınabilir. Nizâmülmülk iyi bir dini eğitim alıp hafız olduğu için ve Bâtınîlere karşı ehli-sünnet mezhebini savunduğu için eserinde yoğun bir şekilde hadis ve ayetlere yer vermiştir. Eserinde padişahlık makamına büyük oranda kutsallık atfetmiştir. Yani padişahlığın Allah tarafından verildiğini, seçilen padişahın övülmüş ve yüceltilmiş olduğunu konu almıştır. Eserde bulunan bazı hadislerin sahih olmadığına dair, günümüzde bazı din adamları tarafında görüşler dile getirilmektedir (Nizamoğlu, 2014:11).

Hayatı boyunca ilme, sanata, âlimlere ve şairlere büyük önem veren Nizâmülmülk, hem kendi yazmış olduğu Siyasetnamesinde hem de Bağdat, Belh, Nişabur, Basra, Rey, Herat, İsfahan ve Musul gibi şehirlerde açmış olduğu Nizamiye medreseleri yoluyla, Selçuklu Devleti'nin; idari, adli, mali, sosyal, kültürel ve dini alanlar olmak üzere pek çok alanlarda köklü yenilikler ve değişikliklerin oluşumunu sağlamıştır. Selçuklu saraydaki merkezi teşkilatlanmanın İslam esasları çerçevesinde daha kuvvetli bir şekilde yapılanmasını sağlamıştır. Hasan Sabbah gibi bozuk fırkalara karşı ehli sünnet bilgilerinin sistemli bir şekilde öğretilmesinde, Nizamiye medreselerinin katkıları oldukça yüksektir.

1. Nizâmülmülk'e Göre İstihbaratın Önemi

Siyaset kelimesi Arapça kökenli olup, seyis-at bakıcılığı anlamında kullanılmaktadır. Siyaset kelimesinin anlamı, aynı zamanda Batı dillerindeki politika kelimesinin karşılığıdır. Eski Yunan polis devletlerinde, devlet işlerinin idare edilmesi işlevi politika olarak adlandırılmıştı. Müslüman Doğu toplumlarında devletin idaresi ile ilgili olan işler siyaset olarak adlandırılmıştır.

Toplam 51 fasıldan oluşan Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesindeki istihbarat konusu 10. ve 13. fasıllarda *İstihbarat Sahiplerine, Gizli Habercilere ve Memleket İşlerinde Tedbir Almaya Dair ve Casuslar Gönderilmesine, Mülkün İyiliği ve Raiyyet İleri için Tedbirler Alınmasına Dair* (Şimşir, 2015:72), başlıkları altında işlenmiş olup, diğer fasıllarda da zaman zaman istihbarat konusuna yer verilmiştir.

Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesinin temel konusu: Bir padişahın ve/veya bir devlet adamının nasıl olası gerektiği, padişahın tebaasındaki halka ve memurlarına nasıl davranması gerektiği işlenmekle birlikte; istihbarat, bürokrasi, savaş ve tarım topraklarının yönetimine dair gerekli bilgiler bulunmaktadır. Nizâmülmülk bu bilgileri ağırlıklı olarak Sünni din ekseninde yoğurarak anlatmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Siyasetname aynı zamanda dini öğretileri pekiştirmeye yönelik, bir din kitabı olarak da ele alınabilir.

Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesini emsallerinden üstün kılan şey, geçmiş milletlerin idarelerinden örnekler vererek bol tarihi malzeme sağlamanın yanında, yaptığı mukayeselerle de Melikşah dönemi Selçuklu Devleti'nin sosyal yapısını açıkça ortaya koymasındır. Vezirin bu eseri yazmaktaki gayesi Selçuklu idaresini olduğu gibi tasvir etmekten öte, zamanın şartlarına ve inanışlarına göre iyi bir devlet nizamının nasıl olması ve başarılı bir hükümdarın neler yapması gerektiğini anlatmasıdır (Eşmeli, 2016: 144).

Nizâmülmülk, sultan Alparslan şehzade iken Alparslan'a şehzadelik yapmıştır. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in çocuğu olmadan vefat etmesi üzerine, Tuğrul beyin kardeşi olan, Çağrı beyin oğulları arasındaki taht kavgası sürecini Nizâmülmülk iyi yönetmiştir. Bu iyi yönetimin sonucunda 1064 yılında Sultan Alparslan tahta tahta çıkmış ve Nizâmülmülk'de onun veziri olmuştur (TRT Avaz, 2019).

İslam tarihinde dönemin sultanlarına ve vezirlerine yönelik, devlet idaresinin nasıl işlemesi gerektiği konusunda, tavsiye niteliğinde olan birçok siyasetname yazılmıştır. Öyle ki Selçuklu sultanı Melikşah'ın Nizâmülmülk'ten yazmasını istediği siyasetnamede olduğu gibi İslam tarihinde birçok sultan ve vezir hem kendisinin eleştirilmesi, hem de devlet yönetimindeki eksiklik ve aksaklıkların ortaya çıkarılması konusunda, kendi dönemlerine dair siyasetnameler yazdırtmışlardır. Bunlar arasında sultanlara yönelik yazılan siyasetnamelerden bazıları Enisü'l-Mülük, Nasihatü'l-Mülük, el-Ahkâmü's-Sultaniyye'dir. Vezirlere yönelik yazılanlar ise; Hadikatü'l-Vüzerâ, Tuhfetü'l-Vüzerâ, Nasihâtü'l-Vüzerâ'dır (Şimşir, 2015: 69).

Bu nedenle dönemim sultanı Melikşah, devletteki sorunların çözümüne yönelik, o dönem devlet yönetiminde uzun yıllar bulunmuş birçok Selçuklu devlet adamına siyasetname yazmaları teklifinde bulunmuştur. Nizamülmülk'ün yazmış olduğu siyasetname ise en beğenileni ve en tutulunu olduğu için günümüze kadar önem ve ehemmiyetini korumuştur. Sultan Melikşah siyasetname yazma konusunda, dönemin devlet adamlarına verdiği görev çerçevesini aşağıdaki sözleri ile belirlemiştir:

Her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz ve zamanımızda iyi olan ile olmayanın ne olduğunu, divan ve bargâhımızda o şartları yerine getirmeyenlere veya bizden gizlenmiş olana, bizden önceki padişahların şartlarını yerine getirdikleri bizim tedbir almadığımız hangi meşguliyetleri bulunduğuna bakınız. Selçuklu Sultanları ve başkaları devrinde geçmiş meliklerin her ne kanun ve adetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, açık bir şekilde yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde düşünelim; bundan sonra din ve dünya işlerimizin düzgün yürütmesi için emir verelim; gerçekleştirilmesi gerekeni gerçekleştirelim ve her meşguliyet şartı kendi prensibine göre yürüsün...(Şimşir, 2015:71).

Nizamülmülk eserini yazarken sadece Selçuklu devletinin gelenek yapısına bakarak eserini oluşturmamıştır. Eserin oluşmasında Türk devletlerinin geçmiş gelenek yapıları analiz edilmekle birlikte, Uzak Doğu'dan Hint ve Çin kültürü, Mezopotamya kültürü, Arap kültürü ve Roma

kültürleri kendi devlet yapıları kapsamında sentezlenerek oluşturulmuştur. Böylece Siyasetname oldukça çok geniş bir yelpazenin sentezlenmesi olarak ortaya çıkmıştır (Eşmeli, 2016).

Nizâmülmülk hayatı botunca iki temel siyasi düşünceyi savunmuştur (Öztür, 2019:74).

- Birincisi o zamanın güçlü devletlerinden olan Selçuklu İmparatorluğu ve Abbasi Halifeliği arasında siyasi, ekonomik ve kültürel uyumu sağlamak.
- İkincisi ise İslam'ı ve Selçukluyu yok etmeye yönelik batıl inançlara karşı savaşıdır.

Nizâmülmülk Abbâsî halifelerine karşı çok saygılı olduğu gibi Dârü'l-hilâfe üzerinde de çok etkiliydi. Selçuklu sultanları Alp Arslan ve Melikşah'ı Abbâsî halifeleriyle ilişkilerinin müsbet yönde kanalize edilmesinde de her zaman önemli hizmetlerde bulunmuştur. Sultan ile halife arasında herhangi bir problem, huzursuzluk veya kırgınlık olursa onları çözmek ve gidermek için tarafları her zaman soğukkanlı ve ilımlı hareket etmeye teşvik etmiş ve önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Nizâmülmülk hem Sultan Alp Arslan hem de Sultan Melikşah döneminde iki devlet arasındaki münasebetleri genelde büyük bir uyum içerisinde seyretmesini sağlamış, zaman zaman ortaya çıkan ihtilafları da siyasî dehasıyla halletmeyi başarmıştır. Hilafetle saltanatın uyum içinde çalışmasını siyasetin temeli kabul eden Nizâmülmülk halife ile sultan arasındaki ilişkileri geliştirmeye özel bir önem atfetmiştir. Bu gayretleri ve çalışmaları halifeler tarafından takdirle karşılanmış ve Abbâsî Halifesi Kaim-Biemrillah tarafından kendisine Kıvâmüddeve ve 'd-dîn, razıyyü emîri'l-mü'minîn lakap ve unvanları verilmiştir. Nizâmülmülk de Abbâsî halifelerinin rızasını almaktan çok büyük memnuniyet duyardı. Nizâmülmülk aynı duygu ve düşüncelerle iki hanedan arasındaki siyasi evlilikleri desteklemiş ve bu evliliklerin gerçekleşmesinde bizzat rol almıştır (Özaydın, 2018: 10-11).

Yukarıdaki anlatılanlardan anlaşıldığı üzere Nizâmülmülk, Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği arasındaki dostluğun kuvvetlenmesinde üstün rol oynamıştır. Kendisinin o yıllarda üstlenmiş olduğu bu misyon kendisinden sonra gelecek birçok devlet adamına örnek teşkil etmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi yolunda, Anadolu'daki beylikler ile Osmanlı Hanedanı'na mensup kişiler arasında yapılan evliliklerin büyük katkısı olmuştur. İslam dininin doğru bir şekilde öğretilmesi, yaşatılması ve yaygınlaştırılması konusunda da Selçuklu-Abbasi işbirliğinin çok büyük katkıları olmuştur. Bu iki hanedanın dinin öğretilmesi konusunda, birlikte üstün gayret göstermelerinin sonucunda, gerek Mısır- Fâtımîlerine, gerekse Hasan Sabbah ve müritlerine karşı, İslam dinine yapılabilecek olası tahribatların önüne geçmiştir. Bu ve benzer sebeplerden dolayıdır ki Nizâmülmülk, Alparslan tarafından Selçuklu Devleti'ne vezir yapıldıktan sonra, Abbâsî Halifesi el-Kâim bi-Emrillâh kendisine *Nizâmülmülk* devletin nizamı-düzeni lakabını ve/veya unvanını vermiştir (Kesik, 2018: 58).

Bir devletin bekası için o devletin askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel dinamiklerinin sağlamlığı ne kadar önemli ise bunlar içerisinde istihbarat da o derecede önemlidir. Tıpkı günümüzde olduğu gibi geçmişte de devletlerin güçleri kurmuş oldukları istihbarat teşkilat yapıları ile doğru orantılı olmuştur. Eğer bir devletin, başka devletlere yönelik gizli haber alma teşkilatı zayıf ise o devlet dışarıdan gelebilecek her türlü istilaya açık demektir. Bu yüzden devletler kendi yapılarını hem koruyup, hem de ileriye dönük olarak sürdürülebilir kılabilmeleri için oldukça güçlü ve gizli bir istihbarat yapılandırması oluşturmak zorundadırlar. İstihbaratın oluşumu insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Bu çerçevede istihbaratın tanımı T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne göre aşağıdaki gibidir:

İstihbarat; devlet ve milletlerin varlıklarını korumak ve istikballerini teminat altına almak maksadıyla hasım veya hasım olması muhtemel şahıs, grup ve devletlerin içinde buldukları durumları ile niyet, imkân, kabiliyet ve zaafalarını öğrenme veya rakip ve düşmanların bunları öğrenmesini veya öğrenmek için gönderdiği casusları engelleme faaliyetlerinin tamamını ifade etmek üzere kullanılan genel bir kavramdır (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017:5).

Uzun yıllar devlet görevinde bulunan tecrübeli devlet adamı Nizâmülmülk de, konunun önemini çok iyi bildiği için eserinde istihbarata oldukça geniş yer ayırmıştır. Çünkü Nizâmülmülk kendi devletinin batıl inançlar karşısında, Fâtîmî Halifeliği tarafından istila edileceği tehlikesi ile başta Selçuklu sultanları olmak üzere tüm devlet adamlarının bu konuda uyanık olmaları tavsiyelerinde bulunmuştur (Nizamoğlu, 2014:11). Nizâmülmülk'ün istihbarata önem vermesinin sebeplerinden bir diğeri de batıl inanca sahip olan, Hasan Sabbâh ve müritleridir. Hasan Sabbâh ve Nizâmülmülk birbirlerini çok iyi tanımakta ve aynı zamanda birbirlerine rakiplerdir. Bilindiği gibi Hasan Sabbâh kendi ideolojisini Selçuklu tebaasına yaymak için sürekli girişimlerde bulunmuştur. Öyle ki Nizâmülmülk'ü de Hasan Sabbâh'ın müritlerinden birisi öldürmüştür. Nizâmülmülk ise kendisini öldüren bu müridi önceden tanıyor olmasına rağmen, bu mürit takiye yaparak, yani kendisini gizleyerek, Nizâmülmülk'e karşı suikast düzenlemiştir.

Siyasetnamenin ilgili bölümünde konuya ilişkin olarak hükümdarın, ulaşılması gerekli her noktada habercilerinin bulunması gerektiği önemle vurgulanmıştır (Şimşir, 2015:73). Öyle ki Nizâmülmülk, Hz. Ömer'in adalet anlayışında vurgulanan, *Dicle'nin kenarında bir koyunu kurt kapsa, bunun hesabı bizim üzerimizdedir* sözünden esinlenerek, 500 fersahlık mesafede bulunan bir torba samanın telef olması veya oradaki bir tavuğun zarar görmesi durumunda dahi, sultanın gerekli tedbirleri alması ve buna sebep olanların anında cezalandırılması gerektiğini vurgulamıştır (Eşmeli, 2016:142). Bu konuda Selçuklu sultanları arasında en başarılı olanları, eserinde örnek olarak göstererek özellikle Sultan Mahmut'u takdir ettiğini ayrıca belirtmiştir. Bu takdirini ise şu cümleler ile ifade etmiştir: *Sultan Mahmud her yere sahib-i haberler ve münhiler memur etmiştir. Eğer bir kimse birinden bir tavuk çalsaydı, onun haberi olurdu ve onu araştırırdı* (Şimşir Mehmet, 2015:73).

Siyasetnamede istihbarat konusu işlenirken birçok yerde eleştiriye de yer verilmiştir. Örneğin Nizâmülmülk, atabeyi olduğu ve vezirliğini yaptığı, aynı zamanda da tahta çıkmasında kendisinin büyük yardımı dokunduğu sultan Alpaslan'ı istihbarat konusunda gevşek davranmakla eleştirmiştir. Buna binaen eserinde, *Hükümdarın fenalık isteyenlerden gam çekmeyecek ve endişe duymayacak kadar akıllı ve dirayetli olması lazımdır* (Şimşir, 2015:74) sözlerine yer vermiştir.

Nizâmülmülk devletin güvenliğinin sağlanması hususunda, gerek başka millet ve devletlerin casuslarının tespit edilmesi için, gerekse padişahın tüm konularda bilgisinin olabilmesi için yapılması gerekeni ilgili sözü ile vurgulamıştır: *Hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalmaması ve vuku bulan yahut ayyuka çıkan bir meseleye anında müdahale için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştıracak, tacir, seyyah, sîfî, yoksul, sakatatçı kılığında, dört bir yana casuslar salınmalıdır* (Eşmeli, 2016:142). Böylece hem eserin yazıldığı döneme yönelik hem de günümüze yönelik bir devletin iç ve dış tehditler karşısında alması gereken önlemler açıklanırken, aynı zaman da bir devletin istihbarat konusunda hem ulusal hem de uluslararası güvenliğinin nasıl sağlanması gerektiğine değinilmiştir.

İstihbarat toplayabilmek için tüm devletler kendi imkânları ölçüsünde resmî, gayri resmî, meşru ve gayri meşru şartlar altında oldukça geniş yelpazede faaliyetler sürdürmektedirler. Bu çerçevede Nizâmülmülk vakti, zamanı ve mekânına göre, bir devletin imkânları ölçüsünde; her türlü evrakın (ferman, emirname vb.), her türlü elbise, sancak ve bayrağın, her türlü renk, ses, cihaz, sembol ve hayvanların etkin ve verimli kullanılması gerektiğini vurgulamıştır (Şimşir, 2015:74).

Eserinde yoğunlukla adalet ilkesinden bahseden Nizâmülmülk, devletin her kademesinde adaletin tesisi için yapılması gerekenleri hikâye şeklinde, kendi tecrübelerinden alıntılar ile bahsetmiştir. Adaletin sağlanabilmesi için zulümden uzak durulması gerektiğini savunmuştur. Buna vurgu yapmak içinde *mülk küfür ile devam eder fakat zulüm ile devam etmez* şeklinde ünlü sözüne yer vermiştir (Nizamoğlu, 2014:6). Ayrıca hükümdarın gücünün, kuvvetinin ve kudretinin

ne kadar adil olması ile paralel doğrultuda yükselebileceğini dile getirmiştir. Eserinde adaletin inançtan daha öte bir kavram olduğunu ispat etmek için *İnsanlar inançsız yaşayabilirler ama adaletsiz yaşayamazlar. Adalet, devlet erkine yasallık sağlayan tek temel kavramdır. Hükümdar gücünü adil olmasıyla koruyabilir* (Öztürk, 2019:75) sözlerine yer vermiştir.

Harita 1. Büyük Selçuklu Devletinin Sınırları (1040-1157)

Kaynak: TRT Avaz, 2017.

2. Nizâmülmülk'e Göre Devlet ve Padişah İlişkisi

Nizâmülmülk eserinde devlet yönetimi ile ilgili olan siyasi konuları genel olarak üç temel konu etrafında analiz etmeye çalışmıştır. Bunlardan birincisi devletin en üst tepesindeki, en son kararı veren organ olan padişahlık makamını, ikincisi devlette çalışan en üst makamdan en alt makama kadar olan bürokratik kişileri, üçüncüsü ise o dönemde reaya olarak adlandırılan halktır (Canatan, 2009:203).

Siyasetnamede padişahlık ve devlet arasında çok yüksek oranda manevi bir bağ kurulmuştur. Yani devlet için padişahın varlığına manevi bir değer atfedilmektedir. Nizâmülmülk'e göre padişah: övülmüş, seçilmiş bir kişidir yani sıradan bir kişi değildir. Buna istinaden Siyasetnamede padişah *din ve devletin sultanı* olarak adlandırılmıştır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde padişahın meşruiyetinin ilahi olduğu görülmektedir (Nizamoğlu, 2014:5) Günümüz modern devletlerinde iktidarın otoritesinin dayanağı demokrasidir. Yani seçilen güç kullanarak, otorite uygulayan günümüz modern demokratik devletlerinin meşruiyeti, seçimlerden sonra halka dayanmaktadır. Siyasetnamede ise padişah otoritesinin dayanağı ilahidir. Bu durum aynı zamanda monarşi ile yönetilen teokratik devlet geleneğini yansıtmaktadır. Yani Nizâmülmülk'e göre padişah, Allah tarafından halk için seçilir. Bu çerçevede Nizâmülmülk duygu ve düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Allah her asır ve zamanda halkın içinden birini seçerek onu padişahlık sanatlarıyla (becerileriyle) övülmüş ve süslenmiş kılar. Dünya işlerinden ve kullarının huzurundan onu sorumlu kılar; fesat, karışıklık ve fitneyi ortadan kaldırır. Onun haşmet ve heybetini insanların gönüllerinde ve gözlerinde genişletince, ondan emin olarak devletin devamını isterler (Canatan, 2009:203).

Bu konuda Nizâmülmülk ile İmamı Gazâlî'nin görüşleri birbirine yakındır. Gazâlî'de padişahın varlığını din ile meşrulaştırarak, padişahı dini bir gereklilikle açıklamıştır. Gazâlî'ye göre: *Din ve sultan iki ikiz kardeştir, din esas ve sultan koruyucudur* (Ocak, 2018:47).

Büyük vezir devletin bekası ve devletin sürdürülebilir bir büyüme ve kalınmasının sağlanabilmesi için padişahın otoritesinin güçlü olması ile birlikte, imajının haşmetli ve yüce olması gerektiğine inanmaktadır. Eğer bir devlet içerisindeki padişahın haşmeti ve imajı ne kadar yüksek oranda ise o devletin düşmanlarının, padişahı aynı oranda korkacaklarını savunmaktadır. Aksi takdirde devletin büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalacağı belirtilmektedir. Bu yüzden Nizâmülmülk padişahın siyasal iktidarını kuvvetlendirmek, haşmetini, şanını, şöhretini yüceltmek için yapılması gerekenleri aşağıdaki gibi sıralamıştır (Canatan, 2009: 205):

- Devletin sarayında gerçekleştirilen kutlama ve merasim gibi etkinlikler çok önemlidir. Bunların daha görkemli bir şekilde yapılmasına özen gösterilmelidir.
- Padişah hal ve tavırlarında dengesiz ve ölçüsüz hareket etmemelidir. Mümkün olduğu kadarıyla en doğru yolu izlemeye çalışmalıdır.
- Padişah halkına karşı cömert olmakla birlikte, ikramları bol olmalıdır.
- Devletin üst düzey görevlerindeki bürokratlar (vezirler gibi) hariç, diğer devlet memurları ile padişah gereğinden fazla bir araya gelmemelidir. Aksi takdirde bu kişiler kendi istek ve arzuları doğrultusunda padişahı devlet görevlerinden alıkoyarak meşgul edebilirler.
- Halk ve halkın ileri gelen kişileri ile padişah zaman zaman bir araya gelerek, onlar ile istişare etmelidir. Aksi takdirde halkın sıkıntılarından haberdar olmayan bir padişahın kendisine duyulan saygınlığı (haşmeti yüceliği) azalabilir.
- Saraydaki divan kurulu sık sık padişah adına fermanlar yayınlamamalıdır. Çünkü sürekli olan bir şeye ilgi ve alaka azalmaktadır. Bu yüzden divan kurulunun padişah adına çıkardığı fermanlar çok önemli olan konularda olmalıdır...

Nizâmülmülk eserinde padişahın halkına karşı sorumluluklarının neler olduğunu işlemekle birlikte bir padişahıta bulunması gereken özellikleri de konu almıştır. Buna göre padişahın halkına karşı yerine getirmesi gerekenler ve padişahın özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Canatan, 2009:206):

- Padişah öncelikle dindar olmalıdır. Bu yüzden büyük vezir, din ve padişahlığı ikiz kardeşe benzetmektedir.
- Padişahın ilim adamları gibi âlimlerle olan dostluğu fazla olmalıdır.
- Padişah zeki, akıllı, kudretli ve cesaretli olmakla birlikte, vermiş olduğu kararlarda aceleci olmamalıdır. Bu yüzden Nizâmülmülk bir padişahın vereceği isabetli bir kararın, güçlü bir ordudan daha önemli olduğuna inanmaktadır.
- Padişah devlet için çok önemli işleri kimseye havale etmemelidir, mümkün olduğu kadarıyla kendisi bizzat ilgilenip yapmalıdır.
- Devletin en alt kademesinden en üst kademesine kadar herkes en ince ayrıntısına kadar denetlenmelidir. Başta vergi memurları olmak üzere işini yapmayan ve/veya kötüye kullanan olduğunda gerekli cezalar verilmelidir.
- Kendilerine İktâ (toprak) verilen sipahiler iyi denetlenmelidirler. Halka zulmedenler varsa gerekli cezalar verilmelidir.

3. Nizâmülmülk'e Göre Devlet İçerindeki Bürokrasinin İşleyişi

Nizâmülmülk'ün devlet bürokrasisi içerisinde en fazla önem verdiği hususlardan biri vergi memurlarıdır. Ünlü vezir verginin vakti zamanında ve kişilerin kendi kazançlarına göre toplanması gerektiğini vurgulamaktadır. Vergi zamanından önce toplanmamalıdır. Aksi takdirde

halk bu durumdan zarar görür ki bunun sonucunda da halkın devlete ve padişaha olan güveni sarsılır. Bu ve benzer aksaklıklar devletin ilgili organları tarafından takip edilmeli ve usulsüzlük yapanlar cezalandırılmalıdır. Gerektiği durumda usulsüz vergi toplayanlar sürgüne gönderilmelidirler (Nizamoglu, 2014:8). Vergi toplarken hasta, zayıf, öksüz ve yetim olanların durumlarına dikkat edilmelidir. Gerekirse bu durumda olanlara yardım edilmelidir. Vezir başta vergi memurları olmak üzere tüm memurlara istinaden görüş ve önerilerini şöyle dile getirmektedir. *O halde padişah, hiçbir zaman memurlarının durumundan gafil olmamalı, devamlı onların hal ve durumlarını kontrol etmeli, onlardan zulüm ve hıyanet zuhur ederse, hiç yerlerinde tutmayıp, azletmelidir* (Canatan, 2009:209).

Devlette görev alacak memurların liyakatine önem veren Nizâmülmülk. Bu memurların kesinlikle Müslüman olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Yahudi, Hıristiyan gibi Bâtınî inançlara sahip olanların devlet makamlarında göreve getirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Ömrünün son dönemlerine doğru siyasetnamesini yazan Nizâmülmülk, bu dönemlerde devlet kademelerinde Bâtınî inançlı kişilerin sayısının arttığını da belirtmektedir. Fakat ünlü vezire göre devlet büyüyüp güçlendiği için içerisinde bulunduğu zafiyeti fark etmemektedir. Ünlü vezir aynı zamanda Selçuklu sultanlarından Alparslan, Tuğrul, Mesut ve Mahmut dönemlerinde; hiçbir şekilde Hıristiyan, ateşperest gibi Bâtınî inançlara sahip hiçbir kimsenin, bir Türk'ten daha yüksek bir makama gelebilmeye cesaret edemediğini dile getirmektedir (Canatan, 2009:211). Bu yüzden Nizâmülmülk' e göre devlet içerisinde Müslüman olmayan kişilerin sayısının artması devlete yönelik bir tehdit olarak görülmüştür.

Ülke içerisindeki işsizliğin önlenmesine yönelik tavsiyelerin de bulunduğu Siyasetnamede, işsizliğin toplumsal istikrarsızlığa sebebiyet vereceği vurgulanmaktadır. Halkın, devletin imkân ve olanaklarından eşit bir şekilde yararlanabilmesi ve gelir dağılımında adaletin, sosyal yaşamda da nizam ve intizamın sağlanabilmesi için işsizliğin en asgari seviyeye indirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Buna binaen bir işi, bir kişinin yapması gerektiği ve böylece daha fazla kişinin iş sahibi olabileceği vurgulanmakla birlikte, verimliliğin de artırılması gerektiği belirtilmektedir (Eşmeli, 2016:142).

Devlet işleyişi içerisinde bürokrasiye geniş yer verilen eserde diplomasi konusu da yer almaktadır. Bu çerçevede başka devletlere gönderilen elçilere, başka devletlerden gelen elçilerin karşılanmasına dair birçok anlatım bulunmaktadır (Eşmeli, 2016:142). Örneğin padişaha ve/veya devletin işleyişine yönelik ülke içerisinde herhangi bir protesto hareketi düzenlenecek ise bu protestonun saray yakınlarında düzenlenmeyip, saraya uzak bir yerlerde düzenlenmesini önermiştir. Sebebi ise başka ülkelerden gelen elçilerin bu ayaklanma, isyan gibi protesto hareketlerini görmelerinin engellenmesidir. Aksi takdirde başka ülkelerden gelen elçiler bu protesto hareketlerini gördüğünde, devlet otoritesinin zayıf olduğunu ve padişahın imajının halk nezdinde düşük olduğunu düşüneceklerdir.

Nizâmülmülk bir devletin güçlü olabilmesinin en önemli şartlarından birinin güçlü bir ordu kurmaktan geçtiğini daima savunmuştur. Nizâmülmülk'ün saraydaki en büyük rakiplerinden olan Tâcülmlük, Nizâmülmülk'ü zaman zaman devlette çok fazla sayıda ordu bulundurmakla suçlayıp, sultan Melikşah'a şikâyet etmiştir. Tâcülmlük devletteki ordu sayısının 400 binden 70 bine indirilmesini savunmuştur. Bu çerçevede adamları ile birlikte sürekli kamuoyu oluşturup Melikşah'ı etkilemeye çalışmışlardır. Bu gelişmeler üzerine Nizâmülmülk, devletteki 400 bin olan asker sayısının 700 bine çıkarılması teklifini sunmuştur. Bu teklife gerekçe olarak (Ocak, 2018:44):

- Birincisi güçlü bir devletin ancak güçlü bir ordu ile ayakta kalıp, varlığını sürdürebileceğini,

- İkincisi ise olası bir durumda işten çıkarılan askerlerin, işsizlik sonucunda başka devletlerin ve başka komutanların himayesine girerek, rakip devletlerin güçlenebileceğini ve bunun sonucunda da Selçuklu devletinin bir beka sorunu ile karşı karşıya kalabileceğini savunmuştur.

Bu sebeple zaman zaman gündeme gelen, ordudan 7 bin asker çıkarılmasına yönelik şu şekilde direnişte bulunmuştur: *Bunlar terzilik, tüccarlık bilmezler, o yüzden başımıza iş açarlar. Bunların vereceği zararı kapatmak için bunlara ödenen maaştan fazlasını ödemek gerekir* (Ocak, 2018:45).

4. Nizâmülmülk'e Göre Din ve Devlet İlişkilerinin İşleyişi ve Bu Çerçeve Nizamiye Medreseleri'nin Önemi

Tarihte Türklerin kurmuş olduğu devletler başta Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere monarşi yapılı, teokrasiye dayalıdır. Bu sebeple devlet yönetiminde dinin etkinliği oldukça fazladır. İyi bir din eğitimi almış ve hafız olan Nizâmülmülk'ün Siyasetnamesinde de dinin etkinliği apaçık ortadadır. Bu nedenle de birçok konuda dayanak olarak, hadis ve ayetleri kullanmıştır. Eserde verilen hadislerin bazılarının sahih olup/olmaması günümüzde bazı kesimler tarafından eleştirilmektedir (Eşmeli, 2016:144). Bununla birlikte bazı kesimler tarafından da Nizâmülmülk'ün pek dindar olmadığı söylenmektedir. Bu yanlış algının sebebi ise Siyasetnamede; saray içerisinde zaman zaman şarap meclislerinin kurulması gerektiğine dair görüşüdür. Günümüzde şarap içkili sarhoş edici içecek olarak bilinmektedir. Hâlbuki o dönemde, her türlü içecek şarap olarak adlandırılmaktaydı. Yani bu durum içecek meclisi olarak ifade edilmek istenmiştir. Nizâmülmülk sarayda, padişahın şanının ve haşmetinin artması için bu şarap meclislerinin zaman zaman kurulması önerisinde bulunmuştur (Eşmeli, 2016:141).

Nizâmülmülk devletin dini kurallar çerçevesinde yürütülebilmesi için padişahlık makamını din ve devletin başı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu nedenle padişah iyi bir dini eğitim almış olmalıdır. Bununla birlikte padişah din adamları ile sık sık sohbetler ve toplantılar düzenlemelidir ki yapılan işler ayet ve hadisler çerçevesinde olsun (Eşmeli, 2016: 143). Öyle ki büyük vezir, padişahın bilginler, ihtiyar heyetleri ve din alimleri ile bir araya gelerek, meşveret (istişare) yapmasının vacip olduğunu belirtmiştir (Canatan, 2009: 213). Eserde aynı zamanda Sultan Alpaslan'ın bu ve benzer konulara büyük ehemmiyet verdiği dile getirilmektedir.

Selçuklu Sultanları ilmin ve ulemânın devleti koruyan duvar ve onu ayakta tutan direk mesabesinde olduğunu, ulemânın medeniyetin meşalesi ve ümmetin öncüsü olduğunu idrak etmişlerdi. Bu sebepten ilmî müesseselerin yayılmasına yardımcı oldukları gibi, ilim ehline medrese, hankah ve ribât yaptırıp, ulemâya bol ihsanlarda ve ikramlarda bulundular. Zira bu işin devletin bekası için elzem olduğunu idrak etmişlerdi. Bu yüzden sultanların sarayları ulemâ, şuarâ ve marifet ehliyle dolup taşmaktaydı (Ocak, 2018:37).

Öyle ki günlerden bir gün Sultan Alpaslan Nizâmülmülk ile birlikte bir caminin önünden geçerken, daha önce pekte görülmeyen eski kıyafetli bir insan topluluğuna rastladılar. Bu insanlar sultan Alpaslan'a yönelik saygıda kusur etmedikleri gibi çok fazla iltifat etmeyip hangi her hangi bir istek ve arzuda da bulunmadılar. Bu insanların durumunu gören Alparslan, Nizâmülmülk'e yönelerek bu insanların kim olduğunu sordu? Büyük vezir Sultana söyle cevap verdi: *Bunlar dünyaya meyletmeyen, dünyevî zevklerden hoşlanmayan, fakirlikleriyle iftihar eden ve insanların en şerefli olan ilim yolcuları fakihlerdir* (Ocak, 2018:36), dedi. Cami önündeki insanların hal ve tavırlarından sultan Alpaslan'ın hoşlandığını fark eden, Nizâmülmülk sözlerine şöyle devam etti: Eğer izin verirseniz onlara kalacak bir yer inşa edip, rızıklarını temin edeyim, onlar da ilim tahsiliyle Sultan'ın devletine dua ile uğraşsınlar (Ocak, 2018:36). Bu gelişme üzerine Sultan Alpaslan'dan gerekli izinleri alan Nizâmülmülk ilim erbabına sufilere büyük önem vermiştir. Rivayetlere göre bu olay sonucunda Nizamiye Medreseleri'nin fikri temeli oluşmuştur

(Piyadeoğlu, 2018:128). Bağdat ve Nizamiye Medreseleri kurulduktan sonra bu medreselere bağlanan vakıf gelirleri 60 ile 80 bin dinarı bulduğu rivayet edilmektedir. Ögleki Nizâmülmülk'ün ilim erbabı ve sufilerin daha iyi yetişebilmesi için tek seferde 800 bin dinar vakfettiği belirtilmektedir. O yıllarda eğitim ve öğretim için devlet hazinesinden maaş alan müderrislerin ve ilim erbaplarının sayısının 12 bini bulunduğu söylenmektedir (Ocak, 2018:45)

Rivayetlere göre, Nizamiye Medreselerinin kurulması fikrinin Ebû Said es-Sûfi adında bir kişi tarafından ortaya çıkarıldığı nakledilmektedir. Bu kişi büyük bir medrese kurabilmek için dönemim üst düzey devlet adamları ile iletişime geçmek istemiştir. Nizâmülmülk'ün eğitim ve öğretime büyük önem verdiğini önceden bilen Ebû Said es-Sûfi, Nizâmülmülk'ün yanına gelerek şöyle demiştir: *Ey hâce! Ben sana Medinetü's-selâm'da (Bağdad) büyük bir medrese bina edeyim. Memleketin hiçbir yanında onun bir benzeri olmasın. Senin adın kıyamete kadar dillerde dolaşsın* (Piyadeoğlu, 2018:129). Bunun üzerine Nizâmülmülk bu zata tarif ettiği büyüklükte bir medrese kurabilmesi için gerekli imkânları sağlamıştır. Ebû Said Dicle Nehri kenarında büyük bir arazi yeri belirleyerek, buraya maliyeti 60 bin dinar olan görkemli bir medrese inşa etmiştir. Ebû Said'in, ilk yapılan bu medresenin adını, Nizâmülmülk koyması ile bundan sonra yapılan medreseler de Nizamiye Medreseleri olarak adlandırılmıştır (Piyadeoğlu, 2018:129).

Nizamiye Medreseleri Orta Çağ İslam dünyasının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu medreselerin önemi ve etkileri saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Fakat bunlar içerisinde en önemlilerini kısaca sıralamak gerekirse, Nizamiye Medreseleri (Piyadeoğlu, 2018:133):

- Halkın doğru ve sağlıklı bilgilendirilip, aydınlatılması konusunda Şafilik ve Sünnilik mezhepleri büyük ilerleme kaydetmiş, böylece Şii-Fâtîmî faaliyetlerinin, halka ve devlete zarar vermesi daha aza indirgenmiştir.
- Bu medreselerden pek çok kişi başta din eğitimi olmak üzere, devletin çeşitli bürokratik kademelerinde görev almak için yetiştirilmiştir. Böylece devletin kadı, hatip, müftü ve müderris gibi personel ihtiyacının büyük bir bölümü buradan karşılanmıştır. Örneğin İmâm Gazzâli gibi büyük din âlimi ve bilim adamları bu medreselerden yetişmiş ve yine bu medreselerde ders vermişlerdir.
- Nizamiye Medreselerini diğer medreselerden ayıran özelliklerden biri de zamanın devletinin (Selçukluların) desteği ile kurulmuş olmalarıdır. Çünkü Nizamiye Medreseleri dışındaki medreseler, daha çok halk desteği ile kurulup, toplanan bağışlar ile ayakta durmaktaydılar. Bu durumda ise çeşitli zamanlarda, eğitim öğretim için gerek müderrislerin, gerekse öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluklar yaşanmaktaydı. Bu sebeple de bu medreseler, bir Selçuklu kurumu olarak da görülmüştür.

Gerek Nizamiye Medreselerinin kurulması yolunda sultan Melikşah tarafından yeterli desteğin sağlanabilmesi için gerekse, bir padişahın dini sorumluluklardan dolayı, halkına karşı vazifelerinin neler olduğu Siyasetnamede şu tavsiyelerle anlatılmaktadır:

Padişaha, din işlerini araştırıp farz ve sünnetleri korumak ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, nafakalarını Beyt'ül-mâldan ayırıp tayin etmek, zâhid ve âbidlere saygı göstermek vaciptir. Bunu şöyle yerine getirir: Din âlimlerini haftada bir veya iki defa sarayına davet eder. Allah'ın emirlerini, Kuran'ı Kerim'in tefsiri ile Hadis-i Nebevi'leri onlardan işitir, yine onların ağzından geçmiş peygamber ve padişahların hikâye ve kıssalarını dinler. Bu durumda gönlü dünya gâilesinden kurtulur, aklını ve kulağını onlara terk ederek münazara yapmalarını emreder. Anlamadığı hususları, olayın tetkikini ve nasıl olduğunu anlayıncaya kadar tekrar tekrar sorar. Hiçbir şeyi içine atmaz. Bir müddet böyle yapınca onun için âdet olur. Çok kısa zamanda İslam'ın temel kurallarını öğrenir ve ezberler. Böylece din ve dünya işlerinin yolu, alınacak doğru tedbirler onca bilindiğinden, hiçbir dinsiz veya bid'at ehli onu doğru yoldan ayıramaz. Kesin görüşlü olup adalet ve cezada

Avni Özalp

isabetli kararları artar. Memleketindeki boş şeylerle uğraşma ve bidatler ortadan kalkar. Elinden büyük işler gelir. Zamanında devletindeki fitne, şer ve fesat unsurları ortadan kalkar. Doğrular kuvvetlenerek bozguncular kaybolur. Dünyada iyi olarak anılır, ahirette kurtuluş bulur, derecesi yükselir ve sayısız nimetlere ulaşır. Zamanın insanları da ilim elde etmeye daha çok çalışır (Biçer, 2013: 264-625).

Böylece Siyasetnamede, bürokrasinin işleyişinde dinin etkinliğinin artırılması ve devlet işlerinde de din adamlarının fikirlerinden yeterince faydalanılması için yoğun çaba gösterilmesi gerektiği ifade edilmekle birlikte, padişahın devleti yönetirken dini öğretilerden şaşmaması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır.

Sonuç

1018 yılında doğan Nizâmülmülk, 1064 yılında Selçuklu Devletine yaklaşık 30 yıl vezirlik yapmıştır. 1092 yılında vefat eden büyük vezir yaşamı boyunca devletin en alt kademesinden olmak üzere en üst kademesine kadar birçok görevlerde bulunmuştur. Selçuklu Devleti'nin güçlenip kuvvetlenmesinde en üst düzeyde rol oynayan devlet adamlarından biridir. Bu çerçevede büyük vezir Selçuklu Devlet teşkilâtındaki bürokrasiye en fazla yön veren kişidir. Nizâmülmülk devletin daha güçlü ve kuvvetli olup, sınırlarının genişletilebilmesi için güçlü ve sayı bakımından fazla olan bir orduya ihtiyaç olduğunu sürekli vurgulamakla birlikte, ordunun dizaynı kutnusunda almış olduğu kararlarla, bu düşüncelerini açıkça uygulamıştır. Örneğin Nizâmülmülk'e muhalefet eden çevreler, ordudaki asker sayısının fazla olduğunu sürekli dillendirerek, sultan Melikşah'a ordudaki asker sayısının azaltılması teklifini yapmışlardır. Bu dayatmaları gören Nizâmülmülk asker sayısını azaltmak yerine, çoğaltmayı teklif etmiştir. Güçlü bir devletin güçlü bir ordu ile meydana gelebileceğini savunmuştur.

Büyük vezirin hocalara, ilim ve ulemaya vermiş olduğu önem ve hizmetler sonsuz derecededir. Nizâmülmülk bir devletin hem güçlenebilmesi hem de bu gücünü daim kılabilmesi için büyük ilim adamlarının sürekli yetiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Nizâmülmülk daha fazla talebe, daha fazla ilim adamının yetişebilmesi için Nizamiye Medreseleri'ni bizzat kendisi kurdurmuş ve bu konuda devletin her türlü desteğini esirgememiştir. Öyle ki büyük vezir yazmış olduğu Siyasetnamesinde, bir padişahın ilim adamları ile sık sık bir araya gelerek, ilim sohbetleri düzenlemesini ve bu sohbetlerde sürekli müzakere ve meşveret (istişare) yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bundan dolayı da Nizâmülmülk yaşamı boyunca; Şîî-Fâtımîlerin, Bâtıl inanç ve düşüncelerle, Sünnî-İslam dünyasına zarar vermemeleri için elinden gelen çabayı göstermiştir. Büyük vezir, kendisi Şafi olmasına rağmen Selçuklu Devleti sınırlarında ehlisünnet ve Sünnî İslamın herhangi bir tahribata uğramaması için ünlü eseri olan Siyasetnamede bu konulara geniş yer vermiştir.

Toplamda 51 fasıldan oluşan Siyasetname hikâye içerikli, yaşanmış olaylardan alıntılar verilerek anlatılmakla birlikte, birçok hadis ve ayeti de içerisinde barındırmaktadır. Bu eserin yazılmasının temel sebebi Melikşah'ın isteği üzerine; devletin işleyişindeki, eksiklikler, aksaklıklar ve yapılması gerekenlere yönelik bir tavsiye kitabıdır. Hayatının sonlarına doğru Siyasetnameyi yazan Nizâmülmülk, uzun yıllar devlet görevlerinde bulunduğu için üstün tecrübe ve birikimlerini katarak bu eseri meydana getirmiştir. Bu nedenle de eser: geçmiş ile Selçuklu Devleti'nin o günkü dönemini kıyaslamakla birlikte, devlet içerisindeki problemleri ve çözüm yollarını konu almaktadır. Buna göre eserde bir padişahın nasıl olması gerektiği, halkına nasıl davranması gerektiği, ilim ve ulema ehli ile olan ilişkilerin nasıl yürütülmesi gerektiğini içermekle birlikte, devletteki bürokratik işlemler, devlet din ilişkileri, istihbarat, ordunun düzeni ve toprak sisteminin nasıl işletilebileceğine dair konular vardır.

Oldukça geniş kapsamlı yazılan bu eserde, din konusuna büyük yer verilip, birçok konunun ayet ve hadislerle açıklanması, padişahın Allah tarafından övülmüş seçilmiş kişi olduğuna dair

beyanatların bulunması, ilk bakışta bu eserin dini bir kitap olduğunu yansıtmaktadır. Fakat eserde İktâ Sistemi olarak adlandırılan, toprak sisteminin nasıl işletileceğine dair önemli bilgiler de bulunmaktadır. Buna göre devletin kendisine toprak verilen iktâ sahiplerinden ne kadar vergi toplaması, vergilerin ne zaman toplanması, iktâ sahiplerinin halka nasıl davranması gerektiği ve bunlara ne kadar mükâfat ve/veya ceza verileceği (usulsüzlük yapmaları durumunda) eserde yer alan konular arasındadır. Bu sebeple eser, devletle halk arasındaki toprak sistemini anlatan bir kitap olarak da tanımlanabilir. Eserde saraya gelen yabancı elçilerin nasıl karşılanacağı, bürokrasideki atamaların nasıl yapılacağı, istihbarat, casusluk ve savaş gibi faaliyetlerin nasıl yapılacağına dair geniş bilgiler de mevcuttur. Bu sebeple de esere bir diplomasi kitabı olarak da bakılabilir. Yani sonuç olarak Siyasetname oldukça geniş kapsamlı birçok konuya yer verdiği için tek tip bir kitap olarak tanımlamak doğru değildir. Bu eser; din, hukuk, ekonomi ve askerî alanlarda birçok konuları kapsayan oldukça geniş kapsamlı, tavsiye niteliği taşıyan çok boyutlu bir kitaptır.

Nizâmülmülk kurmuş olduğu Nizamiye Medreseleri ile Ortaçağ İslam dünyasındaki, şiddetli mezhep çatışmalarının yaşanmasının önüne geçmiştir. Bu uğurda büyük mücadeleler veren ünlü vezir Selçuklu İmparatorluğu'nu yıkmaya çalışan Hasan Sabbâh ve Bâtınîlerin daima karşısında yer almıştır. Bu ve benzer gurupların Şia eksenli Bâtıl inançları karşısında, Nizamiye Medreseleri'nin önemini ve etkinliğini arttırarak büyük başarı sağlamıştır. Nizâmülmülk gerek Bâtınîlere karşı, gerekse Selçuklu Devleti'nin güçlenip bu gücünü daim kılabilmek için Abbasi Halifeliği ile Selçukluların birlikte hareket etmelerini sağlamıştır. Bu çerçevede iki hanedan (Selçuklu-Abbasi) arasında zamana zaman evliliklerin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Diğer taraftan da iki haneden arasında çıkan ve çıkabilecek sorunları önceden sezerek önlemler almıştır. Böylelikle Abbasi Halifeliği ile Selçuklu Devleti o yıllarda Sünnî İslam'ın yaşatılmasının temsilcisi olmuşlardır.

Nizâmülmülk engin devlet tecrübesinden ve iyi eğitim almış olmasından dolayı, Selçuklu Devleti'nin büyük savaş ve zaferler kazanmasını sağlamıştır. Büyük vezirin devletine yapmış olduğu hizmetler sadece bunlarla sınırlı olmayıp, devletin yıkılmasına mani olmak için sultanların oğulları ve kardeşleri arasında çıkabilecek taht kavgalarını önceden sezerek, bu taht kavgalarının devlete zarar vermeden atlatılmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Biçer, B. (2013). Kuruluş Devrinde Nizâmiye Medreselerinin Müderrisleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Aralık, 6(16), 263-287.
- Canatan, K. (2009). Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin bir Yorumu Olarak “Siyasetname”-Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(7), 194-220.
- Eşmeli, B. (2016). *Siyasetnâme, Book of Government. Nizâmülmülk*. (Çev. M. T. Ayar). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TESAM Akademi Dergisi.
- Kesik, M. (2018). Büyük Selçuklu Devleti Veziri ve Türk Tarihinin Önemli Devlet Adamlarından Nizâmülmülk, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (8),53-81.
- Nizamoğlu, Y. (2014). *Nizâmülmülk, Siyasetname*. SYB 533. <https://www.slideserve.com/herve/n-zam-Im-lk-s-yasetname> (Erişim Tarihi: 11.03.2019).
- Onur, M. (2018, 3 Şubat). *Nizâmülmülk*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=m-qOk4sxKBo&t=351s> (Erişim Tarihi: 06.03.2019).
- Ocak, A. (2018). Nizâmülmülk’ün Dinî ve Fikrî Hayatı. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8(32-52).
- Öztürk, Y. (2019) Büyük Selçuklu'nun. Başbakanı, Nizâmülmülk 999 Yaşında, *Kültür Dünyası*. <http://www.butundunya.com/pdfs/2017/06/073-077> (Erişim Tarihi: 11.03.2019).
- Özaydın, A. (2018). Nizâmülmülk’ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na Hizmetleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (8):1-31.
- Piyadeoğlu, C. (2018). Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (8), 124-135.
- Şimşir, M. (2015). Nizâmülmülk’ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 17 (28): 68-79,2
- TRT Avaz, (2017, 11 Ağustos). Nizâmülmülk, Siyasetname Eserini Neden Yazdı? - Bilgi Ekranı [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=igR0mRx5km8> (Erişim Tarihi: 06.03.2019).
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2017). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 148, İstanbul.

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

Kitap İncelemesi

SADIK ERDAŞ - HÜKÜMET PROGRAMLARINDA VE PROGRAM MÜZAKERELERİNDE DIŞ POLİTİKA (1920-1980)

Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018 (Birinci Baskı) (390 sayfa)

Giriş

1920-1980 dönemi, Türk siyasal hayatının pek çok kırılma noktasını içinde barındıran önemli bir süreç olmuştur. Öncelikle halen işgal altında olan İstanbul hükümeti ve meclisinin var olduğu bir dönemde açılan Büyük Millet Meclisi ve bu meclisin her şeye rağmen dış politikada Misak-ı Milliye esas alan politikaları, sonraki aşamada da önemli bir adım olmuştur (özellikle Lozan Konferansında yapılan görüşmelerde). Bu dönemde cephede alınan başarılar ve İstanbul hükümetinin iş göremezliğinin devam etmesi Saltanatın kaldırılması ile son bulmuş böylece İstanbul yerine Ankara Türkiye'nin kaderinde söz sahibi haline gelmiştir. Bu sırada 1921 ve 1924 anayasaları yeni Türk Devletinin yol haritası olmuştur.

13 Ekim 1923'de Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte artık ülkenin nereden yönetileceği konusundaki gizem çözülmüş, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanı ile de rejim sorunu ortadan kalkmıştır. BMM hükümetleri savaş ortamında ve İstanbul'a rağmen politikalar üretirken, Cumhuriyet döneminde kurulan hükümetlerin gerek iç politika gerekse dış politikada yeni gündem maddeleri olmuştur. Kitabın ele aldığı 1920-1980 dönemi, rejim değişikliği, anayasa değişiklikleri (1921, 1924, 1961), tek partiden çok partili hayata geçiş denemeleri ve nihayet çok partili hayata geçiş, darbeler, muhtıra ve koalisyon hükümetleri gibi siyasal hayatta pek çok ilke tanışmıştır. Bu süreç içinde kurulan hükümetler ve hükümetlerin programları, uyguladıkları dış politikalar dünyada meydana gelen gelişmelerle paralel bir seyir takip etmiş, uygulanan politikalar muhalefetin de gündem maddesini oluşturmuştur.

Lozan Konferansında çözülemeyen problemlerin konferans sonrası çözüme kavuşturulması, bu nedenle dönemin hükümetlerinin önceliklerinin içerde huzuru sağlarken dışarda da güvenliği sağlama yönünde bir politika izlemelerine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak yavaş yavaş yönünü Batıya doğru çeviren Türk hükümetleri iş başına gelmiştir. Esasen İstiklâl Harbi sırasında Batılı devletlerin işgalci güç konumunda olmaları Türkiye'nin güvenliği için zaman zaman büyük tehdit oluşturduğunun bilinmesine rağmen Rusya'nın ardılı SSCB'nin desteğini çözüm olarak görmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında aktif tarafsızlık politikası uygulayan hükümetlerin yanı sıra savaş sonrası iki kutuplu dünyada Batı yanlısı bir politikanın izlenmesi bir süre sonra muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum bir süre sonra ülke içinde kargaşa ortamının doğmasına neden olmuştur. Tüm bu süreçte işbaşına gelen hükümetler ve hükümetlerin dış politika parametreleri incelemiş olduğumuz bu eserde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eser Hakkında

Hükümet Programlarında ve Program Müzakerelerinde Dış Politika (1920-1980) adlı eserde, Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 44. maddesi ve 1961 Anayasasınının 103. maddesi gereğince, hükümetin iktidar döneminde izleyeceği yol ve politikalarını en geç bir hafta içinde Meclise bildirmesi ve Meclisten güvenoyu istemesi zorunlu hale getirildiği için Yürütme organının sosyal, ekonomik ve politik tercihlerini belirtmesi

bakımından önemli olan bu programlardan, yeni kurulan bir hükümetin ülkenin tüm sorunlarıyla ilgili çözüm önerileri ve bu sorunlarla baş edebilme stratejilerinin izini bulmak mümkündür. Kitap; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Millet Meclisi Tutanak Dergisi ile hükümet programlarının basılı metinleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan örnekler, özellikle hükümet programlarında dış politika üzerine sunum veya eleştiride bulunan siyasetçilerin birebir konuşmaları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin siyasi açıdan pek çok değişim yaşadığı bir dönemin ele alındığı eserde, siyasi parti temsilcilerinin görüşlerinin olduğu gibi verilmesi özellikle çok partili hayata geçiş sürecinde yapılan tartışmalar, dönemin dış politika konularında fikir birliği ya da ayrılığa düştüğü durumları yorumsuz okumamızı sağlamıştır.

Türkiye'de; 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi tarafından seçilerek görevlendirilmiş olan Muvakkat İcra Encümenleri Heyeti'nden oluşan ve Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede 5 hükümet, 1923'den 1980 Ulusu hükümetine kadar 44 hükümet görev yapmıştır. Bu hükümetlerden 2. ve 4. İcra Vekilleri Heyetleri, I. ve II. İsmet İnönü Hükümetleri ve II. Cemal Gürsel Hükümeti Meclise bir program sunmamışlardır. Bunun dışında oluşturulan bütün hükümetlerin hükümet programları Meclise sunulmuş ve güvenoyu alarak göreve başlamışlardır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Yazar Birinci Bölümde; 1920-1945 yılları arasında kurulan tek parti dönemi hükümetlerine yer vermiştir. 1920-1923 yılları arasında beş dönem İcra Vekilleri Heyeti Hükümetleri görev yapmıştır. Bu dönemde tüm dünya ülkeleriyle iyi ilişkilerin yürütüldüğü bir dış politika izlenmiştir. Daha sonra iki defa İsmet İnönü Hükümetleri kurulmuştur. 3. Dönemde ise Ali Fethi Okyar Hükümeti iktidara gelmiştir. Bu dönemde dış devletlerle ülke güvenliği için görüşmeler yapılmıştır. Okyar Hükümeti Şeyh Said İsyanının yarattığı siyasal çalkantılar neticesinde görevden alınmıştır. Daha sonra 5 dönem İsmet İnönü hükümeti görev yapmıştır. Bu dönemlerde Türkiye'nin Cemiyeti Akvam'a girememesi tartışılmış, dış politikada ise Mustafa Kemal Atatürk'ün *Yurtta sulh, cihanda sulh* prensibine bağlı programlar Meclise sunulmuştur. 9. Cumhuriyet Hükümeti Celal Bayar başkanlığında göreve gelmiştir. Bu dönemde Avrupa milletlerinin kendi aralarında savaşmak yerine yönlerini Afrika ve Asya'ya çevirme konusundaki fikir birlikleri ve yaklaşan savaşa rağmen dış politika konusunda sınırlı bir politika ile yurtta sulh, cihanda sulh prensibine bağlı kalınacağı belirtilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği bu dönemde yeniden Celal Bayar hükümeti kurulmuştur. 25 Ocak 1939'da Refik Saydam hükümeti kurulmuş ve iki dönem başkanlık yapmıştır. I. Refik Saydam Hükümeti döneminde hiçbir milletvekilinin dış politika konusunda görüş bildirmemesi ve harici siyasete değinmemesi oldukça dikkat çekicidir. II. Refik Saydam Hükümeti döneminde II. Dünya Savaşının her an başlayabileceği, Türkiye'nin de kendisine saldıran veya tehdit eden bir durum olduğunda savaşa girebileceği konuşulmuş, bir taraftan da Türkiye'de yaşanan iç karışıklıktan bahsedilmiştir. 13. ve 14. Cumhuriyet Hükümetlerinde, iki dönem Şükrü Saraçoğlu Başbakan olarak görev yapmıştır. Bu dönemde başlayan II. Dünya Savaşı konusunda *topraklarımızı harbin dışında tutmak için bütün dikkat ve gayretimizi sarf etmekteyiz* denilmiş ve herhangi bir tehdit veya saldırı durumunda da karşılık verilebileceği dile getirilmiştir. Bu dönem dış politikada savaş tarafları olan Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya ile dostluk ilişkileri kurulmuştur. Savaş sonrası tüm dünya gibi Türkiye'yi etkileyen ekonomik buhran da programlar arasında yerini almıştır.

Yazar, İkinci Bölümde; çok partili dönemin başladığı 1946-1960 yılları arasındaki süreçte yer vermiştir. 15. Cumhuriyet Hükümetini kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir. Başbakan'ın sunduğu hükümet programı görüşmelerinde çok partili yapı kendini göstermiş ve bu döneme kadar açıklanan hükümet programları arasında konuşma ve tartışmaların yapıldığı en uzun görüşme olmuştur. Bu dönemde dış politika konusunda, biten II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere, Birleşik Amerika Devletleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Fransa, Yunanistan ve komşu Arap ülkeleriyle dostluk ve barış içinde olunacağı bildirilmiştir. SSCB'nin Ankara

Sefaretinin 8 Ağustos günü Dışişleri Bakanlığı'na verdiği nota ile boğazlar üzerindeki talepleri üzerine milletlerarası mukavelelerin hükümlerine bağlı kalınacağını ve her şeyin üstünde kendi toprak bütünlüğümüzü ve hükümler hakkımızın korunacağı bildirilmiştir. Bu konunun müttefiklerle ve diğer ilgili devletlerle 1936 tarihli Montrö Antlaşmasının tadili meselesinin müzakereye hazır bulunduğu söylenmiştir. Muhalefet partilerinden söz alan milletvekilleri, SSCB'nin taleplerinin Türkiye toprak bütünlüğü düşünülerek kabul edilmemesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi bu istekleri toprak bütünlüğüne bir ihanet olarak algıladığı SSCB notasına şiddetle karşı çıkmışlardır. 16. ve 17. Cumhuriyet Hükümeti Başbakanı Hasan Saka olmuştur. Hasan Saka *insanlığın daha kötü akıbetlere düşmesini önlemeye matuf* Birleşmiş Milletlere olan inancını dile getirmiştir. Söz alan muhalefet partisi milletvekilleri savaş sonrası oluşan ekonomik buhrandan dolayı uluslararası boyutta ne yapılabilir üzerine (Marshall Planı, OEC gibi) konuşmuşlardır.

18. Cumhuriyet Hükümeti Şemsettin Günaltay Başbakanlığında kurulmuştur. Okunan hükümet programında ekonominin ağır bir yük altında olduğu, dost Amerika Hükümetinin yardımıyla milli savunma konularında ihtiyaca göre yeni tertip ve tedbir alınacağı dile getirilmiştir. Adnan Menderes'in, hükümet programlarında her şeyin dünya harbinin sonuçlarına bağlanmaması konusunda eleştirileri olmuştur. 1950 yılında 27 yıllık Cumhuriyet döneminde ilk kez seçimlerde çoğunluk partisi değişmiştir ve Demokrat Parti seçimleri kazanmıştır. 19-23. Cumhuriyet Hükümetleri Adnan Menderes Başbakanlığında görev yapmıştır. I. Adnan Menderes Hükümeti programında dış politika hedeflerinin, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla Türkiye'nin barışçı siyasetini destekleyen Birleşik Amerika ve büyük müttefikler İngiltere-Fransa ile siyasi, iktisadi ve kültürel münasebetleri gün geçtikçe kuvvetlendirmek olduğu önemle vurgulanarak, Batı merkezli dış politikanın sürdürüleceği belirtilmiştir. Meclis tarihinde ilk kez hükümet programı görüşmeleri, programın okunmasından iki gün sonraya ertelenmiş ve zamanla bu uygulama bir kural haline dönüşmüştür. Birçok milletvekilinin görüş bildirmesine rağmen dış politika konusunda ilgisiz kalmaları ortaya çıkan yeni durumun verdiği heyecana bağlanmıştır. *Türlü, çeşit hadiselerin çok kesif olarak cereyan etmiş olduğu bir devirde vazife görmüş olan Hükümetimiz, yeni iktidarın ilk bütçesinin kabulü ile açılan bir devrenin başında istifa etmek suretiyle bugünkü şartlara göre bir kabine teşkiline imkân vermeyi uygun görmüş* sözlerinden bir gün sonra II. Adnan Menderes Hükümeti programı açıklanmıştır. Dış politikada Birleşmiş Milletler ülküsüne bağlılık esasına dayanan politikalara daha önceki iktidar gibi samimiyetle bağlı kalınacağı dile getirilmiştir. *Birleşmiş Milletlere dahil olan devletlerden sadece 6 tanesinin Kore'de Amerika'ya yardım etmek üzere yükü üzerine almıştır* denilerek Birleşmiş Milletler'in müşterek emniyet konusunda yetersiz olduğu, parti grupları konuşmacıları tarafından uzun uzun tartışılmıştır.

Atlantik Paketi'na girmek için yapılan başvurunun kabul edilmesi üzerine dost bilinen İngiltere ve Fransa'nın Pakta girme konusunda muhalif olması eleştirilmiştir. III. Adnan Menderes Hükümeti programında dış politika konusunda, ülkelerle dostluk ilişkilerinin devam edeceği belirtilmişlerdir. Bu hükümet döneminde Türkiye NATO'ya dahil olmuş ve Türkiye-Yugoslavya-Yunanistan Paketi oluşturulmuştur. 1954-1955 yılları Demokrat Parti iktidarı açısından iç ve dış politikada önemli sorunların yaşandığı yıllar olmuştur. İktidarın uyguladığı ekonomi politikası, istenen sonuçları vermediği gibi özellikle kömür ve şeker gibi temel tüketim mallarının bulunmasında sıkıntılar yaşanmaya başlaması ve 6-7 Eylül Olayları gibi olaylar iç ve dış politikada olumsuz sonuçlar doğurmuş, bu olaylar üzerine İçişleri Bakanı istifa etmiştir. IV. Adnan Menderes Hükümeti programında diğer programlarında yer almayan Kıbrıs meselesinin yer almış olması dikkat çekicidir. Hükümet programı müzakerelerinde CHP adına söz alan İsmet İnönü, hükümete ağır eleştirilerde bulunmuştur. İsmet İnönü, Başbakan Adnan Menderes'i 6-7 Eylül Olaylarının yaşanmasından ve Yunanistan ile yaşanan krizden sorumlu tutmuştur. Yunanistan'ın tazminat istemesi, olaylar esnasında basına uygulanan yasaklar ve yalan haberler neticesinde dış politikada ve NATO'da itibarın sarsılması, Kıbrıs meselesi için Meclise izahat

vermemek ve başıboş davranmakla itham etmiştir. Suçlamalar karşısında Adnan Menderes kürsüye çıkarak hükümetin icraatlarını savunmuştur. 6-7 Eylül Olayları ve sonucunda meydana gelen olaylar karşılıklı konuşmalarla uzun bir süre tartışılmıştır. V. Adnan Menderes Hükümeti programında dış politika konusunda daha önceki hükümet politikaları yinelenmiş, en fazla dile getirilen konular, NATO, Bağdat Paktı, Balkan İttifakı, Arap-İsrail gerginliği ve savaşı bu bağlamda Orta Doğu Politikası, Avrupa Kömür Çelik Birliği, Ortak Pazar gibi yeni kavramlar, Süveyş Krizi, Türkiye-Suriye gerginliği ve olaya SSCB'nin müdahalesi gibi yeni konular yer almıştır.

Yazar Üçüncü Bölümde; 1960-1980 yılları arasındaki dış politikadan bahsetmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde asker yönetime el koymuş ardından oluşturulan Milli Birlik Komitesi, 15 Ekim 1961 tarihine kadar görev yapmıştır. Darbe sonucunda kapatılan siyasi partilerin tekrar açılmasına 13 Ocak 1961'de izin verilmiştir. Bu durum üzerine uzun bir süre siyasi istikrarsızlık dönemi başlamıştır. 1961 Anayasası uyarınca ikili parlamenter yapıya geçilmiştir. Yeni oluşturulan hükümetler bu süreçten sonra hem Millet Meclisine hem de Cumhuriyet Senatosuna ayrı ayrı programlarını sunmuşlardır. Millet Meclisi tek dereceli seçim ve genel oyla Senato çoğunluk sistemine göre seçilen 150 üye ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan 15 üye, eski Cumhurbaşkanı ve Milli Birlik Komitesinden oluşmaktaydı. Bu dönemde yaşanan 1960 darbesi, 1972 Muhtırası ve sonucunda 1980 darbesi gibi gelişmeler Türk siyasal hayatını temelden etkilemiş, 1965-1969 yılları arasında iktidarda bulunan Süleyman Demirel hükümeti dışında güçlü bir tek parti iktidarı yaşanmamıştır.

24. ve 25. Cumhuriyet Hükümetleri Milli Birlik Komitesinin görevlendirmesi ile Cemal Gürsel tarafından kurulmuştur. Okunan hükümet programında dış politika konusunda *İnkılap Hükümetimizin vazife başında bulunduğu müddetçe, takip edeceği siyasetin ana hatları, daha 27 Mayıs 1960 sabahının ilk saatlerinden itibaren Türkiye radyoları ile memleket umumi efkârına ve bütün cihana ilan edilen prensiplere dayanmaktadır* denilmiştir. NATO ve CENTO ittifaklarının ve dünya barışının önemine değinilmiştir. Kıbrıs sorunu konusunda Zürih ve Londra Antlaşmalarının sona ulaşıldığından bahsedilmiştir. 26. Cumhuriyet Hükümeti çoğunluk sağlanamadığı için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi tarafından koalisyon hükümeti kuruldu ve Türk siyasi tarihinde I. Koalisyon Hükümeti olarak anıldı. 27. Cumhuriyet Hükümeti yine çoğunluk sağlanamadığı için CHP, CKMP, YTP temsilcileri ile bağımsız üyelerden oluşan Bakanlar Kurulunu Cumhurbaşkanı'na sunmuş ve II. Koalisyon Hükümeti oluşturulmuştur. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde, ekonomik durumun düzeltilmesi için öneriler sunulmuş, ülkenin geçmiş yıllarda altına girmiş olduğu borçlar üzerine görüş bildirilmiştir. Millet Meclisi görüşmelerinde bağımsızlığını kazanan Cezayir milleti takdir edilmiştir. İlk defa dış ülkelerde yaşayan Türklerin hak ve hukuku konusu dış meseleler bağlamında Meclise gelmiştir. Dost görülen ülkelere elçi gönderilmemesi de eleştirilmiştir.

28. Cumhuriyet Hükümeti ve III. Koalisyon Hükümeti döneminde en önemli gündem maddesi Kıbrıs sorunu olmuştur. İsmet İnönü'ye bu hükümet döneminde gönderilen *Johnson Mektubu* ve adadaki gelişmeler, Türk hükümetinin ve sonraki diğer hükümetlerin dikkatini Kıbrıs sorununa çevirmelerine neden olmuş ve hükümet programlarının dış politika konularına ve program görüşmelerine Kıbrıs konusu damga vurmuştur. Yine bu dönemde AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın vefat etmesi üzerine yerine Süleyman Demirel'in geçmesi Türk siyasal yaşamında bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. 3. Koalisyon Hükümeti Millet Meclisi müzakerelerinde Adnan Menderes dönemindeki Kıbrıs politikaları ağır bir dille eleştirilmiş ve Yunanistan ile yaşanan gerginliklerin ve Kıbrıs'ta Rum cemaatinin Türklere karşı katliam girişiminde bulunmalarının temel sebebi olarak üstü kapalı sorumlu tutulmuştur.

29. Cumhuriyet Hükümeti de koalisyonla kurulmuş ve Başbakan olarak Suat Hayri Ürgüplü görevlendirilmiştir. Millet Meclisi görüşmelerinde, NATO ittifakı ile kurulan dostluklar ve Türkiye'nin diğer üye ülkelerin yanında olmasına rağmen Kıbrıs konusunda yalnız bırakıldığı

belirtilmiştir. Millet Partisi, dış politikada CHP'nin uygulamalarının yanlış olduğunu, hiçbir ülkenin etkisi altında kalmadan kararlar alınması gerektiğini *iç ve dış politika ile alakalı meselelerde kararlarını, Moskova'nın veya Washington'un ilhamı ile değil 'her şeyin üstünde vatan' düsturuna bağlı bir vicdanın sesine uyarak alınmalıdır* sözleriyle vurgulamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ABD, Rusya, İngiltere gibi ülkelerin Osmanlı siyasetine karıştıkları gibi, bu dönemde de aynı tavizlerin verildiğinden bahsedilmiştir.

30. Cumhuriyet Hükümetinin Başbakanı, Adalet Partisinin seçim başarısı ile Süleyman Demirel olmuştur. Dönemin en önemli sorunu Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs konusu ile ilgili olarak Hükümete Türk Silahlı Kuvvetlerini kullanma ve Kıbrıs'a müdahale yetkisi verilmesi TBMM ve dış politika bağlamında büyük önem arz etmektedir. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde Kıbrıs'ta Rum cemaatin, Türk cemaatine karşı taarruzu konusunda diplomatik dış ilişkilerin devreye sokularak ülkeler ve uluslararası örgütlere gerekli bildirimlerin yapılacağı bildirilmiştir. Kıbrıs meselesi etraflıca tartışılmıştır. Kıbrıs'ta yaşananlara müdahale konusunda Türkiye'nin müdahale haklarını kullanmasından dolayı ABD'nin tepkisi ve ABD, NATO, Yunanistan'ın Kıbrıs Rumlarının silah ve askeri destekleriyle yanlarında olmaları eleştirilmiştir. Birleşik Amerika ve Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan ikili antlaşma neticesinde 35 milyon metrekaarelik vatan toprağının Amerikan üssü haline getirilmesi ve Amerika üssü ve heyetlerine uygulanan ayrıcalıklar yoğun tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara ithafen Süleyman Demirel, NATO antlaşmalarını hedef göstermiştir. NATO'ya Adnan Menderes zamanında girildiğini ve bundan sonra iktidara gelen Milli Komite ve CHP hükümetini bunu değiştirmemekle suçlamıştır. NATO'nun 3. maddesi gereğince herhangi bir tehdide karşılık savunma hazırlıklarının yapılabilmesi için bu uygulamanın yapıldığını ve Amerikan üssü olarak kullanılan toprakların Türkiye toprağı olduğunu ve denetlendiğinden bahsetmiştir.

31. Cumhuriyet Hükümeti Süleyman Demirel Başbakanlığında göreve başlamıştır. Millet Meclisi görüşmelerinde Güven Partisi, SSCB'nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda ifade ettiği *Brejnev Doktrini* ile ülkelerin iç işlerine müdahale hakkını kendinde gördüklerini ve bunu uluslararası bir platformda dünyaya duyurduklarını, Türkiye'yi de sosyalist yapmaları halinde iç işlerimize karışma cüretini gösterebileceklerini ifade etmiştir. Amerikan üssü meselesi bu müzakerelerde de uzun uzun tartışılmıştır. Ortadoğu'da Arap ve İsrail devletinin çarpışmalarının petrol savaşı olduğu vurgulanmıştır. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde Milli Birlik Komitesi adına Ahmet Yıldız'ın eleştirileri olmuştur. Hükümetin Rabat Konferansı'na katılmaları Arapların küstürülerek İslam Birliği'ni zedelediğini ve İsrail'in hatırı için kararların yumuşatılmasını ülkenin menfaatlerine aykırı bulduğunu söylemiştir. İslam adı altında yayınlanan bir derginin Ermeni ve Yahudi kontrolünde olduğu, Rabat-ül Alem-ül İslam Derneğinin Arapları sömüren bir ortaklığa sahip olduğu ve güçlü ABD tarafından desteklenen Rabat Konferansı'nı bunların sahnesi olarak nitelemiştir.

32. Cumhuriyet Hükümeti Süleyman Demirel Başbakanlığında kurulmuştur. Millet Meclisi görüşmelerinde İsmet İnönü, geçmiş Süleyman Demirel hükümetlerini eleştirmiştir. Bunun üzerine Süleyman Demirel İsmet İnönü'nün Kıbrıs meselesinde federal bir devlet kurulması gerektiği fikrini reddederek bunun neden olamayacağını detaylıca anlatmıştır. İlk defa Kıbrıs konusunda birbirinden farklı iki milletin federal bir yapı ile yönetilemeyeceğini farklı bayrak ve dil kullanan bir ülkenin birleşemeyeceğini belirtmiş ve adanın taksim edilmesi gerektiği fikrini belirtmiş ve *her ülkenin uzun vadeli planları var bizim uzun vadeli planımızda bu olmalı* diyerek destek beklemiştir. NATO üzerine de iktidar ve muhalefet görüş ayrılıklarına düşmüştür. Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde de Milli Birlik grubu adına yapılan konuşmada hükümete karşı ağır eleştirilerde bulunulmuştur. 1971 yılı mart ayında Ordunun muhtıra vermesi, bu muhtırada takip edilecek yolu dikte etmesi ve bunun gerçekleşmemesi durumunda da doğrudan müdahaleye başvurulacağını açıklaması üzerine aynı muhtırada çerçevesi çizilmiş hükümeti oluşturmak, öncelikle de bir Başbakan tespiti için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay girişimlere başlamıştır. Zorunlu destek istenmiştir.

Daha çok teknokratlardan oluşan 33. Cumhuriyet Hükümeti Nihat Erim Başbakanlığında kurulmuştur. Erim Hükümeti programında dış politika konusunda, Atatürk'ün çizdiği çerçeveye atıf yapılmış, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Ortak Pazarı gibi örgütlerle ilişkilerin geliştirilmesine verilen öneme vurgu yapılmıştır. NATO güvenliğimizin en sağlam dış teminatı olarak tanımlanmış, ABD ile zaman zaman bazı meselelere farklı açılardan bakmakla birlikte, karşılıklı saygı ve anlayışa dayanan sıkı dostluk ve ittifak ilişkilerinin altı çizilmiş Sovyetler Birliği ile ilişkilerin iyi komşuluk ve 1921 Moskova Antlaşmasının ruhuna uygun bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama esasına dayanan geleneksel politikaların sürdürüleceği vurgusu yapılmıştır.

34. Cumhuriyet Hükümetini kurma görevi yine Nihat Erim'e verilmiştir. Nihat Erim'in büyük çabalarına rağmen, 12 Mart Muhtırasının verilmesini gerektiren sebepler tamamen ortadan kaldırılamamış ve ülkedeki siyasal çalkantıların önü bir türlü alınamamıştı. Sıkıyönetim uygulamaları ve idamlar, Erim hükümetine yönelik ve hükümete destek veren çevreler tarafından eleştirilere konu olmuş, Erim Hükümetine yönelik güven oylaması talep edilmişti. Cumhurbaşkanı görevi Erim'den alarak Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiş ancak Ürgüplü'nün oluşturduğu hükümet listesi, Cumhurbaşkanı Sunay tarafından 12 Mart Muhtırasına uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilerek Ferit Melen hükümeti kurmak için görevlendirilmiştir. 35. Cumhuriyet Hükümeti Ferit Melen Başbakanlığında kurulmuştur. Dış Politikada sunulan hükümet programı uygulanmaya devam etmiştir.

36. Cumhuriyet Hükümeti ülkeyi 1973 seçimlerine götürebilmek için Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Bağımsızlardan oluşan bir koalisyon tarafından oluşturulmuş ve Başbakan olarak Naim Talu görevlendirilmiştir. Koalisyonu oluşturan partiler aralarında bir protokol imzalanarak yapılacaklar hakkında mutabakata varmışlardır. Protokolün 9. maddesi ile Cumhuriyet Hükümetlerinin barışçı milli dış politikasının izlenmesi ve milli menfaatlerin titizlikle korunarak devam edileceği bildirilmiştir. Yunanistan'da Batı Trakya Türklerine karşı yapılan zulmün derhal düzeltilmesi gerektiği, her yıl Nisan ayında bazı Ermeni cemiyetleri tarafından yükseltilmeye çalışılan Türk-Ermeni düşmanlığına karşı temkinli davranılması gerektiği belirtilmiştir.

37. Cumhuriyet Hükümeti, CHP ve MSP koalisyonu hükümeti olup, Bülent Ecevit Başbakanlığında ve Necmettin Erbakan'ın Başbakan Yardımcılığında kurulmuştur. Koalisyon partileri tarafından *Ulusal Güvenlik ve Dış Politika* adında bir protokol imzalanmıştır. Hükümet programında yurtdışında yaşayan Türklerin haklarının korunması ve Kıbrıs meselesine değinilmiştir. Millet Meclisi görüşmelerinde daha önce Ortak Pazar konusunu ağır bir dille eleştiren Necmettin Erbakan'ın bu koalisyon döneminde ortak protokol ile Ortak Pazar'ı desteklemesi eleştirilmiştir. Necmettin Erbakan her iki partinin de devlet menfaatleri için parti düşüncelerinden taviz verdiğini belirterek partisini savunmuştur. Cumhuriyet Senatosunda dış politika konusunda daha çok ekonomi, Ortak Pazar, Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi konular üzerinde durulmuştur. Bülent Ecevit Hükümetinin çekilmesinden sonra siyasi partiler yeni bir koalisyon kurma çabasına girseler de başarılı sonuç alınamamıştır. 20 Temmuz 1974 yılında Kıbrıs Harekâtı başlamıştır. Ülkenin karşı karşıya olduğu hayati iç ve dış sorunlar sebebiyle hükümetin geç kurulması ağır sakıncalar doğuracağı için Parlamento içinden ve dışından atanacak bakanlar ile Sadi Irmak'ın Başbakan olduğu 38. Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde ana gündem Kıbrıs Harekâtı ve sonrasında Birleşmiş Milletler, Amerika ve NATO tarafından Türkiye'ye yapılan yaptırımlar olmuştur. Yunanistan ve Rum Kesiminin silahlanması ve Türk cemaatine saldırması hoş görülürken Türkiye'nin Kıbrıs Türklerini korumaya yönelik Barış Harekâtının teamüllere aykırı bulunduğu dile getirilmiştir. Amerika'nın Türkiye'de kurduğu üs için ödediği yardım bedelini kesmekle tehdit etmesi üzerine Amerikan üssünün kapatılması bile gündeme getirilmiştir. Geçmiş hükümet ve CHP bu halde ülkeyi yüz üstü bırakmakla suçlanmıştır. Tüm bu meselelere rağmen Sadi Irmak Hükümeti güvenoyu alamamıştır.

Altı ay süren görüşmelerden sonra *Milliyetçi Cephe Hükümeti* olarak adlandırılan, AP, MSP, CGP, MHP bir araya gelmiş, temel meseleler üzerine uzlaşarak *Dış Politika ve Milli Güvenlik* protokolü imzalamışlardır. 39. Cumhuriyet Hükümetini Süleyman Demirel Başbakanlığında kurmuşlardır. Dünya ülkeleriyle barış vurgulanmış, Kıbrıs meselesi değerlendirilmiş, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Pazar üzerinde durulmuştur. 40. Cumhuriyet Hükümeti kurma görevi verilen Bülent Ecevit Hükümeti güvenoyu alamamıştır. 41. Cumhuriyet Hükümeti AP, MSP, MHP aralarında kurdukları koalisyon protokolü ile dış politikada ağırlıklı olarak dünya barışı, Kıbrıs meselesi, AET ve ABD ile ilgili sorunlar görüşülmüş Süleyman Demirel Başbakanlığında hükümet kurulmuştur. CHP tarafından *Milliyetçi Cephe* olarak anılan koalisyon hükümeti ile ilgili Millet Meclisi sunulan ve kabul edilen gensoru önergesinin güvensizlik oyu ile sonuçlanması sonrası Süleyman Demirel Hükümeti istifa etmiştir.

Hükümet kurma görevi Bülent Ecevit'e verilmiştir. III. Ecevit hükümetinin kurulduğu sıralarda kamuoyu haklı olarak, her şeyden önce bombaların patlamadığı, gençlerin birbirlerini öldürmediği ve öğrenimin aralıksız sürdürülebildiği bir huzur ortamının özlemi içindedir. Bu sebeple Hükümet Programı görüşmelerinde daha çok günlük siyasal sorunlar ve krizler ele alınmıştır. Dış politika konusunda aynı hükümet politikaları ve aynı eleştiriler tekrar mecliste konuşulmuştur. 43. Cumhuriyet Hükümeti koalisyon partileri arasında görüş birliği sağlanarak Başbakanın Süleyman Demirel olması istenmiştir. Okunan hükümet programında dış politikanın sadece Yunanistan, ABD, Varşova Paktı ve NATO'dan ibaret olmadığı sert bir dille eleştirilmiştir. Necmettin Erbakan Filistin, İran, Pakistan gibi Müslüman ülkelere değinilmemesini eleştirmiş, ekonomik çıkarlar için dünyadaki Müslüman birliğine zarar verebilecek kararlar alınmaması gerektiğini belirtmiştir. 12 Eylül 1980'de askeri darbe yaşanmıştır. Darbe sonrası Milli Güvenlik Konseyi hükümeti kurmak için 1980 yılının ağustos ayında Deniz Kuvvetleri Komutanlığından emekli olan Bülent Ulusu'yu görevlendirmiş ve hükümet programı isim okunarak açık oylamada kabul edilmiştir.

Sonuç

Hükümetlerin iktidarda kaldıkları sürece uygulayacakları politikaların çerçevesini çizen ve belirleyen programları aynı zamanda hükümette bulunan partilerin politikalarının anlaşılmasında ve genel anlamda ülkenin içinde bulunduğu sorunların belirlenmesinde önemli bir kaynak olduğu görülmektedir. Dış politika ve eş anlamlı kavramları ele alınarak derlenen kitapta dış politika konusunda Türkiye'nin istikrarsız bir seyir izlediği görülebilir. Sadece çok partili dönemlerde tartışmaların çeşitlendiği görülse de rahatlıkla söylenebilir ki, aslında bu dönemlerde hükümetler dış politikaya yön vermemiş, yaşanan uluslararası olaylar Türk dış politikasına yön vermiştir. Askeri vesayet altında yaşanan 1960 sonrası siyaset ile keskin fikir ayrılıklarının derinleşmesine ve her hükümetin bir diğerini ağır eleştirisine sebep olmuştur. Türk siyaseti kısır bir döngü içinde koalisyon hükümetlerine ve kısa süreli hükümetlere mahkûm olmuştur. Hükümet programları ve program üzerine yapılan tartışmalarda ağırlıklı olarak Kıbrıs, Amerika ve Avrupa, Sovyet Rusya, Yunanistan ve NATO üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. 1920-1980 yılları arasının incelendiği kitapta, Türkiye'nin dış politikasına bu 6 başlığın yön verdiği tahlil edilebilir. Bu kitap, Türkiye tarihi araştırmalarında, Türk dış politikasının belirlenip yorumlanmasında, değişen dünyada Türkiye'nin kendini nasıl konumlandığının anlaşılmasında önemli kaynaklar arasında yerini almaktadır.

Zerrin KARAKAVAK*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Makale Çağrısı / Call for Articles

Makale Çağrısı

Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi 2023/2

Geçmişten Günümüze Milliyetçilik Tartışmaları: Kimlikler, Krizler ve Aidiyetler

Sayı Editörü: Doç. Dr. Sertan AKBABA

Yayın Kurulumuz dergimizin yaklaşan sayısında siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin milliyetçiliğin yükselişi ve milliyetçi fenomeni anlamaya sağladığı katkıları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Dergimizin 2023/2 sayısı için milliyetçiliğin hem teorik hem de ampirik bağlamda sorgulanması, farklı bölgesel analizlerden, gündelik siyasal hayata kadar geniş bir yelpazede nasıl ele alınışının ortaya koyulacağı orijinal ve literatüre katkı sağlayacak bilimsel çalışmalar beklemektedir. Değerlendirmeye alınacak yazıların Dergi Park aracılığıyla en geç 7 Temmuz 2023 tarihine kadar teslim edilmesi gerekmektedir. Başvuru sahipleri yayın kararı ile ilgili en geç 2023 Ağustos ayı içerisinde bilgilendirilecektir. Dergimizde ana tema dışında da siyaset bilimi, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkilerin temel alanlarındaki yayınlar *diğer konular* başlığı altında değerlendirmeye alınmaktadır.

Makalelerinizi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsbder> bağlantısından gönderebilirsiniz.

Call for Papers

Turkish Journal of Political Science 2023/2

Revisiting Debates on Nationalism from Past to Present: Identity, Crisis and Belonging

Issue Editor: Assoc. Prof. Sertan AKBABA

Our Editorial Board, in the upcoming issue of the Journal, aims to discuss how disciplines of political science, public administration, international relations, economics, and sociology contribute to the rising tide of the nationalist phenomenon. The issue 2023/2 will engage with the questioning of nationalism at both theoretical and empirical levels, as well as from different regional contexts, to everyday political life. Manuscript's novel and contribute to the literature are most welcome. The articles to be evaluated should be submitted via Dergi Park by July 7th, 2023 at the latest. Contributors shall duly be informed on the publication decision in August 2023 at the latest. Apart from the articles on the main theme, our journal considers articles in the relevant fields of political science, public administration, and international relations under the heading of other topics for publication.

You may submit your articles via: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsbder>

ISSN: 2587-2346 E-ISSN:2667-775X
siyasetdergisi@yobu.edu.tr